

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БУРНОСЕНКОВА ІРИНА АРТУРІВНА

УДК 349.2:(347.56:346.2) (477+4/8)

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.О. Бурносенкова

Науковий керівник: **Чанишева Аліна
Рашидівна**, доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Бурносенкова І.В. Відповідальність учасників господарських товариств за законодавством України та деяких зарубіжних країн. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є одним із перших у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним порівняльно-правовим дослідженням відповідальності учасників господарських товариств за законодавством України та деяких зарубіжних країн.

Метою дисертаційного дослідження є здійснення порівняльно-правового аналізу цивільно-правової та корпоративної відповідальності учасників господарських товариств за законодавством України та деяких зарубіжних країн, а також формулювання теоретично обґрунтованих пропозицій про вдосконалення чинних нормативно-правових актів у цій сфері.

Встановлено, що становлення та розвиток законодавства України про відповідальність учасників господарських товариств відбувалося у декілька етапів: дорадянський, радянський, новітній. Характерними рисами кожного із зазначених періодів є такі: формування акціонерної форми і відповідної моделі відповідальності учасників у період Російської імперії, до складу якої входила Україна; занепад корпорацій та підприємництва у цілому за радянських часів з поживанням у період Перебудови кооперативного руху; розквіт корпоративного законодавства, докорінний перехід до нової системи створення товариств та формування вітчизняної моделі корпоративного права у новітній період, який поділяється на три етапи (з 1991 по 2003 рр.; з 2003 по 2008 рр.; з 2008 р. і до теперішнього часу).

Визначено, що учасники господарських товариств у відносинах, що виникають, несуть цивільно-правову або корпоративну відповідальність. Зазначено, що корпоративну відповідальність не можна зводити до цивільно-правової відповідальності, не можна ототожнювати з нею або визнавати її різновидом такої відповідальності, оскільки цивільно-правова відповідальність за своєю суттю є впливом на майнову сферу порушника, в той час як корпоративна відповідальність здійснює як майновий, так і (більшою мірою) організаційний вплив, пов'язаний з реалізацією корпоративних прав;

Проаналізовано особливості правової регламентації статусу різних видів господарських товариств, що виступає як родове поняття: акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю, товариств з додатковою відповідальністю, повних товариств, командитних товариств, визначено їх основні ознаки.

Охарактеризовано правові засади участі в акціонерних товариствах, у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю, повних і командитних товариствах. Установлено, що право участі у господарських товариствах зазвичай пов'язується із сукупністю корпоративних прав.

Звернута увага на відсутність у чинному законодавстві чіткого розмежування статусу засновника і учасника господарського товариства, що є необхідним для визначення цивільно-правової відповідальності самого товариства і цивільно-правової та корпоративної відповідальності її учасників. У зв'язку з цим запропоновано внести відповідні доповнення до параграфу першого «Господарські товариства» глави 8 ЦК України.

Встановлено, що учасники господарських товариств як суб'єкти цивільно-правової відповідальності несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства з третіми особами, а також за власними зобов'язаннями щодо самого товариства та інших його учасників. Для того, щоб бути суб'єктами відповідальності, учасники господарських товариств повинні мати цивільну правосуб'єктність, складовими якої є цивільна правоздатність, цивільна дієздатність і

деліктоздатність. Проаналізовано момент виникнення та особливості цивільної правосуб'єктності фізичних і юридичних осіб як суб'єктів цивільної та корпоративної відповідальності.

Запропоноване оновлене поняття цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств. Цивільно-правову відповідальність учасників господарських товариств визначено як застосування уповноваженим (юрисдикційним) органом або кредитором майнових санкцій до правопорушника з метою компенсації майнової та\або моральної шкоди, завданої порушником потерпілому.

Встановлено, що цивільно-правова відповідальність має місце до виникнення господарського товариства; а також у разі завдання шкоди у відносинах з третіми особами, з якими суб'єкти завдання шкоди не перебувають у корпоративних відносинах, але вона пов'язана зі здійсненням корпоративних прав; у відносинах між сторонами акціонерного договору.

Відповідно до чинного законодавства здійснено класифікацію цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств за такими критеріями, як: вид господарського товариства; юридична підстава цивільно-правової відповідальності; розмір цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств; вид порушеного права; кількість учасників, які порушили права та обов'язки; склад цивільного правопорушення як фактична підстава; наявність вини як умови цивільно-правової відповідальності та ін.

Зазначено, що корпоративними правовідносинами слід вважати відносини переважно усередині господарського товариства (внутрішні відносини) між його учасниками, власниками корпоративних прав, а також між учасниками господарського товариства та самим товариством.

Визначено поняття корпоративної відповідальності як санкції, що застосовується у межах корпоративних правовідносин і є негативними (несприятливими) додатковими наслідками майнового, морального або організаційного характеру за порушення корпоративних прав, зловживання

такими правами, порушення охоронюваних законом інтересів, а також за невиконання (неналежне виконання) обов'язків, передбачених законом, корпоративним договором, статутом, локальними правовими актами.

З'ясовано, що ознаками корпоративної відповідальності учасників господарських товариств є такі: вона є санкцією; тягне для порушника додаткові негативні наслідки майнового, організаційного, морального характеру; має фактичною підставою корпоративне або управлінське правопорушення; застосовується до учасників господарських товариств та корпоративних утворень; коло осіб, перед якими учасники несуть корпоративну відповідальність, включає учасників корпоративних відносин, кредиторів, інших стейкхолдерів; її метою є покарання порушника та забезпечення захисту прав учасників корпоративних відносин, кредиторів та інших стейкхолдерів; має власні заходи відповідальності та процедуру їх застосування.

Встановлено, що учасники господарських товариств несуть корпоративну відповідальність перед товариством, іншими членами товариства, кредиторами товариства. Чинним законодавством України передбачені випадки, коли вкладник (у командитному товаристві) повинен відповідати як перед кредиторами товариства, так і перед самим товариством у випадку, якщо вкладник не виконав чи неналежним чином виконав свій обов'язок по внесенню вкладів.

Зазначено, що підставами корпоративної відповідальності учасників господарських товариств є юридична та фактична підстави. Юридичною підставою виступають законодавчі акти, статут, локальні правові акти, корпоративний договір. Фактичною підставою – корпоративне правопорушення як винне протиправне порушення (дія або бездіяльність) корпоративних прав і охоронюваних законом інтересів інших учасників товариства. Запропоновано введення до наукового обігу і визначення поняття «управлінського» правопорушення як виду корпоративного правопорушення, що полягає у невиконанні обов'язків посадових осіб, осіб, які контролюють процес

корпоративного управління, або їх зловживанні своїми правами. При цьому має значення оцінка поведінки зазначених осіб з урахуванням розумності, добросовісності, дотримання меж звичайного підприємницького ризику.

Обґрунтовано, що корпоративні відносини і корпоративна відповідальність потребують належного законодавчого врегулювання. У цей час норми, що регламентують корпоративну відповідальність, закріплені в нормативно-правових актах різної галузевої належності, статутах, локальних правових актах, корпоративних договорах. Видається необхідним доповнити ст.1 ЦК України окремою частиною другою такого змісту: «Цивільним законодавством також регулюються корпоративні відносини, пов'язані з участю у корпоративних організаціях або з управлінням ними». Норми про корпоративну відповідальність усіх її суб'єктів, у тому числі учасників господарських товариств, доцільно перенести зі спеціальних законів до ЦК України у межах рекодифікації цивільного законодавства.

Визначено поняття корпоративної соціальної відповідальності, під якою запропоновано розуміти свідоме, добросовісне і розумне ставлення до ведення бізнесу з метою досягнення позитивного економічного, екологічного, соціального, політичного, етичного результату за допомогою збільшення прибутку корпорації з дотриманням інтересів всіх стейкхолдерів, дотримання екологічних, соціальних, податкових, технічних стандартів (комплаєнсу).

Доведено необхідність розрізнення корпоративної відповідальності та корпоративної соціальної відповідальності за кількома підставами: 1) за правовою природою (корпоративна відповідальність є ретроспективною, негативною, а корпоративна соціальна відповідальність має позитивний, соціально спрямований характер); 2) за суб'єктним складом (суб'єктами корпоративної відповідальності є учасники господарських товариств та корпоративних утворень, суб'єктами корпоративної соціальної відповідальності є корпорації, корпоративні утворення та підприємці); 3) за засобами, що застосовуються (при корпоративній відповідальності – це попередження,

виключення учасника з товариства та примусовий продаж акцій (часток), обмеження корпоративних прав, що може визначатися законом, договором чи установчими документами товариства; при корпоративній соціальній відповідальності – це збільшення прибутку корпорації з дотриманням інтересів усіх стейкхолдерів, дотримання екологічних, соціальних, технічних стандартів (комплаєнс), благодичність тощо); 4) за наслідками (наслідками корпоративної відповідальності є негативні (несприятливі) додаткові наслідки майнового, морального або організаційного характеру; наслідками корпоративної соціальної відповідальності є досягнення позитивного економічного, екологічного, соціального, політичного, етичного результату).

Проаналізовано сутність доктрини «piercing the corporate veil» та доцільність її імплементації в національну юридичну практику в контексті конкретних пропозицій щодо її законодавчого закріплення.

Встановлено, що з урахуванням способів закріплення відповідальності учасників господарських товариств законодавство зарубіжних країн можна поділити на дві групи: 1) країни, в яких відповідальність учасників господарських товариств визначається законом, договором або установчими документами товариства; 2) країни, в яких відсутні норми про відповідальність учасників господарських товариств на законодавчому рівні, а відповідна відповідальність передбачена установчими документами товариства або договором.

Сформульовано конкретні науково-обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення актів чинного законодавства України в частині правової регламентації відповідальності учасників господарських товариств.

Ключові слова: юридичні особи, господарські товариства, учасники господарських товариств, цивільно-правова відповідальність, корпоративна відповідальність, законодавство України, законодавство деяких зарубіжних країн.

SUMMARY

Burnosenkova I.V. Liability of members of business partnerships under the laws of Ukraine and some foreign countries. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences on a specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law. National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2021.

The dissertation is one of the first in the domestic science of civil law a special comprehensive comparative legal study of the liability of members of business partnerships under the laws of Ukraine and some foreign countries.

The purpose of the dissertation research is to carry out a comparative legal analysis of civil and corporate liability of members of business partnerships under the laws of Ukraine and some foreign countries, as well as to formulate theoretically sound proposals to improve existing regulations in this area.

It is established that the formation and development of the legislation of Ukraine on the responsibility of the participants of business partnerships took place in several stages: pre-Soviet, Soviet, modern. Characteristic features of each of these periods are as follows: the formation of the shareholder form and the corresponding model of responsibility of the participants in the period of the Russian Empire, which included Ukraine; the decline of corporations and entrepreneurship in general in Soviet times with a revival during the Perestroika of the cooperative movement; the exaltation of corporate law, a radical transition to a new system of partnership and the formation of the domestic model of corporate law in the recent period, which is divided into three stages (from 1991 to 2003; from 2003 to 2008; from 2008 to present).

It is determined that the participants of business associations in the emerging relationships are subject to civil or corporate liability. It is stated that corporate liability cannot be reduced to civil liability, cannot be identified with it or recognized as a kind

of such liability, as civil liability is inherently an impact on the property of the offender, while corporate liability is as property, and (to a greater extent) organizational influence associated with the implementation of corporate rights.

The peculiarities of the legal regulation of the status of different types of business partnerships, which acts as a generic concept: joint stock companies, limited liability companies, additional liability companies, general partnerships, limited partnerships, identified their main features.

The legal bases of participation in joint-stock companies, in limited and additional liability companies, general and limited partnerships are described. It has been established that the right to participate in business partnerships is usually associated with a set of corporate rights.

Attention is drawn to the absence in the current legislation of a clear delineation of the status of the founder and participant of the business partnership, which is necessary to determine the civil liability of the company and civil and corporate liability of its members. In this regard, it is proposed to make appropriate additions to the first paragraph of «Business Partnerships» of Chapter 8 of the Civil Code of Ukraine.

It is established that the participants of business partnership as subjects of civil liability are liable for the obligations of the company with third parties, as well as for their own obligations to the company and other members. In order to be liable, members of business partnership must have civil legal personality, which includes civil legal capacity, civil capacity and tort capacity. The moment of origin and features of civil legal personality of individuals and legal entities as subjects of civil and corporate responsibility are analyzed.

An updated concept of civil liability of participants of business partnerships is proposed. Civil liability of members of business partnerships is defined as the application of authorized (jurisdictional) body or creditor property sanctions against the offender in order to compensate for property and/or moral damage caused by the offender to the victim.

It is established that civil liability occurs before the emergence of the company; and in the case of damage in relations with third parties with whom the subjects of the damage are not in a corporate relationship, but it is related to the exercise of corporate rights; in relations between the parties to the shareholder agreement.

In accordance with the current legislation, the classification of civil liability of participants of business partnerships according to such criteria as: type of business partnership; legal basis of civil liability; the amount of civil liability of participants of business partnerships; type of violated right; the number of participants who violated their rights and responsibilities; composition of a civil offense as a factual basis; the presence of guilt as a condition of civil liability, etc.

It is noted that corporate legal relations should be considered relations mainly within business partnership (internal relations) between its members, owners of corporate rights, as well as between the participants of the business partnership and the company itself.

The concept of corporate responsibility is defined as a sanction applied within the framework of corporate legal relations and are negative (adverse) additional consequences of property, moral or organizational nature for violation of corporate rights, abuse of such rights, violation of legally protected interests, as well as for non-performance (improper performance) of obligations under the law, corporate agreement, statute, local legal acts.

It was found that the signs of corporate responsibility of participants in business partnerships are as follows: it is a sanction; entails for the violator additional negative consequences of property, organizational, moral nature; has a factual basis for a corporate or managerial offense; applies to members of business partnerships and corporate entities; the range of persons to whom participants are corporately responsible includes participants in corporate relations, creditors and other stakeholders; its purpose is to punish the violator and ensure the protection of the rights of corporate parties, creditors and other stakeholders; has its own measures of responsibility and the procedure for their application.

It is established that the participants of business partnerships are corporately liable to the company, other members of the company, creditors of the company. The current legislation of Ukraine provides for cases where the depositor (in a limited partnership) must be liable both to the creditors of the company and to the company itself if the depositor has not fulfilled or improperly fulfilled its obligation to make deposits.

It is noted that the bases of corporate responsibility of participants of business partnerships are legal and factual bases. Legislation, statute, local legal acts, corporate agreement are the legal basis. The factual basis – a corporate offense as a guilty wrongful violation (action or inaction) of corporate rights and legally protected interests of other members of the company. It is proposed to introduce into scientific circulation and define the concept of «managerial» offense as a type of corporate offense, which consists in failure to perform the duties of officials, persons who control the process of corporate governance, or their abuse of their rights. At the same time, it is important to assess the behavior of these persons, taking into account the reasonableness, integrity, compliance with the limits of normal business risk.

It is substantiated that corporate relations and corporate responsibility need proper legislative regulation. At present, the rules governing corporate responsibility are enshrined in regulations of various industries, statutes, local legal acts, corporate agreements.

It seems necessary to supplement Article 1 of the Civil Code of Ukraine with a separate part two of the following content: «Civil law also regulates corporate relations related to participation in or management of corporate organizations». It is expedient to transfer the norms on corporate responsibility of all its subjects, including participants of business associations, from special laws to the Civil Code of Ukraine within the limits of recodification of civil legislation.

The concept of corporate social responsibility is defined, which is understood as a conscious, conscientious and reasonable attitude to doing business in order to achieve

positive economic, environmental, social, political, ethical results by increasing corporate profits in the interests of all stakeholders, technical standards (compliance).

The necessity of distinguishing between corporate responsibility and corporate social responsibility on several grounds has been proved: 1) by legal nature (corporate responsibility is retrospective, negative, and corporate social responsibility is positive, socially oriented); 2) by subject composition (subjects of corporate responsibility are participants of business associations and corporate formations, subjects of corporate social responsibility are corporations, corporate formations and entrepreneurs); 3) for the means used (in corporate liability – is a warning, exclusion of the participant from the company and forced sale of shares (stakes), restriction of corporate rights, which may be determined by law, contract or constituent documents of the company; in corporate social responsibility – is to increase profits corporations with the interests of all stakeholders, compliance with environmental, social, technical standards (compliance), charity, etc.); 4) the consequences (consequences of corporate responsibility are negative (adverse) additional consequences of property, moral or organizational nature; the consequences of corporate social responsibility are the achievement of positive economic, environmental, social, political, ethical results).

The essence of the doctrine of «piercing the corporate veil» and the expediency of its implementation in national legal practice in the context of specific proposals for its legislative consolidation are analyzed.

It is established that taking into account the methods of securing the liability of members of business partnerships, the legislation of foreign countries can be divided into two groups: 1) countries in which the liability of participants is determined by law, contract or constituent documents of the company; 2) countries in which there are no rules on the liability of members of business partnerships at the legislative level, and the corresponding liability is provided by the constituent documents of the company or contract.

Specific scientifically substantiated proposals on improvement of acts of the current legislation of Ukraine in the part of legal regulation of responsibility of participants of business partnerships are formulated.

Key words: legal entities, business partnerships, members of business partnerships, civil liability, corporate liability, legislation of Ukraine, legislation of some foreign countries.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРКОЮ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Iryna Burnosenkova. Piercing the corporate veil as a step to civil liability: same court, different approaches. *Visegrad journal on human rights*. 2019. №1 (volume 3). С. 12-17.
2. Бурносенкова І.А. Правові конструкції самостійності юридичної особи та обмеженої відповідальності її учасників. *Правова позиція*. 2020. №2 (27). С. 186-191.
3. Бурносенкова І.А. Учасники господарських товариств як суб'єкти відповідальності (цивільно-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №4. С. 443-446.
4. Бурносенкова І.А. Доктрина «piercing the corporate veil» та законодавство України. *Держава та регіони*. Серія Право. 2020. №3 (69). Том 2. С. 153-158.
5. Бурносенкова І.А. Цивільно-правова відповідальність учасників господарських товариств за законодавством окремих зарубіжних країн. *Правові новели*. 2020. №11. С. 393- 401.
6. Бурносенкова І.А. Поняття та ознаки корпоративної відповідальності учасників господарських товариств. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Одеса, 19 квітня 2019 року). Одеса: Фенікс, 2019. С. 81-83.

7. Burnosenkova I.A. Reverse veil piercing: American way and its adoption in Ukraine. *Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів*: матер. Всеукр. науково-практ. конф. (Одеса, 8-9 листопада 2019 року) /За заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2019. С. 247-251.

8. Burnosenkova I.A. The concept of reverse veil piercing: its application in England and prospects for implementation in Ukraine. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) /відп. ред. М.А. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 3. С. 485-488.

9. Burnosenkova I.A. Piercing the corporate veil: selected issues. *Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку*: матеріали науково-практичної заочної конференції (м. Одеса, 20 травня 2020 р.) /за ред. М.Р. Аракеяна. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 105-108.

10. Burnosenkova I.A. The Notion of Reverse Veil Piercing and its Legal Nature. *Сучасна цивілістика: 15 років наукових звершень: збірник матеріалів наукових доповідей* (м. Одеса, 22 травня 2020 року). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2020. С. 7-11.

11. Бурносенкова І.А. Основні напрями вдосконалення законодавства про відповідальність учасників господарських товариств. *Римське право і сучасність. Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12 черв. 2020 р.) /за заг. ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2020. С. 5-8.

12. Бурносенкова І.А. Деякі аспекти відповідальності учасників господарських товариств за законодавством України. *Шерешевські читання. Оновлення Цивільного кодексу України: концептуальні засади*: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. 11 грудня 2020 р. /за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2020. С. 152-155.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1 ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ЗА ТЕМОЮ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	14
1.1. Огляд літератури за темою дисертаційного дослідження.....	14
1.2. Види господарських товариств за законодавством України і моделі відповідальності їх учасників	25
 РОЗДІЛ 2 ВИДИ, ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	41
2.1. Учасники господарських товариств як суб'єкти цивільно-правової та корпоративної відповідальності	41
2.2. Підстави та умови цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств	61
2.3. Поняття, ознаки та підстави корпоративної відповідальності учасників господарських товариств.....	83
2.4. Доктрина «piercing the corporate veil» і законодавство України ...	108
 РОЗДІЛ 3 ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ.....	135
3.1. Зарубіжний досвід правової регламентації відповідальності учасників господарських товариств.....	135

3.2. Основні напрями вдосконалення законодавства про відповідальність учасників господарських товариств	156
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	175
ДОДАТОК	198

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідальність учасників господарських товариств як правова категорія до теперішнього часу не отримала системного правового регулювання. Норми про відповідальність учасників господарських товариств закріплені в різних нормативно-правових актах, а наукові підходи до її дослідження вирізняються відсутністю єдиної точки зору серед вітчизняних і зарубіжних науковців. У вітчизняній доктрині цивільного права питання цивільно-правової відповідальності у цій сфері розглядаються або в контексті загальної проблематики корпоративних відносин, або стосовно тих чи інших видів (конкретних складів) відповідальності в аспекті відповідних проблем, пов'язаних з їх застосуванням на практиці. При цьому відповідні види відповідальності досліджуються з позицій традиційного правового інструментарію деліктної чи договірної відповідальності, тоді як цілісної теорії цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств до цього часу у вітчизняній науці не розроблено.

Проблеми правового статусу господарських товариств досліджуються у наукових працях О.А. Беяневич, Т.В. Боднар, В.І. Борисової, В.А. Васильєвої, І.В. Венедіктової, О.М. Вінник, М.К. Галянтича, А.Б. Гриняка, О.В. Дзери, Ю.М. Жорнокуя, А.В. Зеліско, О.І. Зозуляк, І.Р. Калаура, І.С. Канзафарової, О.Р. Кібенко, О.С. Кізлової, О.В. Кологойди, В.М. Коссака, А.В. Коструби, О.О. Кота, О.В. Кохановської, Н.С. Кузнецової, І.М. Кучеренко, І.В. Лукач, В.В. Луця, Р.А. Майданика, В.М. Махінчука, Є.О. Мічуріна, С.В. Резніченка, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Ю.В. Соколовської, Р.О. Стефанчука, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишки, Б.В. Шуби, О.В. Щербини, О.С. Яворської, В.Л. Яроцького та ін.

Предметом дослідження науковців є суспільні відносини, що складаються між учасниками (засновниками) та організаціями корпоративного типу та між самими учасниками (засновниками) щодо набуття, здійснення (включаючи

розпорядження) та припинення корпоративних прав. Набагато менше уваги приділяється дослідженню відповідальності учасників (засновників) господарських товариств.

Серед спеціальних досліджень проблем відповідальності учасників господарських товариств слід назвати кандидатські дисертації: Б.В. Шуби «Відповідальність учасників господарських товариств як засіб захисту інтересів його кредиторів (порівняльно-правовий аналіз німецького і українського права)» (2005); Ю.В. Соколовської «Учасники підприємницьких товариств як суб'єкти цивільно-правової відповідальності у корпоративних відносинах» (2019).

Дослідження теоретичних і практичних проблем правової регламентації відповідальності учасників господарських товариств з урахуванням позитивного зарубіжного законодавчого досвіду в цій сфері є актуальним в умовах рекодифікації національного цивільного законодавства і оновлення Цивільного кодексу України.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлюється необхідністю розвитку теорії цивільного права щодо відповідальності учасників господарських товариств, удосконалення чинного законодавства України в цій сфері та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності і права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету

«Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є здійснення порівняльно-правового аналізу цивільно-правової та корпоративної відповідальності учасників господарських товариств за законодавством України та деяких зарубіжних країн, а також формулювання теоретично обґрунтованих пропозицій про вдосконалення чинних нормативно-правових актів у цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети в дисертації вирішувалися такі завдання:
здійснити огляд літератури за темою та визначити напрями дисертаційного дослідження;

охарактеризувати види господарських товариств за законодавством України і моделі відповідальності їх учасників;

розглянути правовий статус учасників господарських товариств як суб'єктів цивільно-правової та корпоративної відповідальності;

визначити підстави та умови цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств;

сформулювати поняття та з'ясувати ознаки і підстави корпоративної відповідальності учасників господарських товариств;

проаналізувати зарубіжний досвід правового регулювання відповідальності учасників господарських товариств;

визначити основні напрями вдосконалення законодавства України про відповідальність учасників господарських товариств з урахуванням позитивного законодавчого досвіду зарубіжних країн;

сформулювати науково-обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення актів чинного законодавства в частині правової регламентації відповідальності учасників господарських товариств.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у зв'язку з притягненням до відповідальності учасників господарських товариств.

Предметом дослідження є відповідальність учасників господарських товариств за законодавством України та деяких зарубіжних країн.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, обрані з урахуванням мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження. Використання діалектичного методу дозволило проаналізувати різні доктринальні концепції щодо відповідальності учасників господарських товариств (підрозділ 1.2.), розглянути правовий статус учасників господарських товариств як суб'єктів цивільно-правової та корпоративної відповідальності (підрозділ 2.1). Формально-логічний метод застосовувався для визначення понять «цивільно-правова відповідальність учасників господарських товариств» (підрозділ 2.2), «корпоративна відповідальність учасників господарських товариств» (підрозділ 2.3), «корпоративне правопорушення», «управлінське правопорушення» (підрозділ 2.3) та ін. Застосування системно-структурного методу дозволило охарактеризувати підстави та умови цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств (підрозділ 2.2), визначити ознаки та підстави корпоративної відповідальності учасників господарських товариств (підрозділ 2.3). Порівняльно-правовий метод використовувався для порівняння доктринальних положень, актів законодавства і правозастосовної практики в Україні та окремих зарубіжних країнах щодо відповідальності учасників господарських товариств (розділи 2, 3). За допомогою методу теоретико-правового моделювання сформульовано пропозиції про вдосконалення актів чинного законодавства України в частині регламентації відповідальності учасників господарських товариств з урахуванням позитивного законодавчого досвіду зарубіжних країн (підрозділ 2.3).

Доктринальну базу дослідження складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі теорії права, цивільного права, корпоративного права, інших галузей системи права України.

Емпіричною базою дослідження є матеріали судової практики України, Великобританії, США, деяких інших країн.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним порівняльно-правовим дослідженням відповідальності учасників господарських товариств за законодавством України та деяких зарубіжних країн.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

здійснено періодизацію становлення та розвитку законодавства України про відповідальність учасників господарських товариств, внаслідок чого виокремлено такі періоди: дорадянський, радянський, новітній та виокремлено характерні риси кожного із зазначених періодів. Зроблено висновок про визначальне значення саме новітнього періоду, який складається з трьох етапів: період з 1991 по 2003 рр. – становлення власне корпоративного законодавства з визначенням моделей відповідальності учасників господарських товариств; період з 2003 по 2008 рр. – кодифікація та вдосконалення норм корпоративного права, а відтак і норм, що регулюють питання відповідальності учасників господарських товариств; з 2008 р. і до сьогодні – гармонізація корпоративного права України з правом ЄС, рекодифікація цивільного і корпоративного законодавства;

визначено, що учасники господарських товариств у відносинах, що виникають, несуть цивільно-правову або корпоративну відповідальність. Зазначено, що корпоративну відповідальність не можна зводити до цивільно-правової відповідальності, не можна ототожнювати з нею або визнавати її різновидом такої відповідальності, оскільки цивільно-правова відповідальність за своєю суттю є впливом на майнову сферу порушника, в той час як корпоративна відповідальність здійснює як майновий, так і (більшою мірою) організаційний вплив, пов'язаний з реалізацією корпоративних прав;

встановлено, що цивільно-правова відповідальність має місце до виникнення господарського товариства; а також у разі завдання шкоди у відносинах з третіми особами, з якими суб'єкти завдання шкоди не перебувають у корпоративних відносинах, але вона пов'язана зі здійсненням корпоративних прав; у відносинах між сторонами акціонерного договору;

запропоновано розрізняти корпоративну відповідальність і корпоративну соціальну відповідальність за кількома підставами: 1) за правовою природою (корпоративна відповідальність є ретроспективною, негативною, а корпоративна соціальна відповідальність має позитивний, соціально спрямований характер); 2) за суб'єктним складом (суб'єктами корпоративної відповідальності є учасники господарських товариств та корпоративних утворень, суб'єктами корпоративної соціальної відповідальності є корпорації, корпоративні утворення та підприємці); 3) за засобами, що застосовуються (при корпоративній відповідальності – це попередження, виключення учасника з товариства та примусовий продаж акцій (часток), обмеження корпоративних прав, що може визначатися законом, договором чи установчими документами товариства; при корпоративній соціальній відповідальності – це збільшення прибутку корпорації з дотриманням інтересів усіх стейкхолдерів, дотримання екологічних, соціальних, технічних стандартів (комплаєнс), благочинність тощо); 4) за наслідками (наслідками корпоративної відповідальності є негативні (несприятливі) додаткові наслідки майнового, морального або організаційного характеру; наслідками корпоративної соціальної відповідальності є досягнення позитивного економічного, екологічного, соціального, політичного, етичного результату);

запропоновано під корпоративною відповідальністю розуміти санкцію, яка застосовується у межах корпоративних правовідносин і є негативними (несприятливими) додатковими наслідками майнового, морального або організаційного характеру за порушення корпоративних прав, зловживання такими правами, порушення охоронюваних законом інтересів, а також за

невиконання (неналежне виконання) обов'язків, передбачених законом, корпоративним договором, статутом, локальними правовими актами;

запропоновано під корпоративною соціальною відповідальністю розуміти свідоме, добросовісне і розумне ставлення до ведення бізнесу з метою досягнення позитивного економічного, екологічного, соціального, політичного, етичного результату за допомогою збільшення прибутку корпорації з дотриманням інтересів всіх стейкхолдерів, дотримання екологічних, соціальних, податкових, технічних стандартів (комплаєнсу);

обґрунтовано введення до наукового обігу і визначення поняття «управлінського» правопорушення як виду корпоративного правопорушення, що полягає у невиконанні обов'язків посадових осіб, осіб, які контролюють процес корпоративного управління, або їх зловживанні своїми правами. При цьому має значення оцінка поведінки зазначених осіб з урахуванням розумності, добросовісності, дотримання меж звичайного підприємницького ризику;

виокремлено ознаки корпоративної відповідальності учасників господарських товариств, що стосуються її видів (зовнішня і внутрішня), підстав виникнення (фактична і нормативна), суб'єктного складу (учасники корпоративних відносин), умов, кола осіб, перед якими учасники несуть відповідальність (учасники корпоративних відносин, кредитори, інші стейкхолдери), мети (покарання порушника та забезпечення захисту прав учасників корпоративних відносин, кредиторів та інших стейкхолдерів), заходів відповідальності та процедури їх застосування;

проаналізовано судову практику Великобританії, США, інших країн щодо застосування доктрини «piercing the corporate veil» на предмет її впровадження у національну судову практику;

вдосконалено:

поняття цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств як застосування уповноваженим (юрисдикційним) органом або

кредитором майнових санкцій до правопорушника з метою компенсації майнової та/або моральної шкоди, завданої порушником потерпілому;

класифікацію підстав корпоративної відповідальності учасників господарських товариств, а саме юридичну (закон, статут, локальний правовий акт, корпоративний договір) і фактичну підстави (вчинення корпоративного правопорушення, вчинення «управлінського» правопорушення у разі невиконання обов’язків посадових осіб або їх зловживання своїми правами);

наукове положення про розмежування відповідальності засновників і учасників за зобов’язаннями господарських товариств у контексті реформування корпоративного законодавства;

наукове положення про процедуру притягнення до корпоративної відповідальності учасників господарських товариств з урахуванням внесених змін до актів корпоративного законодавства та законодавства про неплатоспроможність;

дістало подальшого розвитку:

науковий підхід до розмежування цивільно-правової та корпоративної відповідальності учасників господарських товариств у контексті рекодифікації національного цивільного законодавства та реформування корпоративного законодавства;

наукові позиції щодо цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств за порушення особистих немайнових прав товариства у справах, пов’язаних із захистом ділової репутації, спростуванням недостовірної інформації, розголошенням комерційної таємниці в контексті Концепції оновлення Цивільного кодексу України;

положення про сутність доктрини «piercing the corporate veil» та її імплементацію в національну юридичну практику в контексті конкретних пропозицій щодо її законодавчого закріплення;

положення про необхідність застосування медіації у вирішенні корпоративних спорів, враховуючи прийняття Закону України «Про медіацію».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у: науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження проблем правового регулювання відповідальності учасників господарських товариств за законодавством України та зарубіжних країн; правотворчій діяльності – для вдосконалення актів національного законодавства в частині відповідальності учасників господарських товариств з урахуванням позитивного законодавчого досвіду зарубіжних країн; правозастосовній діяльності – при розв’язанні проблем відповідальності учасників господарських товариств з точки зору правильного розуміння змісту правових норм, їх тлумачення; навчальному процесі – при викладанні навчальних курсів «Цивільне право України», «Зобов’язальне право», «Корпоративне право», підготовці робочих програм, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, тематики курсових робіт із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана та обговорена на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях, зокрема: X Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 19 квітня 2019 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 8-9 листопада 2019 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 року); Науково-практичній заочній конференції «Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку» (м. Одеса, 20 травня 2020 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна цивілістика: 15 років наукових звершень» (м. Одеса, 22 травня 2020 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність. Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19»: (м. Одеса, 12 червня 2020 р.);

Всеукраїнській науково-практичній конференції «Шерешевські читання. Оновлення Цивільного кодексу України: концептуальні засади» (м. Одеса, 11 грудня 2020 року).

Публікації. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться в дисертації, відображені в 12 наукових публікаціях, у тому числі 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні юридичного напрямку, та 7 тезах доповідей на всеукраїнській і міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (222 найменування) і додатку. Загальний обсяг дисертації становить 203 сторінки, з яких основний зміст – 177 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ЗА ТЕМОЮ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Огляд літератури за темою дисертаційного дослідження

Для вирішення поставлених завдань необхідно розглянути наукові праці вчених, які спеціально або опосередковано торкаються досліджуваних питань. Для з'ясування стану розробки проблематики дисертаційного дослідження основну увагу варто приділити науковим працям, спеціально присвяченим аналізу теоретичних і практичних проблем цивільно-правової та корпоративної відповідальності, серед яких виділено: наукові праці, що безпосередньо пов'язані з дослідженням видів господарських товариств та моделей їх відповідальності; сучасні наукові праці, що безпосередньо пов'язані з дослідженням проблем цивільно-правової та корпоративної відповідальності учасників господарських товариств; сучасні зарубіжні наукові дослідження, пов'язані з проблематикою дисертації.

Проблеми юридичних осіб, у тому числі господарських товариств, досліджуються у наукових працях О.А. Беяневич, Т.В. Боднар, В.І. Борисової, В.А. Васильєвої, І.В. Венедіктової, О.М. Вінник, М.К. Галянтича, А.Б. Гриняка, О.В. Дзери, Ю.М. Жорнокуя, А.В. Зеліско, О.І. Зозуляк, І.Р. Калаура, І.С. Канзафарової, О.Р. Кібенко, О.С. Кізлової, О.В. Кологойди, С.С. Кравченко, В.М. Кравчука, В.М. Коссака, А.В. Коструби, О.О. Кота, О.В. Кохановської, Н.С. Кузнєцової, І.М. Кучеренко, І.В. Лукача, Р.С. Лукашова, В.В. Луця, Р.А. Майданика, В.М. Махінчука, Є.О. Мічуріна, Л.С. Нецької, С.В. Резніченка, С.О. Сліпченко, Ю.В. Соколовської, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Р.О. Стефанчука, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишки, Б.В. Шуби, О.В. Щербини, О.С. Яворської, В.Л. Яроцького та інших. У своїх роботах учені характеризують окремі аспекти правового статусу господарських товариств.

Спеціальні дослідження правового статусу господарських товариств та їх окремих видів здійснено у монографіях: И.В. Спасибо-Фатеевой «Акционерные общества: корпоративные правоотношения» (1998) [195], «Цивілістика: на шляху формування доктрини» (2012) [199, с. 300-339]; О.М. Вінник «Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище» (1998) [56]; наукових працях О.А. Беяневич [34], дисертаціях на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: І.М. Кучеренко «Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права» (2004) [124], Ю.М. Жорнокуя «Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах» (2016) [73], А.В. Зеліско «Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин» (2017) [84]; дисертаціях на здобування наукового ступеня кандидата юридичних наук: Л.С. Нецької «Правовий статус товариства з обмеженою відповідальністю (цивільно-правовий аспект)» (2001) [147], С.В. Артеменко «Цивільно-правові проблеми управління акціонерним товариством» (2004) [33], Р.В. Мавліханової «Виробничі кооперативи як суб'єкти цивільного права» (2005) [130], Н.В. Щербакової «Правове регулювання злиття та приєднання господарських товариств» (2006) [221], Ю.Ю. Симонян «Корпоративні відносини у командитних товариствах (цивільно-правовий аспект)» (2010) [188], Н.І. Шевченко «Правове регулювання припинення господарських товариств шляхом реорганізації» (2012) [219], Н.І. Костової «Створення акціонерних товариств за цивільним законодавством України» (2012) [113]. Д.В. Жекова «Припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України» (2015) [71], І.В. Краєвського «Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних із створенням та діяльністю товариства з обмеженою відповідальністю» (2017) [119], Р.С. Лукашова «Товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю як суб'єкти цивільного права» (2020) [127] та ін.

Теоретичну основу дослідження склали також наукові праці вітчизняних і зарубіжних науковців із проблем цивільно-правової відповідальності за законодавством України, в тому числі юридичних осіб, зокрема: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук І.С. Канзафарової «Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні» (2007) [90], дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук В.Д. Примака «Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб» (2005) [158] та ін.

Необхідно відзначити вагомий внесок у розробку проблематики цивільно-правової відповідальності представників Одеської школи права, насамперед, Є.О. Харитонова [209; 212], О.Є. Харитонової [212], Н.Ю. Голубєвої [59], О.С. Кізлової [98], Т.С. Ківалової [97], А.Р. Чанишевої [217] та ін.

Теоретичним підґрунтям дисертації стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних науковців, предметом дослідження яких є теоретичні та практичні аспекти корпоративного права, зокрема, його галузевої природи, основних принципів, джерел тощо. Серед таких варто назвати праці Є.О. Харитонова [210], О.І. Харитонової [210; 211], В.В. Луця [107; 111], В.А. Васильєвої [54; 55], І.В. Спасибо-Фатєєвої [199, с.125-232;] та ін. 2018 року була опублікована монографія «Корпоративне право України: проблеми теорії та практики» (за загальною редакцією В.А. Васильєвої) [111].

Проблемам правової регламентації корпоративних відносин присвячені наукові праці Є.О. Харитонова і О.І. Харитонової [210], Н.С. Кузнєцової [122], В.І. Борисової [37], В.А. Васильєвої [54; 55], монографія І.В. Лукача «Теоретичні проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні» (2015) [128], монографія Ю.М. Жорнокуя, С.О. Сліпченка, В.Г. Жорнокуя «Корпоративні правовідносини» (2021) [110], дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук В.М. Кравчука «Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах» (2010) [118], дисертація на

здобування наукового ступеня кандидата юридичних наук Л.В. Сіщук «Правонаступництво в корпоративних правовідносинах» (2014) [187] та ін.

Дослідженню теоретичних і практичних проблем забезпечення корпоративних прав, у тому числі відповідальності за їх порушення, присвячені: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук О.В. Бігняка «Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні» (2018) [35], А.В. Смітюха «Корпоративні права та корпоративні паї (частки)» (2018) [191], дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: С.С. Кравченко «Юридична природа прав учасників господарських товариств» (2007) [116], І.Б. Саракун «Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект)» (2007) [186], О.В. Зудіхіна «Цивільно-правовий захист корпоративних прав учасників господарських товариств» (2011) [86], О.М. Молявко «Цивільно-правові аспекти корпоративної відповідальності» (2011) [146]; наукові статті А. Прокопюк [182], О.В. Кологойди [104; 105] та ін.

Враховуючи мету дисертаційної роботи, окрему увагу було приділено аналізу наукових праць, виконаних у порівняльно-правовому аспекті на підґрунті законодавства України та законодавства інших зарубіжних країн. Серед таких досліджень варто відзначити дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук О.Р. Кібенко «Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України» (2006) [93], кандидатські дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Б.В. Шуби «Відповідальність учасників господарських товариств як засіб захисту інтересів його кредиторів (порівняльно-правовий аналіз німецького і українського права)» (2005) [220], Ю.А. Дмитрієвої «Просте товариство: законодавче регулювання в праві Німеччини та України» (2008) [69], Я.С. Марущака «Корпоративні права та обов'язки за законодавством України та Європейського Союзу» (2018) [133];

монографії: О. Кібенко, А. Пендак Сарбах «Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз асquis Європейського Союзу та законодавства України» (2006) [94], «Корпоративне право Австрії та України» (за ред. професора В.А. Васильєвої (2015) [108], Корпоративне право Польщі та України (за ред. професора В. А. Васильєвої) (2016) [109]; збірка статей за редакцією професора І.В. Спасибо-Фатєєвої «Очерки права компаний» (2019) [150], в якій взяли участь провідні вчені України та інших країн світу тощо.

Переважна більшість науковців досліджують проблеми цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств, зокрема, її підстави та умови в аспекті забезпечення окремих корпоративних прав. Досить часто вчені обмежуються розглядом однієї організаційно-правової форми товариства (наприклад, акціонерного товариства, товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, командитних товариств).

Водночас у науці цивільного права залишаються недостатньо дослідженими низка теоретичних і практичних питань правової регламентації відповідальності учасників господарських товариств.

На дисертаційному рівні спеціальному дослідженню проблем відповідальності учасників господарських товариств присвячена кандидатська дисертація Б.В. Шуби «Відповідальність учасників господарських товариств як засіб захисту інтересів його кредиторів (порівняльно-правовий аналіз німецького і українського права)» (2005) [220]. У зазначеній дисертації досліджено окремі аспекти відповідальності учасників господарського товариства у порівняльно-правовому аспекті. Учений виокремив і дослідив такі випадки відповідальності учасників товариства, що мають корпоративно-правову природу:

відповідальність по зобов'язанням товариства, що обумовлюється вибором певної організаційно-правової форми самого товариства;

відповідальність учасників за невнесення внесків в статутний капітал товариства;

відповідальність учасників у випадку надання товариству антикризового фінансування;

відповідальність учасників залежного товариства по його зобов'язанням [220, с.15].

Б.В. Шуба ґрунтовно дослідив зазначені види відповідальності учасників господарського товариства у порівняльно-правовому аспекті за українським та німецьким правом і сформулював пропозиції про вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері.

Серед спеціальних досліджень відповідальності учасників підприємницьких товариств варто назвати дисертацію Ю.В. Соколовської «Учасники підприємницьких товариств як суб'єкти цивільно-правової відповідальності у корпоративних відносинах» (2019) [194], яка присвячена теоретико-правовому аналізу наукових концепцій поняття цивільно-правової відповідальності, обґрунтуванню наукових підходів до визначення підстав, умов та видів цивільно-правової відповідальності учасників підприємницьких товариств і формуванню пропозицій щодо вдосконалення норм чинного законодавства у зазначеній сфері.

Проблематику відповідальності учасників корпоративних відносин досліджували у своїх працях Б. Блек, А.В. Габов, О.М. Вінник, І.І. Гришина, В.В. Долинська, О.Р. Кібенко, В.М. Кравчук, Д.В. Ломакін, І.В. Лукач, Ю.М. Жорнокуй, Р.А. Майданик, В.М. Махінчук, О.Є. Молотніков, Ю.Ю. Симонян, І.В. Спасибо-Фатєєва, С.О. Чеховська, Б.В. Шуба та інші.

Окремі аспекти корпоративної відповідальності як способу покладення відповідальності на осіб, які контролюють процес корпоративного управління в акціонерних товариствах, активно досліджуються останніми роками в межах доктрини «проникнення за корпоративну вуаль» у працях таких вітчизняних науковців, як Т.М. Карнаух [91], А.В. Дульська [68], Ю.М. Жорнокуй [75; 76; 77;

78], К.А. Шафєєв [218], Р.Б. Сабодаш [184], В.М. Махінчук [138; 139; 140; 141; 142; 143; 144], Н.Є. Блажівська [36], Д.Г. Макіяні [131] та ін.

Так, І.В. Спасибо-Фатєєва відзначає, що цивільно-правова відповідальність по відшкодуванню збитків, заподіяних недобросовісними засновниками, є найбільш адекватною і саме до неї слід надати можливість суддям притягати порушників за допомогою доктрини «зняття корпоративної вуалі» [191, с. 17–18].

Теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження склали також наукові праці зарубіжних учених, зокрема: Bishop Carleton Hunt «The Development of the Business Corporation in England 1800-1867» [1]; Rob McQueen «A Social History of Company Law: Great Britain and the Australian Colonies 1854-1920» [2]; Ron Harris, *Industrializing English Law: Entrepreneurship and Business Organization 1720-1844* [3]; Frank H. Easterbrook and Daniel R. Fischel «The Economic Structure of Corporate Law» [4]; Frank H. Easterbrook and Daniel R. Fischel «Limited Liability and the Corporation» [5]; Henry G. Manne, «Mergers and the Market for Corporate Control» [6]; F.A. Hayek «The Constitution of Liberty» [7]; Böhm, *Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung* [The Economic Order as a Historical Task and Creative Achievement] [8]; Lehmann, *Das «Privileg der beschränkten Haftung und der Durchgriff im Gesellschafts — und Konzernrecht»* [The Privilege of Limited Liability, Piercing the Corporate Veil in Corporate Law and the Law of Company Groups] [9]; Jonathan M. Landers «A Unified Approach to Parent, Subsidiary and Affiliate Questions in Bankruptcy» [10]; Richard A. Posner «The Rights of Creditors of Affiliated Corporations» [11]; Joseph A. Grundfest «The Limited Future of Unlimited Liability: A Capital Markets Perspective» [12]; Christopher D. Stone «The Place of Enterprise Liability in the Control of Corporate Conduct» [13]; Hackney and Benson «Shareholder Liability for Inadequate Capital» [14]; Murray N. Rothbard, *Man «Economy & State with Power and Market»* [15]; Cheng Han Tan, Jiangyu Wang and Christian Hofmann «Piercing the Corporate Veil:

Historical, Theoretical and Comparative Perspectives» [16]; Tan Cheng-Han «Veil Piercing: A Fresh Start» [17]; Aleka Mandaraka-Sheppard “New Trends in Piercing the Corporate Veil: The Conservative Versus the Liberal Approaches” [18]; Brigitte Haar “Piercing the Corporate Veil and Shareholders’ Product and Environmental Liability in American Law as Remedies for Capital Market Failures – New Developments and Implications for European and German Law after ‘Centros’” [19]; Bernd Singhof “Equity Holders’ Liability for Limited Liabilities Companies’ Unrecoverable Debts – Reflections on Piercing the Corporate Veil under German Law” [20]; O’Neal H.F. Close Corporations: Existing Legislation and Recommended Reform [21]; Mayson S.W., French D., Ryan C.L. «Company Law» [22]; Boyle A.J. «Minority Shareholders’ Remedies» [24]; Moll D.K. Shareholder Oppression & “Fair Value”: Of Discounts, Dates, and Dastardly Deeds in the Close Corporation [25]; Muldoon R.J. «Corporations – Entity Theory – Derivative Actions – Pro Rata Individual Recovery» [26]; Суханов Е.А. «Сравнительное корпоративное право» (2014) [203]; Андреев В.К., Лаптев В.А. «Корпоративное право современной России» (2015) [31] та ін.

Аналізуючи законодавчий досвід та судову практику окремих зарубіжних країн, учені досліджують теоретичні та практичні проблеми права компаній, корпоративного права, відзначають важливе значення доктрини «piercing the corporate veil» у захисті юридичної особи при її використанні учасниками як способу уникнення від виконання прийнятих на себе зобов’язань тощо.

Висловлені точки зору, сформульовані наукові підходи, пропозиції та висновки були враховані при аналізі вітчизняної доктрини цивільного та корпоративного права, чинного законодавства України, доцільності та можливості імплементації окремих норм законодавчих актів зарубіжних країн у національне законодавство і правозастосовну практику.

Важливе значення для будь-якого наукового дослідження має належна методологічна основа. В.І. Зацерковний, І.В. Тішаєв, В.К. Демидов визначають метод наукового дослідження як спосіб пізнання явищ природи (ним може бути

упорядкована діяльність дослідника, яка спрямована на отримання нових знань). Методологією наукового дослідження в буквальному розумінні є вчення про методи пізнання, тобто вчення про методи, методики і засоби пізнання [82, с.71].

Т.С. Ківалова під методологією розуміє сукупність методів наукового аналізу, принципів, підходів тощо, які здатні виконати методологічну функцію у процесі дослідження та коригувати цей процес у разі необхідності [97, с.19].

Для забезпечення достовірності та обґрунтованості отриманих результатів у дисертації застосовувались загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, обрані з урахуванням мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження, зокрема, діалектичний, формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий методи, метод теоретико-правового моделювання та ін.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та пропозицій зумовлюється також аналізом нормативно-правових актів і спеціальної літератури, присвяченої проблемам відповідальності учасників господарських товариств за законодавством України та деяких зарубіжних країн.

Однак, попри активні наукові розвідки, прийняття низки спеціальних законів у сфері корпоративного права, інститут корпоративної відповідальності ще не отримав ані належного наукового обґрунтування, ані відповідного правового регулювання.

У сучасних умовах необхідним є комплексний підхід до охорони і захисту корпоративних прав та забезпечення виконання корпоративних обов'язків, одними із правових засобів реалізації яких є цивільно-правова та корпоративна відповідальність.

Корпоративне право як підгалузь цивільного права сформувалася разом із виникненням законодавства, що регулює суспільні відносини, які складаються між учасниками (засновниками) та організаціями корпоративного типу та між самими учасниками (засновниками), з приводу набуття, здійснення (включаючи розпорядження) та припинення корпоративних прав.

Сучасному стану корпоративного права в Україні передував його тривалий історичний розвиток як у самій Україні, так і в окремих зарубіжних країнах. Він формувався відповідно до еволюції корпорацій та розвитку пов'язаних з ними певної групи суспільних відносин. Основні положення про юридичну та фізичну особу, безтілесне майно, правоздатність, приватні корпорації сформувалися ще за часів римського права, яке стало своєрідним джерелом, з якого беруть свій початок майже всі галузі сучасного права. Про важливість корпоративного права України у регулюванні правових відносин свідчить той факт, що правові норми, які регулювали корпоративні відносини, беруть свій розвиток з часів перебування України у складі Російської та Австро-Угорської імперій (XIX-XX ст.ст.).

Згодом, за часів панування СРСР приватне право взагалі припиняє свій розвиток. Лише із здобуттям Україною незалежності, прийняттям Конституції та нового Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України було прийнято низку законодавчих актів, які сприяли створенню підприємницьких, у тому числі господарських товариств.

У зв'язку з набранням чинності законів України «Про акціонерні товариства» у 2008 р. і «Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю» 2018 р; та проведенням загальнодержавної реформи корпоративного права з 2017 р. відбулися та тривають суттєві зміни у правовому регулюванні цього виду суспільних відносин. Не менш важливими залишаються питання щодо прийняття низки інших відомчих актів (зокрема, НКЦПФР), які б значно полегшили перехід зазначених видів товариств до нових принципів їх діяльності.

У становленні та розвитку законодавства України про відповідальність учасників господарських товариств видається можливим виділити декілька періодів: дорадянський, радянський, новітній.

Характерними рисами кожного із зазначених періодів є такі: формування акціонерної форми і відповідної моделі відповідальності учасників у період Російської імперії, до складу якої входила Україна; занепад корпорацій та підприємництва у цілому за радянських часів з пожвавленням у період Перебудови кооперативного руху; розквіт корпоративного законодавства, докорінний перехід до нової системи створення товариств та формування вітчизняної моделі корпоративного права у новітній період, який поділяється на три етапи (з 1991 по 2003 рр.; з 2003 по 2008 рр.; з 2008 р. і до теперішнього часу).

Потрібно відзначити визначальне значення саме новітнього періоду, який складається з трьох етапів: період з 1991 по 2003 рр. – становлення власне корпоративного законодавства з визначенням моделей відповідальності учасників господарських товариств. Одним із найбільш важливих новел слід визнати запровадження в національне законодавство принципово нового підходу до видів і організаційно-правових форм юридичних осіб, у тому числі поява корпоративних організацій; період з 2003 по 2008 рр. – кодифікація та вдосконалення норм корпоративного права, а відтак і норм, що регулюють питання відповідальності учасників господарських товариств; з 2008 р. і до сьогодні – гармонізація корпоративного права України з правом ЄС, рекодифікація цивільного і корпоративного законодавства.

Вибір напрямів наукових досліджень дозволяє дійти висновку про необхідність продовження пошуків вдосконалення чинного законодавства України про відповідальність учасників господарських товариств з урахуванням позитивного законодавчого досвіду зарубіжних країн. З урахуванням цього, головними напрямками подальшого наукового дослідження є характеристика видів господарських товариств і моделей відповідальності їх учасників за законодавством України та деяких зарубіжних країн, визначення поняття, підстав і умов цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств, поняття, підстав і умов корпоративної відповідальності учасників

господарських товариств, застосування доктрини «piercing the corporate veil» у національній юридичній практиці, основних напрямів вдосконалення законодавства України про відповідальність учасників господарських товариств.

1.2. Види господарських товариств за законодавством України і моделі відповідальності їх учасників

Господарські товариства є однією з найбільш поширених організаційно-правових форм юридичних осіб в Україні. Види господарських товариств передбачені нормами ЦК України, ГК України, законів України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», іншими спеціальними законодавчими актами.

Тим не менше, далеко не всі аспекти правового статусу цих суб'єктів цивільних і корпоративних правовідносин, у тому числі учасників господарських товариств, повно і чітко врегульовані на законодавчому рівні. Законодавець також надає можливість самим учасникам (засновникам) господарських товариств певною мірою врегулювати корпоративні відносини на локальному рівні шляхом прийняття внутрішньокорпоративних актів (статутів, положень), а також у корпоративному договорі. Наскільки повно і чітко корпоративні відносини будуть врегульовані як на законодавчому рівні, так і на локальному рівні самими суб'єктами цих відносин, залежить здійснення корпоративних прав учасниками господарських товариств, охорона і захист їх прав, а відтак і попередження корпоративних спорів.

Останніми роками законодавство України у сфері регламентації господарських товариств як основних учасників цивільного обігу зазнало значних змін. Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року №2275-VIII [176] визначено правовий статус товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою

відповідальністю, порядок їх створення, діяльності та припинення, права та обов'язки їх учасників. Зазначеним Законом було визнано таким, що втратив чинність Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року №1576-XII [161] в частині, що стосується товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю.

Зміни також було внесено до Цивільного кодексу України [216] та Господарського кодексу України [161]. Зокрема, Законом №2275-VIII було викладено в новій редакції статтю 100 «Вихід та виключення з товариства», із Цивільного кодексу України було виключено назву підрозділу 4 §1 глави 8 «4. Товариство з обмеженою відповідальністю» та статті 140-151, а також внесено інші зміни. Оновлення чинного законодавства України в цій сфері, необхідність ґрунтовної розробки теоретичних і практичних проблем правового статусу господарських товариств, внесення конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства з урахуванням позитивного законодавчого зарубіжного досвіду зумовлюють актуальність і доцільність окремого спеціального дослідження відповідальності учасників господарських товариств як елементу їх правового статусу.

Відповідно до частини другої ст. 83 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) «товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом».

Статтею 84 ЦК України господарські товариства віднесено до підприємницьких товариств. Згідно з частиною першою цієї статті: «товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи чи

сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські кооперативні об'єднання, що діють з метою одержання прибутку» [216].

Поняття та види господарських товариств передбачені ст. 1 Закону України «Про господарські товариства», яка втратила чинність у частині, що стосується акціонерних товариств, на підставі Закону №514-VI від 17.09.2008. Як уже відзначалося, Закон втратив чинність у частині, що стосується товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю на підставі Закону №2275-VIII від 06.02.2018. Відповідно до частини першої ст. 1 Закону України «Про господарські товариства» господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками.

Господарськими товариствами цим Законом визнаються «підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку» [161, ч. 2 ст. 1].

Згідно з частиною третьою ст. 1 Закону до господарських товариств належать: «акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства» [161].

Відповідно до частини першої ст. 119 ЦК України: «повним є товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить » [216].

Згідно з частиною п'ятою ст. 80 ГК України: «повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть

додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном» [60].

У частині першій ст. 66 Закону України «Про господарські товариства» повним «визнається таке товариство, всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном» [161].

Особа може бути учасником тільки одного повного товариства (ч. 2 ст. 119 ЦК України, ч. 2 ст. 66 Закону України «Про господарські товариства»).

В літературі повне товариство ще називають персональним товариством, оскільки участь у ньому передбачає спільну діяльність учасників щодо досягнення статутної мети [215, с. 354].

Закон забороняє учаснику повного товариства (абз. перший частини третьої ст. 119 ЦК України): «без згоди інших учасників вчиняти від свого імені та у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб правочини, що є однорідними з тими, які становлять предмет діяльності товариства» [216].

У разі порушення цього правила «товариство має право за своїм вибором вимагати від такого учасника або відшкодування завданих товариству збитків, або передання товариству усієї вигоди, набутої за такими правочинами» [216].

Статтею 124 ЦК України передбачена відповідальність учасників повного товариства за його зобов'язаннями. Відповідно до частини першої зазначеної статті «у разі недостатності у повного товариства майна для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі учасники повного товариства солідарно відповідають за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке може бути звернене стягнення» [216].

Частиною другою ст. 124 ЦК України встановлено, що «учасник повного товариства відповідає за боргами товариства незалежно від того, виникли ці борги до чи після його вступу в товариство» [216].

Якщо учасник повного товариства вибув із товариства, то «він відповідає за зобов'язаннями товариства, що виникли до моменту його вибуття, рівною мірою з учасниками, що залишилися, протягом трьох років з дня затвердження звіту про діяльність товариства за рік, у якому він вибув із товариства» [216].

Субсидіарна відповідальність учасника повного товариства полягає в тому, що до пред'явлення вимоги учаснику такого товариства кредитор зобов'язаний звернутися з вимогою до повного товариства. Відповідні норми закріплені у ст. 619 ЦК України, згідно з абзацом першим частини другої якої до пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника.

«Якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу, кредитор може пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність» [216] (абз. 2 ч. 2 ст. 619 ЦК України).

При цьому необхідно враховувати норми статей 542 і 543 ЦК України про солідарну вимогу кредиторів і солідарний обов'язок боржників. У випадку виконання солідарного обов'язку одним із боржників, останній має право на зворотну вимогу (ст. 544 ЦК України).

Відповідно до частини першої ст. 133 ЦК України: «командитним товариством є товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства» [216].

Згідно з частиною шостою ст. 80 ГК України: «командитним товариством є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями

додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладами (вкладники)» [60].

До командитного товариства застосовуються положення про повне товариство, якщо інше не встановлено ЦК України, іншим законом. До норм ЦК України про повне товариство відсилають норми, закріплені в частині першій ст. 133 і частині першій ст. 135 ЦК України. Так, частиною першою ст. 135 передбачено, що правовий статус повних учасників командитного товариства та їх відповідальність за зобов'язаннями товариства встановлюються положеннями цього Кодексу про учасників повного товариства.

Як договірне об'єднання осіб командитне товариство створюється і діє на підставі засновницького договору, що підписується усіма повними учасниками.

Учасники командитного товариства поділяються на дві категорії: 1) повні учасники (комплементарії), які несуть солідарно субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями товариства своїм майном; 2) учасники-вкладники (командисти), які не несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства.

Частиною другою ст. 133 ЦК України передбачено, що особа може бути повним учасником тільки в одному командитному товаристві.

Повний учасник командитного товариства не може бути учасником повного товариства.

Повний учасник командитного товариства не може бути вкладником цього самого товариства.

Потрібно також враховувати положення частини сьомої ст. 80 ГК України, відповідно до якої: « учасниками повного товариства, повними учасниками командитного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва ».

Крім того, у командитному товаристві повинен бути хоча б один повний учасник та один вкладник. Відповідно до абзацу другого частини першої ст. 139

ЦК України командитне товариство не зобов'язане ліквідуватись, якщо в ньому залишаються хоча б один повний учасник і один вкладник.

Наявність одного учасника командитного товариства є наслідком виходу, виключення чи вибуття з товариства інших повних учасників. Згідно з частиною третьою ст. 134 ЦК України: «якщо внаслідок виходу, виключення чи вибуття у командитному товаристві залишився один повний учасник, засновницький договір переоформляється в одноособову заяву, підписану повним учасником. Якщо командитне товариство створюється одним повним учасником, то установчим документом є одноособова заява (меморандум), яка містить усі відомості, встановлені цією статтею для командитного товариства» [216].

У чинному законодавстві закріплена така модель відповідальності учасників командитного товариства з урахуванням особливостей їх правового статусу. Повні учасники здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства (ч. 1 ст. 133 ЦК України), управління товариством (ч. 1 ст. 136 ЦК України) і при цьому солідарно несуть необмежену відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, по суті, як відзначає В.А. Васильєва, «формують повне товариство всередині командитного» [215, с.363].

Що стосується вкладників товариства, то відповідно до частини другої ст. 136 ЦК України вони: «не мають права брати участі в управлінні діяльністю командитного товариства та заперечувати проти дій повних учасників щодо управління діяльністю товариства. Вкладники командитного товариства можуть діяти від імені товариства тільки за довіреністю» [216].

Відповідальність вкладника командитного товариства встановлена ст. 138 ЦК України. У частині першій цієї статті закріплені норми про те, що «якщо вкладник командитного товариства вчиняє правочин від імені та в інтересах товариства без відповідних повноважень, то в разі схвалення його дій

командитним товариством він звільняється від відповідальності перед кредиторами за вчинений правочин.

Якщо схвалення командитного товариства не буде отримано, вкладник відповідає перед третіми особами за вчиненим ним правочином усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернене стягнення» [216].

У ч. 2 ст. 138 ЦК України: «вкладник командитного товариства, який не вніс передбаченого засновницьким договором (меморандумом) вкладу, несе відповідальність перед товариством у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом)» [216].

Виходячи зі змісту частини другої ст. 114 ЦК України, повне і командитне товариство не може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником.

Правовий статус акціонерних товариств регламентується ЦК України, Законом України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року №514- VI, який набрав чинності 30 квітня 2009 року, законами України «Про господарські товариства», «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 №2121-III [163], «Про інститути спільного інвестування» від 05 липня 2012 року №5080-VI [167], «Про страхування» від 07 березня 1996 року №85/96-ВР [162], «Про приватизацію державного і комунального майна» від 8 січня 2018 року №2269-VIII [174], «Про управління об'єктами державної власності» від 25 вересня 2006 року №185-V [166] та ін.

У частині першій ст. 152 ЦК України акціонерне товариство визначено як «господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями» [216].

Відповідно до частини другої ст. 80 ГК України «акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за

зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій, крім випадків, визначених законом» [60].

У частині першій ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерне товариство визначено як: «господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями» [169].

Частиною другою ст. 152 ЦК України і ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» встановлена відповідальність акціонерного товариства і акціонерів. Акціонерне товариство не відповідає за зобов'язаннями акціонерів, а акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства.

Відповідно до абзацу першого частини другої ст. 152 ЦК України «акціонерне товариство самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості акцій, що їм належать (крім випадків, установлених законом)» [216].

Згідно з абзацом другим частини другої ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства»: «акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, тільки в межах належних їм акцій. До акціонерів не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права, у разі вчинення протиправних дій товариством або іншими акціонерами» [169].

Абзацом другим частини другої ст. 152 ЦК України, абзацом третім частини другої ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачено, що: «акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках, встановлених статутом, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій» [169].

Відповідальність акціонерів, крім законодавчих актів, може встановлюватися договором між акціонерами. Відповідно до частини шостої ст. 26-1 Закону України «Про акціонерні товариства»: «договором між акціонерами можуть передбачатися способи забезпечення виконання зобов'язань, що випливають з такого договору, та заходи цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання таких зобов'язань» [169].

Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні акціонерні товариства та приватні акціонерні товариства. Тип акціонерного товариства зазначається у статуті акціонерного товариства.

Визначення поняття публічного акціонерного товариства закріплене в п. 15-2 частини першої ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства», відповідно до якого: «публічне акціонерне товариство – акціонерне товариство, щодо акцій якого здійснено публічну пропозицію та/або акції якого допущені до торгів на організованому ринку капіталу» [169].

О.В. Щербина виокремлює такі характерні ознаки публічного акціонерного товариства:

1. Можливість здійснення публічного або приватного розміщення акцій.
2. Обов'язковість лістингу акцій.
3. Біржовий обіг акцій.
4. Особливий порядок формування наглядової ради.
5. Обов'язковість аудиту.
6. Додаткові вимоги щодо розкриття інформації.

До характерних ознак приватного акціонерного товариства вчена відносить такі ознаки:

1. Обмеження максимальної кількості акціонерів.
2. Можливість здійснення виключно приватного розміщення акцій.
3. Переважне право на придбання акцій, що продаються акціонерами.

4. Особливий порядок формування наглядової ради.
5. Особливий порядок прийняття рішень загальними зборами.
6. Право голосу власників привілейованих акцій [215, с. 395-396].

Що ж стосується відповідальності акціонерного товариства, акціонерів, для публічного акціонерного товариства і приватного акціонерного товариства діють однакові правила.

Правовий статус товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю, порядок їх створення, діяльності та припинення, права та обов'язки їх учасників визначено Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року №2275-VIII [176].

Проте поняття товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю у цьому Законі не закріплені. Ці визначення передбачені у ст. 80 ГК України.

Відповідно до частини третьої ст. 80 Кодексу: «товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів» [60].

Згідно з частиною четвертою ст. 80 ГК України: «товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників» [60].

Потрібно відзначити, що до частин третьої і четвертої ст. 80 ГК України Законом України №1183-IX від 03 лютого 2021 року було внесено зміни з метою усунення правових колізій у вимогах до статутів товариств з обмеженою та

додатковою відповідальністю [178]. Зі змісту частини третьої було виключено слова «розмір яких визначається установчими документами», а із частини четвертої – слова «визначених установчими документами розмірів».

Частину четверту ст. 82 ГК України було викладено в такій редакції: «Перелік відомостей, що повинні міститися у статутах товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, визначається виключно Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Водночас видається нелогічним відсутність закріплення визначень товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю у спеціальному Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», а наявність відповідних норм тільки у ГК України.

Частиною першою ст. 4 Закону встановлена не обмежена кількість учасників товариства.

Що стосується відповідальності учасників товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю (далі – товариство), то на неї поширюються норми ст. 96 ЦК України про відповідальність юридичних осіб.

Статтею 2 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» встановлена відповідальність учасників товариства, які не повністю внесли вклади. Відповідно до частини першої цієї статті учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників.

Недоліком цієї норми є те, що законодавець не зазначив суб'єктів, перед якими учасник товариства буде нести відповідальність згідно із зазначеною нормою. Зміст частини першої ст. 2 Закону України дозволяє дійти висновку, що

оскільки підставою такої відповідальності є закон, кредитори мають право звернутися з вимогою до учасників товариства.

Згідно з частиною другою ст. 10 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» якщо: «товариство створюється кількома особами, такі особи у разі необхідності визначення взаємовідносин між ними щодо створення товариства можуть укласти договір про створення товариства в письмовій формі. Договір про створення товариства може встановлювати порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частку у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови. Договір про створення товариства діє до дня державної реєстрації товариства, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання» [176].

Отже, в договорі про створення товариства засновники мають право встановлювати певні правила, невиконання яких може спричинити негативні наслідки майнового характеру як для інших засновників, так і для самого товариства.

У межах корпоративних правовідносин прострочення внесення вкладу тягне за собою корпоративну відповідальність відповідно до ст. 15 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Частиною першою ст. 14 Закону на кожного учасника товариства покладено обов'язок повністю внести свій вклад протягом шести місяців з дати державної реєстрації товариства, якщо інше не передбачено статутом. Відповідні положення можуть бути внесені до статуту, змінені або виключені з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства.

Відповідно до частини першої ст. 15 Закону: «якщо учасник прострочив внесення вкладу чи його частини, виконавчий орган товариства має надіслати

йому письмове попередження про прострочення. Попередження має містити інформацію про невнесений своєчасно вклад чи його частину та додатковий строк, наданий для погашення заборгованості. Додатковий строк, наданий для погашення заборгованості, встановлюється виконавчим органом товариства чи статутом товариства, але не може перевищувати 30 днів» [176].

Якщо: «учасник товариства не вніс вклад для погашення заборгованості протягом наданого додаткового строку, виконавчий орган товариства має скликати загальні збори учасників, які можуть прийняти одне з таких рішень:

- 1) про виключення учасника товариства, який має заборгованість із внесення вкладу;
- 2) про зменшення статутного капіталу товариства на розмір неоплаченої частини частки учасника товариства;
- 3) про перерозподіл неоплаченої частки (частини частки) між іншими учасниками товариства без зміни розміру статутного капіталу товариства та сплату такої заборгованості відповідними учасниками;
- 4) про ліквідацію товариства» [176].

За загальним правилом, відповідальність перед кредиторами несе господарське товариство як юридична особа. Відповідно до частини першої ст. 96 ЦК України юридична особа самотійно відповідає за своїми зобов'язаннями. Частиною третьою цієї статті передбачено, що учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом.

Як відзначає Ю.М. Жорнокуй, «на цьому принципі ґрунтується й обмеження відповідальності акціонерів товариства за його боргами їх вкладками до його майна, що складає сутність самої конструкції юридичної особи як корпоративного «щита», який захищає особисте майно її учасників від вимог третіх осіб (кредиторів товариства)» [74, с. 338]. Акціонери не відповідають за

зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах належних їм акцій. Акціонери можуть нести відповідальність за зобов'язаннями товариства лише у випадках, прямо передбачених законом або корпоративним договором.

Слушним є виокремлення А. Прокопюк в якості одного з принципів, на якому ґрунтується корпоративна відповідальність, принципу окремої майнової відповідальності її учасників (засновників, акціонерів, членів), посадових осіб та членів органів управління, інших осіб (пов'язаних осіб, кінцевих бенефіціарних власників) [182, с. 80].

На думку Є.А. Суханова, зазначений принцип зумовлений принципом відокремлення особи та майна компанії від особи та майна її учасників та вигодонабувачів [203, с.15].

Враховуючи те, що сучасний розвиток корпоративного права України багато в чому відбувається під впливом норм англійського права, варто проаналізувати типи компаній за Законом Великобританії про компанії 2006 року. У зазначеному Законі передбачені такі типи компаній: компанії з обмеженою і необмеженою відповідальністю (ст. 3); приватні та публічні компанії (ст. 4); компанії з відповідальністю, обмеженою гарантією, і такі, що володіють статутним капіталом (ст. 5); компанії суспільного інтересу (ст. 6). Для національного законодавця представляють інтерес норми ст. 6 про компанії суспільного інтересу. Частиною першою цієї статті передбачено, що відповідно до частини 2 Закону про компанії та Закону про суспільне (соціальне) підприємництво 2004 року: а) компанія з відповідальністю, обмеженої акціями, або компанія з відповідальністю, обмеженою гарантією, і така, що не володіє акціонерним капіталом, може бути сформована як компанія суспільного інтересу або стати такою, та б) компанія з відповідальністю, обмеженою гарантією, і така, що володіє акціонерним капіталом, може стати компанією суспільного інтересу. У главі 6 Закону закріплені норми про розкриття комерційної інформації.

Статтею 83 цієї глави передбачені цивільно-правові наслідки невиконання вимоги про розкриття інформації.

У ФРН діє Закон про акціонерні господарства від 06 вересня 1965 року, який складається із п'яти книг і регулює більшість питань, пов'язаних із заснуванням, внутрішньою структурою та діяльністю акціонерних товариств, відповідальністю їх засновників і посадових осіб.

Чинний Закон Франції про торгівельні товариства (рос. товарищества) 1966 року був прийнятий відповідно до потреб сучасного розвитку економіки Франції. Цим Законом, а також Декретом про торгівельні товариства 1967 року визначені порядок утворення і правила діяльності акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю та інших видів торгівельних товариств. Нормами цих актів докладно регулюються відносини із керівництва акціонерними компаніями, їх внутрішня організація і правовий статус цінних паперів, які випускаються акціонерними товариствами. У 70-х і особливо 80-х років XX ст. у розвиток зазначених актів були прийняті закони, спрямовані на посилення за діяльністю акціонерних товариств з боку і самих акціонерів, і держави, а також на стимулювання і придбання акцій працівниками відповідних підприємств.

РОЗДІЛ 2

ВИДИ, ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

2.1. Учасники господарських товариств як суб'єкти цивільно-правової та корпоративної відповідальності

Коло учасників господарських товариств визначено Цивільним кодексом України, законами України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та ін.

Учасники господарського товариства передбачені ст. 114 ЦК України. Відповідно до абзацу першого цієї статті учасником господарського товариства може бути фізична або юридична особа.

В абзаці другому частини першої ст. 114 закріплена можливість встановлення законом обмежень щодо участі в господарських товариствах.

Згідно з частиною другою ст. 114 ЦК України: «господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником» [216].

Виходячи зі змісту ст. 3 Закону України «Про господарські товариства», учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавчими актами України (ч. 1).

У частини четвертій ст. 3 Закону зазначається, що: «іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації можуть бути учасниками господарських товариств нарівні з громадянами та юридичними особами України, крім випадків, встановлених законодавчими актами України» [161].

Згідно з частиною четвертою цієї статті господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником.

Спеціальними законами закріплене визначення окремих видів учасників господарських товариств. Так, відповідно до абзацу першого частини першої ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства» «акціонерами товариства визнаються фізичні і юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, які є власниками акцій товариства» [169].

У абз. 2 ч. 1 ст.4 Закону: «Акціонерне товариство не може мати єдиним учасником інше підприємницьке товариство, учасником якого є одна особа. Акціонерне товариство не може мати у своєму складі лише акціонерів - юридичних осіб, єдиним учасником яких є одна й та ж особа » [169].

Акціонерне товариство може бути створене однією особою чи може складатися з однієї особи у разі придбання одним акціонером усіх акцій товариства.

Правовий статус учасників господарських товариств складається з декількох елементів. Представники теорії права виділяють такі структурні елементи правового статусу: 1) правосуб'єктність; 2) систему прав, обов'язків і законних інтересів; 3) систему гарантій прав та обов'язків суб'єктів права; 4) їхню юридичну відповідальність [149, с.9].

Окрім цього, у загальній теорії права виділяють широкий та вузький підходи до визначення правового статусу особи. М.І. Матузов дає найбільш широке розуміння правового статусу, включаючи до його змісту відповідні правові норми, правосуб'єктність, загальні для всіх громадян суб'єктивні права, свободи, обов'язки, законні інтереси, громадянство, юридичну відповідальність, правові принципи, правовідносини загального характеру [205, с.59].

Прибічником вузького розуміння правового статусу суб'єкта виступає С.С. Алексєєв, на думку якого, правовий статус особи передбачає наявність у неї правосуб'єктності та певного кола основних прав, які визначають її правове становище у суспільстві або у даній сфері у суспільному житті [30, с.86].

Є й інші точки зору в науковій літературі щодо елементів правового статусу особи. Так, Л.Д. Воєводін включив до структури правового становища (статусу) особистості громадянство, правосуб'єктність (праводієздатність), основні права, свободи, обов'язки особи і гарантії їх реалізації [57, с.27-38].

На нашу думку, елементами правового статусу учасників господарських товариств варто визнавати такі елементи: 1) цивільну правосуб'єктність; 2) основні права, обов'язки та законні інтереси; 3) гарантії прав і законних інтересів; 4) відповідальність за належне виконання своїх обов'язків.

Усі елементи правового статусу учасників господарських товариств закріплюються в актах цивільного законодавства України, включаючи норми цивільного права, що містяться в комплексних законодавчих та інших нормативно-правових актах, спеціальних законах, засновницькому договорі, внутрішнькорпоративних актах.

Ю.В. Соколовська акцентує увагу на тому, що: «при створенні підприємницького товариства як самостійного суб'єкта права, що наділене організаційною єдністю і несе самостійну майнову відповідальність, так і у процесі діяльності такого товариства, його засновники та учасники повинні також бути наділені цивільною правосуб'єктністю, що визначає можливість не тільки мати суб'єктивні права і обов'язки щодо товариства, але й нести відповідальність у випадках і порядку, визначених законом та установчими документами» [194, с. 69].

Як відзначає А. Прокопюк: «саме деліктоздатність дозволяє корпораціям бути повноправними суб'єктами права і дає можливість вступати з іншими суб'єктами у правовідносини» [182, с.79].

Така позиція є спірною, адже дієздатність є лише одним із елементів цивільної правосуб'єктності, а остання – елементом правового статусу учасника господарського товариства.

Як слушно зауважує С.П. Коваленко, «щоб притягнути до відповідальності юридичну особу та її учасників, спочатку необхідно визначити статус товариства, його правоздатність, положення статуту, встановити чи може воно діяти від свого імені без обмежень, виявляти свободу волі. І тільки при вивченні зазначених питань можна зробити висновок про причинно-наслідковий зв'язок дії (бездіяльності) юридичної особи з наступними негативними наслідками» [100, с. 78-79].

У законодавчих актах термін «правовий статус» застосовується досить часто, проте законодавець не виокремлює чітко структурні елементи цього поняття. Так, частиною першою ст. 1 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» передбачено, що «цей Закон визначає правовий статус товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю (далі – товариство), порядок їх створення, діяльності та припинення, права та обов'язки їх учасників» [176]. Відповідно до частини другої цієї статті: «правовий статус товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю у сферах страхової та інвестиційної діяльності, в галузі виробництва сільськогосподарської продукції, а також в інших сферах діяльності, порядок їх створення, діяльності та припинення регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, передбачених спеціальними законами» [176].

Потрібно відзначити, що, виходячи зі змісту актів чинного законодавства, у зміст терміну «правовий статус» законодавець вкладає інший сенс, зазвичай обмежуючись визначенням того чи іншого поняття. Наприклад, у ст. 3 «Правовий статус акціонерного товариства» у частині першій закріплено поняття акціонерного товариства як господарського товариства, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної

вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. В інших частинах ст. 1 Закону зазначені вище елементи правового статусу цього виду господарських товариств чітко не виділяються. До елементів правового статусу можна віднести норми, закріплені в частині третій ст. 1 Закону про створення акціонерного товариства, зокрема, положення абзацу третього, відповідно до якого товариство вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дати його державної реєстрації в установленому законодавством порядку.

У ст. 3 Закону до правового статусу акціонерного товариства відносяться й норми про відповідальність, закріплені в частині другій цієї статті. Відповідно до абзацу першого частини другої ст. 3 акціонерне товариство не відповідає за зобов'язаннями акціонерів. До товариства та його органів не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права, у разі вчинення акціонерами протиправних дій, крім випадків, визначених законом.

Згідно з абзацом другим частини другої ст. 3: «акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, тільки в межах належних їм акцій. До акціонерів не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права, у разі вчинення протиправних дій товариством або іншими акціонерами» [169].

Цивільна правосуб'єктність фізичної особи є необхідною умовою для набуття нею статусу учасника господарського товариства. Цивільна правоздатність фізичної особи та її обсяг визначені статтями 25, 26 ЦК України. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження і припиняється у момент її смерті.

В абзаці другому частиною першою ст. 30 ЦК України визначено поняття цивільної дієздатності. Передбачено, що «цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання».

У ст. 34 ЦК України закріплені норми про вік, з якого фізична особа набуває повної цивільної дієздатності, а у ст. 35 – про надання повної цивільної дієздатності. Так, відповідно до частини третьої цієї статті повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Абзацом другим частини третьої ст. 34 ЦК України передбачено, що: «за наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця» [216].

Отже, учасником господарського товариства може бути й неповнолітня особа, якщо це не заборонено законом або установчими документами товариства. Виключенням є вимоги до вікового цензу неповнолітніх для участі у повних та командитних товариствах, оскільки у частині першій ст. 119 ЦК України у визначенні поняття такого товариства йдеться про здійснення підприємницької діяльності, а у частині першій ст. 133 ЦК України про здійснення зазначеної діяльності повними учасниками командитного товариства.

Цивільна правосуб'єктність юридичної особи виникає з моменту її створення, а саме з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її створення. Відповідно до частини першої ст. 86 ЦК України юридична особа підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом. Дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення.

Право- і дієздатність (правосуб'єктність) господарського товариства можна охарактеризувати набором видів діяльності, колом правочинів, а також комплексом особистих прав, які можуть товариством здійснюватися, вчинятися й їй належати.

Наприклад, за законодавством Франції компанія (комерційна організація) набуває статусу юридичної особи в день її державної реєстрації в Реєстрі торгівлі

і компаній, при чому статус юридичної особи надається на строк, який не може перевищувати 99 років [70, с. 72].

У Великій Британії компанії стають правосуб'єктами у результаті реєстрації їх у державному реєстрі відповідно до норм Закону «Про компанії», а також в іншими методами (шляхом видачі royal charter – королівської грамоти, видання private Act of Parliament – приватного акту парламенту (який індивідуального стосується кожного випадку).

У Чехії юридичні особи виникають з моменту їх внесення до Комерційного реєстру або до іншого реєстру, зазначеного відповідно до закону, якщо окремих акт (спеціальний закон) не передбачає, що вони виникають у інший спосіб (п. 2 ст. 16 Цивільного кодексу Чеської Республіки) [202, с. 24].

ЦК Квебека (провінції Канади) встановлює, що юридичні засновуються в організаційно-правових формах, передбачених законом, а в окремих випадках утворюються безпосередньо законом (ст. 299).

Правоздатність може бути надана судом (ст. 331), при чому суд має право надати їй зворотну силу, якщо буде встановлено, що юридична особа продемонструвала всі зовнішні ознаки юридичної особи і діяла в якості такої як у відносинах зі своїми учасниками, так і у відносинах з третіми особами [61, с. 77, 81].

Відповідно до частини другої ст. 87 ЦК України установчим документом товариства є затверджений учасниками статут або засновницький договір між учасниками, якщо інше не встановлено законом.

Товариство, створене однією особою, діє на підставі статуту, затвердженого цією особою.

Частиною четвертою ст. 87 ЦК України встановлено, що юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації.

Підстави і порядок припинення юридичної особи передбачені ст. 104 ЦК України. Відповідно до частини першої цієї статті юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або

ліквідації. У разі реорганізації юридичних осіб майно, права та обов'язки переходять до правонаступників.

Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» №2275-VIII від 06 лютого 2018 року ст. 104 ЦК України було доповнено двома новими частинами. Відповідно до частини другої цієї статті: «юридична особа, яка не вправі розподіляти прибуток між учасниками, не може бути реорганізована, якщо серед правонаступників є юридична особа, наділена таким правом. Якщо серед правонаступників є юридична особа, яка не вправі розподіляти прибуток між учасниками, рішення про реорганізацію товариства, наділеного таким правом, приймається одностайно загальними зборами учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства» [216].

Частиною третьою ст. 104 ЦК України передбачено, що: «юридична особа, яка не вправі розподіляти майно між учасниками, зокрема у разі ліквідації, не може бути реорганізована, якщо серед правонаступників є юридична особа, наділена таким правом. Якщо серед правонаступників є юридична особа, яка не вправі розподіляти майно між учасниками, рішення про реорганізацію товариства, наділеного таким правом, приймається одностайно загальними зборами учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства» [216].

Згідно з частиною п'ятою ст. 104 ЦК України «юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення».

Ліквідація юридичної особи регламентується нормами статей 110 і 111 ЦК України.

У ЦК України дієздатність визначається тільки стосовно фізичних осіб. Як зазначає Є.О. Харитонов, поняття дієздатності фізичної особи охоплює її можливості здійснювати широке коло дій з юридичними наслідками. Вчений розрізняє у складі дієздатності фізичної особи такі елементи:

- 1) правочиноздатність – здатність вчиняти правомірні дії, спрямовані на встановлення цивільних прав та обов'язків;

2) деліктоздатність – здатність особи приймати на себе (визнавати) негативні наслідки цивільного правопорушення;

3) трансздатність – здатність особи бути представником і особою, яку представляють, тобто її здатність своїми діями створювати для інших суб'єктів права і обов'язки та здатність приймати на себе права і обов'язки, що виникають внаслідок дій інших осіб;

4) бізнесздатність – здатність займатися підприємницькою діяльністю та бути учасником відповідних правовідносин;

5) тестаментоздатність – здатність особи скласти заповіт і приймати спадок або відмовлятися від нього;

6) шлюбно-сімейна дієздатність – здатність виступати як самостійний учасник шлюбно-сімейних відносин та вчиняти у цій сфері дії з правовими наслідками;

7) корпоративна дієздатність – здатність брати участь у створенні соціальних об'єднань (юридичних осіб) та бути учасником корпоративних відносин [209, с. 129-130].

Оскільки цивільна правоздатність і цивільна дієздатність юридичних осіб є нерозривними, в літературі нерідко застосовується термін «праводієздатність юридичної особи».

У науці цивільного права розрізняються такі види цивільної правосуб'єктності юридичної особи:

- 1) правочиноздатність;
- 2) деліктоздатність;
- 3) трансздатність;
- 4) бізнесздатність;
- 5) корпороздатність [209, с.130].

Елементом правового статусу учасників господарських товариств є система їх прав та обов'язків.

Статтями 116 і 117 ЦК України передбачені права та обов'язки учасників господарського товариства. Відповідно до частини першої ст. 116 Кодексу: «Учасники господарського товариства мають право у порядку, встановленому установчим документом товариства та законом:

- 1) брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному в установчому документі, крім випадків, встановлених законом;
- 2) брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину (дивіденди);
- 3) вийти у встановленому порядку з товариства;
- 4) здійснити відчуження частки (її частини) у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, у порядку, встановленому законом.

Договір відчуження майна, предметом якого є частка (її частина) у статутному (складеному) капіталі товариства, укладається у письмовій формі;

- 5) одержувати інформацію про діяльність товариства у порядку, встановленому установчим документом» [216].

Потрібно відзначити, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності» від 3 жовтня 2019 року №159-IX [175] було внесено зміни до ст. 116 ЦК України, Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 №1952-IV [165], Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року №755-IV [164], інших законів України.

Внесено зміни, зокрема, до ст. 6 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» щодо визначення обсягу цивільної правоздатності та дієздатності. Відповідно до абзаце першого частини четвертої ст. 6 Закону: «державний реєстратор під час проведення державної реєстрації змін, пов'язаних із зміною складу засновників (учасників) юридичної особи приватного права, у разі якщо

такі зміни відбулися не в результаті нотаріального посвідчення правочину, предметом якого є відчуження (передання) частки засновника (учасника) у статутному (складеному) капіталі (пайовому фонді) юридичної особи (крім акціонерних товариств), у результаті видачі свідоцтва про право на спадщину на частку засновника (учасника) у статутному (складеному) капіталі (пайовому фонді) юридичної особи (крім акціонерних товариств) або не на підставі судового рішення, обов'язково визначає обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб і здійснює перевірку цивільної правоздатності та дієздатності юридичних осіб, перевіряє повноваження представника фізичної або юридичної особи» [164].

Абзацом другим частини четвертої ст. 6 Закону передбачено, що «обсяг цивільної правоздатності та дієздатності визначається, а повноваження представника перевіряються щодо засновника (учасника), якому належить частка у статутному (складеному) капіталі (пайовому фонді) відповідної юридичної особи, та щодо особи, яка набуває таку частку» [164].

Згідно з абзацом другим частини п'ятої ст. 6 Закону: «перевірка цивільної правоздатності та дієздатності юридичної особи, зареєстрованої відповідно до законодавства України, здійснюється шляхом отримання з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань відомостей про таку особу, у тому числі її установчі документи, та перевірки відповідності реєстраційної дії, яка вчиняється, обсягу її цивільної правоздатності та дієздатності. Перевірка цивільної правоздатності та дієздатності юридичної особи - нерезидента здійснюється на підставі витягу з відповідного реєстру, що ведеться країною резидентства такої юридичної особи, оформленого з дотриманням правил легалізації документів для дії за кордоном, та, за необхідності, її установчих документів (їх копій), належним чином легалізованих» [164].

Абзацом третім частини п'ятої ст. 6 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських

формувань» встановлено, що обсяг цивільної правоздатності та дієздатності визначається, а повноваження представника перевіряються щодо особи, якою набуваються або якій належать майнові (корпоративні) права в юридичній особі.

Передбачений частиною першою ст. 116 ЦК України перелік прав учасників господарських товариств не є вичерпним. Відповідно до частини другої цієї статті 116 ЦК України учасники господарського товариства можуть також мати інші права, встановлені установчим документом товариства та законом.

Статтею 117 ЦК України встановлений перелік обов'язків учасників господарських товариств. Згідно з частиною першою зазначеної статті «учасники господарського товариства зобов'язані:

- 1) додержуватися установчого документа товариства та виконувати рішення загальних зборів;
- 2) виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі ті, що пов'язані з майновою участю, а також робити вклади (оплачувати акції) у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені установчим документом;
- 3) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства» [216].

Цей перелік також не є вичерпним. Частиною другою ст. 117 ЦК України передбачено, що учасники господарського товариства можуть також мати інші обов'язки, встановлені установчим документом товариства та законом.

Права та обов'язки учасників товариства закріплені відповідно у ст. ст. 10 і 11 Закону України «Про господарські товариства» з урахуванням того, що Закон втратив чинність у частині, що стосується товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю на підставі Закону №2275-VIII від 06.02.2018.

Відповідно до частини першої ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» (стаття втратила чинність у частині, що стосується акціонерних

товариств, на підставі Закону №514-VI від 17.09.2008): «учасники товариства мають право:

а) брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених цим Законом;

б) брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди). Право на отримання частки прибутку (дивідендів) пропорційно частці кожного з учасників мають особи, які є учасниками товариства на початок строку виплати дивідендів;

в) вийти в установленому порядку з товариства;

г) одержувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів;

д) здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, в порядку, встановленому законом » [161].

Частиною другою ст. 10 Закону встановлено, що учасники можуть мати також інші права, передбачені законодавством і установчими документами товариства.

Отже, у цей час у ЦК України та Законі України «Про господарські товариства» закріплені норми про права учасників господарського товариства, що фактично дублюють одна одну, з незначними відмінностями в їх змісті.

Статтею 11 Закону України «Про господарські товариства» (яка втратила чинність у частині, що стосується акціонерних товариств, на підставі Закону №514-VI від 17.09.2008): «на учасників товариства покладено такі обов'язки:

а) додержувати установчих документів товариства і виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління товариства;

б) виконувати свої зобов'язання перед товариством, в тому числі і пов'язані з майновою участю, а також вносити вклади (оплачувати акції) у розмірі, порядку та засобами, передбаченими установчими документами;

в) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства;

г) нести інші обов'язки, якщо це передбачено цим Законом, іншим законодавством України та установчими документами» [161].

Отже, у цей час у ЦК України та Законі України «Про господарські товариства» закріплені норми про права та обов'язки учасників господарського товариства, що фактично дублюють одна одну, з незначними відмінностями в їх змісті. Як видається, відповідні норми необхідно залишити у ЦК України і спеціальних законах, виключивши їх із Закону України «Про господарські товариства».

Нормами Розділу V Закону України «Про акціонерні товариства» передбачені права та обов'язки акціонерів. У статтях 25 і 26 закріплені відповідно права акціонерів – власників простих акцій і права акціонерів – власників привілейованих акцій.

Відповідно до частини першої ст. 25 Закону: «кожною простою акцією акціонерного товариства її власнику - акціонеру надається однакова сукупність прав, включаючи права на:

- 1) участь в управлінні акціонерним товариством;
- 2) отримання дивідендів;
- 3) отримання у разі ліквідації товариства частини його майна або вартості частини майна товариства;
- 4) отримання інформації про господарську діяльність акціонерного товариства» [169].

Згідно з частиною першою ст. 26 Закону кожною привілейованою акцією одного класу її власнику - акціонеру надається однакова сукупність прав.

Частиною другою ст. 26 передбачено, що: «у статуті акціонерного товариства визначається обсяг прав, які надаються акціонеру - власнику кожного класу привілейованих акцій, у тому числі визначаються:

- 1) розмір і черговість виплати дивідендів;
- 2) ліквідаційна вартість і черговість виплат у разі ліквідації товариства;
- 3) випадки та умови конвертації привілейованих акцій цього класу у привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери;
- 4) порядок отримання інформації» [169].

У ч. 4 ст. 26 Закону: «Акціонери - власники привілейованих акцій товариства мають право голосу тільки у випадках, передбачених частиною п'ятою цієї статті та статутом акціонерного товариства».

Частиною другою ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачено, що будь-які обов'язки акціонерів, що суперечать закону, не можуть визначатися статутом або іншими документами товариства.

Між акціонерами товариства укладається в письмовій формі договір, предметом якого є реалізація акціонерами - власниками простих та привілейованих акцій прав на акції та/або прав за акціями, передбачених законодавством, статутом та іншими внутрішніми документами товариства (далі - договір між акціонерами).

Частиною першою ст. 26-1 Закону України «Про акціонерні товариства» також передбачено, що: «за договором між акціонерами його сторони зобов'язуються реалізувати у спосіб, передбачений таким договором, свої права та/або утримуватися від реалізації зазначених прав. Договором між акціонерами може бути передбачено обов'язок його сторін голосувати у спосіб, передбачений таким договором, на загальних зборах акціонерів товариства, погоджувати придбання або відчуження акцій за заздалегідь визначеною ціною та/або у разі настання визначених у договорі обставин, утримуватися від відчуження акцій до настання визначених у договорі обставин, а також вчиняти інші дії, пов'язані з

управлінням товариством, його припиненням або виділом з нього нового товариства» [169].

Договором між акціонерами можуть передбачатися способи забезпечення виконання зобов'язань, що випливають з такого договору, та заходи цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання таких зобов'язань.

Відповідно до частини сьомої ст. 26-1 Закону України «Про акціонерні товариства»: «права сторін договору між акціонерами, засновані на такому договорі, у тому числі право вимагати відшкодування завданих внаслідок порушення договору збитків, стягнення неустойки (штрафу, пені), виплати компенсації (фіксованої грошової суми або суми, що підлягає визначенню в порядку, передбаченому договором між акціонерами), застосування інших заходів відповідальності у зв'язку з порушенням договору між акціонерами, підлягають судовому захисту» [169].

Права та обов'язки учасників товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю встановлені статтями 5 і 6 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Частиною першою ст. 5 Закону передбачені такі права:

«1) брати участь в управлінні товариством у порядку, передбаченому цим Законом та статутом товариства;

2) отримувати інформацію про господарську діяльність товариства;

3) брати участь у розподілі прибутку товариства;

4) отримати у разі ліквідації товариства частину майна, що залишилася після розрахунків з кредиторами, або його вартість» [176].

Учасники товариства можуть мати інші права, передбачені законом та статутом товариства (ч. 3 ст. 5 Закону).

Відповідно до частини першої ст. 6 Закону учасники товариства зобов'язані:

1) дотримуватися статуту;

2) виконувати рішення загальних зборів учасників товариства.

Цей перелік також не є вичерпним, і частиною другою ст. 6 Закону передбачена можливість учасників мати обов'язки, встановлені законом та статутом товариства.

Статтею 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» регламентується укладення корпоративного договору, тобто договору, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації.

Стороною корпоративного договору також може бути саме товариство та треті особи.

Відповідно до частини третьої ст. 7 Закону: «корпоративний договір може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити або продати частку у статутному капіталі (її частину), а також визначати випадки, коли таке право або обов'язок виникає» [176].

Статтею 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» передбачено переважне право учасника товариства, сутність якого полягає в тому, що учасник товариства має переважне право на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства, що продається третій особі.

У випадку, якщо кілька учасників товариства скористаються своїм переважним правом, вони придбавають частку (частину частки) пропорційно до розміру належних їм часток у статутному капіталі товариства.

Учасник товариства має право продати свою частку (частину частки) третій особі, але Закон зобов'язує учасника письмово повідомити про це інших учасників товариства та поінформувати про ціну та розмір частки, що відчужується, інші умови такого продажу.

Відповідно до частини четвертої ст. 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» якщо: «учасник товариства, який має намір продати свою частку (частину частки) третій особі, отримав від іншого учасника письмову заяву про намір скористатися своїм переважним правом, такі

учасники зобов'язані протягом одного місяця укласти договір купівлі-продажу пропонуваної до продажу частки (частини частки)» [176].

Серед передбачених на законодавчому рівні прав учасника повного товариства можна виділити такі права учасника повного товариства, як право на участь у розподілі прибутку чи збитків, право на участь в управлінні товариством, право ознайомлюватися з усією документацією щодо ведення справ товариства, право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам, право на вихід з повного товариства та ін.

У чинному законодавстві України відсутнє чітке розмежування статусу засновників (засновника) і учасників господарського товариства.

Законодавче визначення поняття засновника закріплене тільки у ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства», відповідно до частини першої якої «засновниками акціонерного товариства визнаються держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, а також фізичні та/або юридичні особи, що прийняли рішення про його заснування» [169].

Згідно з частиною другою цієї статті засновниками акціонерного товариства можуть бути одна, дві чи більше осіб.

Далі в інших частинах ст. 9 Закону ідеться про можливість укладання засновницького договору та його статус і зміст, форму і період дії.

Нормами ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства» встановлені етапи створення акціонерного товариства і, відповідно, повноваження засновників (засновника) на кожному із етапів.

Статтею 12 Закону передбачена відповідальність засновників акціонерного товариства. У частині першій цієї статті закріплена солідарна відповідальність засновників акціонерного товариства за пов'язаними з його заснуванням зобов'язаннями, що виникли до його державної реєстрації.

Частиною другою ст. 12 Закону передбачено, що «акціонерне товариство відповідає за пов'язаними з його заснуванням зобов'язаннями засновників тільки у разі схвалення їх дій загальними зборами акціонерів. Загальні збори акціонерів, що схвалюють такі зобов'язання засновників товариства, мають бути проведені протягом шести місяців після державної реєстрації товариства» [169].

Інформація про такі зобов'язання товариства має бути відображена у статуті товариства.

Видається доцільним внести доповнення до параграфу першого «Господарські товариства» глави 8 ЦК України, якими закріпити правовий статус засновників (засновника) господарського товариства, що є необхідним для визначення цивільно-правової відповідальності самого товариства і цивільно-правової та корпоративної відповідальності її учасників.

У законодавчих актах деяких зарубіжних країн нерідко йдеться про засновників і не згадується про учасників компаній. Наприклад, у Законі Великої Британії 2006 року зазначається про осіб, які підписали установчий договір (ст. 6), тобто є засновниками компанії. При цьому їх статус, як і статус учасників компанії, зазначеним Законом не регулюється.

Отже, відповідно до чинного законодавства України засновники як суб'єкти цивільно-правової відповідальності за пов'язаними із заснуванням господарського товариства зобов'язаннями, що виникли до його державної реєстрації, мають бути наділені цивільною правосуб'єктністю, тобто соціально-правовою можливістю (здатністю) бути суб'єктом цивільних правовідносин зі створення господарського товариства.

Після набуття статусу учасника господарського товариства колишні засновники несуть цивільно-правову та корпоративну відповідальність відповідно до чинного законодавства, статуту, договору, внутрішньокорпоративних актів.

За чинним законодавством цивільна відповідальність настає за порушення майнових і особистих немайнових прав. Згідно з частиною п'ятою ст. 1 Закону

України «Про господарські товариства» господарські товариства можуть набувати майнових та особистих немайнових прав, вступати в зобов'язання, виступати в суді та третейському суді від свого імені.

Важливим у теоретичному та прикладному аспектах є визначення випадків відповідальності учасників господарських товариств за порушення майнових та особистих немайнових прав господарських товариств. Зазначені права передбачені нормами Цивільного кодексу України, інших законів України.

Норми про відповідальність учасників господарських товариств закріплені в різних законодавчих актах. Так, відповідно до абзацу третього частини другої ст.3 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках, визначених статутом товариства, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій.

Статтею 2 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» передбачена відповідальність учасників товариства, які не повністю внесли вклади. Відповідно до частини першої цієї статті учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників.

Водночас потрібно звернути увагу на те, що учасники господарських товариств можуть бути притягнуті до відповідальності не тільки за порушення майнових прав, а й особистих немайнових прав цих товариств. Одним із випадків такої відповідальності може бути поширення учасником господарського товариства недостовірної інформації або інформації, що порочить ділову репутацію товариства, розголошення комерційної таємниці та конфіденційної інформації про діяльність товариства.

Таким чином, одним із елементів правового статусу учасників господарських товариств є відповідальність за належне виконання своїх обов'язків. Норми про цей та інші елементи правового статусу учасників

господарських товариств закріплені в актах цивільного законодавства України, включаючи норми цивільного права, що містяться в комплексних законодавчих та інших нормативно-правових актах, актах господарського законодавства, статутах товариств.

Учасники господарських товариств несуть відповідальність як за порушення майнових, так і особистих немайнових прав товариства. Прикладом першого виду відповідальності може бути відповідальність за невнесення вкладів. Прикладом другого виду – відповідальність за поширення недостовірної інформації, розголошення комерційної таємниці та конфіденційної інформації про діяльність товариства.

2.2. Підстави та умови цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств

Будь-яка відповідальність – це завжди певний обов’язок особи здійснити власний вибір поведінки відповідно до тих норм, що існують у будь-якій сфері суспільства і відображають його інтереси, і сприйняти при цьому необхідний обов’язок звітувати перед суспільством за свій вибір і зазнати покарання у разі недодержання вимог соціальної норми [81, с. 375].

Специфіка юридичної відповідальності полягає в тому, що вона передусім завжди оцінює минуле, тобто це відповідальність за дію, яка вже була вчинена [81, с. 375].

О.Е. Лейст розглядає юридичну відповідальність як застосування до особи, яка скоїла правопорушення, мір державного примусу, передбачених санкцією норми права, яка порушена, у встановленому для цього процесуальному порядку [125, с. 286].

На думку О.Ф. Скакун: «юридичну відповідальність не можна зводити винятково до державно-правового примусу, як і державно-правовий примус – винятково до юридичної відповідальності. Державно-правовий примус є більш широким поняттям, ніж юридична відповідальність, – він здійснюється різними

способами (попереджувальними, запобіжними, відновлювальними), які не пов'язані з відповідальністю» [189, с. 465].

І.А. Кобишева пише про те, що такі властивості цивільно-правового регулювання, як диспозитивність, правова ініціатива, юридична рівність, взаємність при дотриманні інтересів, що будуються на еквівалентних засадах, властиві цивільно-правовій відповідальності, у якій би галузі діяльності вона не виникла. Важливим є насамперед те, що санкції, у яких знаходять вираження несприятливі наслідки, які полягають у дії цивільно-правової відповідальності, носять майновий характер, тобто охоплюють ту сферу інтересів особи, що пов'язана з майном, зниженням майнових благ. Відповідальність правопорушника виникає перед державою, яка захищає загальні інтереси, але виражається вона в тому, що порушуються інтереси винного правопорушника на користь конкретної особи, чиї суб'єктивні права він порушив [99, с. 228].

В.П. Мироненко зазначає, що «найпоширенішим видом санкцій є цивільно-правова відповідальність, яка настає у результаті порушення як абсолютних, так і зобов'язальних прав. Отже, цивільно-правова відповідальність застосовується до порушників абсолютних і зобов'язальних відносин» [145, с. 25].

О.Є. Харитонов пропонує розглядати відповідальність у цивільному праві як правове відношення, що виникає внаслідок порушення цивільних прав, встановлених законом або договором, зміст якого виражається в обов'язку винного порушника зазнати невігідних для нього наслідків порушення та праві потерпілої особи на поновлення порушеного права і компенсацію завданої шкоди, забезпечених можливістю застосування державного примусу [209, с. 203].

У дисертації обґрунтовується позиція, що цивільно-правова відповідальність учасників господарських товариств реалізується в рамках охоронних правовідносин у сфері цивільного права, основу яких становлять охоронні норми, що створюють передумови щодо забезпечення законності у цивільних правовідносинах, недопущення порушень майнових і особистих немайнових прав, а також відновлення останніх у разі їх порушення. Охоронні

правовідносини покликані врегулювати відповідно до законодавства захист суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів усіх суб'єктів цивільних правовідносин, а також забезпечити ефективні механізми захисту і відновлення прав у разі їх порушення. Основними завданнями охоронних правовідносин у сфері цивільного права є такі: 1) захист законних прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин; 2) гарантування законності у сфері цивільного права в цілому.

У науковій літературі відзначається, що охоронні правовідносини «оформлюють» цивільно-правову відповідальність та застосування інших юридичних санкцій, які застосовуються у випадку правопорушень і на запобігання їм, і цим обмежуються [189, с.397].

Як зазначає Є.О. Харитонов, «охоронні цивільні правовідносини виникають «не на рівному місці», а, як правило, відображають трансформацію дефектних (спотворених) регулятивних цивільних правовідносин у правовідносини охоронні, де відбувається заміна порушеного обов'язку правомірної поведінки в обов'язок поновити порушений стан і зазнати наслідків порушення цивільних прав та недотримання відповідних вимог норм цивільного права, тобто, зазнати впливу засобів державного примусу (цивільної відповідальності, цивільного захисту тощо)» [209, с.188].

Так. Т.С. Ківалова, досліджуючи зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України, вважає, що зобов'язання відшкодування шкоди, передбачені главою 82 ЦК України, складають окрему (спеціальну) групу охоронних правовідносин. На думку вченої, особливим видом недоговірних правовідносин відшкодування шкоди є недоговірна (деліктна) відповідальність як «цивільне охоронне правовідношення, у якому одна сторона (заподіювач шкоди) зобов'язана нести передбачені нормами права негативні наслідки вчиненого нею правопорушення у вигляді компенсації за власний рахунок завданої іншій особі шкоди, а інша сторона (потерпілий) має право на відшкодування завданої їй шкоди» [96, с. 292-293].

Ю.В. Соколовська розглядає цивільно-правову відповідальність як «самостійний вид юридичної відповідальності, що виникає в межах охоронного правовідношення між юридично рівними учасниками цивільних правовідносин і виражається у негативних наслідках, які носять додатковий характер у вигляді нового або додаткового майнового обов'язку чи позбавлення цивільного суб'єктивного права, що визначаються законом, договором або установчими документами за вчинене правопорушення, і настання яких забезпечується як у юрисдикційному, так і в добровільному порядку з метою відновлення або компенсації порушеного суб'єктивного права» [194, с.56].

У науці цивільного права цивільно-правову відповідальність традиційно пов'язують із державним примусом. С.М. Братусь вважав, що «добровільна сплата позичальником суми боргу в строк, встановлений договором, або навіть після закінчення терміну – це виконання обов'язку. Сплата тієї ж суми боргу позичальником всупереч його волі, за допомогою державного примусу на основі рішення суду – це виконання, опосередковано державним примусом, що виступає як відповідальність» [39].

У сучасній науковій літературі така позиція знаходить підтримку. Як вважає М.В. Кравченко, «цивільно-правова відповідальність – це засіб юрисдикційного судового правового впливу на особу, яка вчинила цивільне правопорушення» [115, с.104].

Проте не всі сучасні дослідники підтримують таку наукову позицію. Вслід за В.Ф. Масловим, який відзначав, що «підставами виникнення відповідальності є юридичні факти – неправомірні дії суб'єкта цивільного права, а реалізація відповідальності – це виконання добровільно або в примусовому порядку правопорушником обов'язку з відшкодування збитків, заподіяної шкоди і т. д., що виникла у нього внаслідок вчинення ним правопорушення» [193, с. 441–442], у літературі висловлюється точка зору про те, що настання цивільно-правової відповідальності може бути зумовлено не тільки за допомогою державного

примусу, але й внаслідок добровільного виконання особою негативних майнових наслідків.

Так, Ю.В. Соколовська робить висновок, що «якщо виходити із загальних засад цивільного законодавства, закріплених у ст. 3 і ч. 3 ст. 509 Цивільного кодексу України, то слід зазначити, що суб'єкти права, вступаючи у цивільні правовідносини, мають виходити із принципів добросовісності, розумності і справедливості, керуватися принципами свободи договору, свободи здійснення підприємницької діяльності тощо, що надає їм можливість не тільки вільно, на власний розсуд, обирати лінію належної поведінки, але й добровільно брати на себе відповідальність у разі порушення принципів реального і належного виконання зобов'язання тощо. Адже метою настання цивільно-правової відповідальності є, в першу чергу, відновити майнове становище суб'єкта правовідносин, що можливо через усвідомлення правопорушником свого проступку без необхідності звернення кредитора (потерпілого) до юрисдикційних органів» [194, с.36-37].

Тому вчена погоджується з твердженням С.В. Заверухи про те, що «застосування державного примусу при притягненні правопорушника до цивільно-правової відповідальності має певні особливості, оскільки у гл. 51 ЦК України цивільно-правова відповідальність згадується у контексті правових наслідків порушення зобов'язання, що забезпечує, по-перше, відновлення порушеного майнового і особистого немайнового права потерпілого і, по-друге, стимулює учасників цивільних правовідносин до належного виконання своїх обов'язків» [80, с. 150].

На нашу думку, така точка зору є дискусійною. Можливість добровільного відшкодування заподіяної шкоди не є особливістю тільки цивільно-правової відповідальності. Можливість добровільного відшкодування заподіяної шкоди властива і матеріальній відповідальності сторін трудового договору, що настає за нормами трудового права. Так, відповідно до частини першої ст. 130 Кодексу законів про працю України [102] працівники несуть матеріальну

відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків.

Частиною п'ятою цієї статті передбачено, що працівник, який заподіяв шкоду, може добровільно покрити її повністю або частково. За згодою власника або уповноваженого ним органу працівник може передати для покриття заподіяної шкоди рівноцінне майно або поправити пошкоджене.

Тобто державний примус у виді матеріальної відповідальності працівника за шкоду, заподіяну майну роботодавця, застосовується у випадку, якщо працівник добровільно не відшкодував заподіяну шкоду або не передав для покриття цієї шкоди рівноцінне майно або поправив пошкоджене.

При цьому притягнення працівника до матеріальної відповідальності передбачає дотримання встановленого законом порядку (ст. 136 КЗпП України), тобто певної процедури, що є однією із ознак цієї відповідальності.

Потрібно звернути увагу на термін «притягнення до відповідальності». Отже, добровільне відшкодування заподіяної шкоди навряд чи доцільно пов'язувати з настанням цивільно-правової відповідальності.

Також потрібно звернути увагу на відсутність у главі 51 «Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язання» норм, аналогічних тим, які закріплені у ст. 130 КЗпП України. Відповідно до частини першої ст. 611 «Правові наслідки порушення зобов'язання» ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема:

- 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;
- 2) зміна умов зобов'язання;
- 3) сплата неустойки;
- 4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Можливо, доцільно було б доповнити ст. 611 ЦК України окремою частиною, в якій закріпити норми про добровільне відшкодування заподіяної майнової та/або моральної шкоди.

Вище зазначене підтверджується науковою позицією представників загальної теорії держави та права щодо основних ознак юридичної відповідальності:

- 1) вона спирається на державний примус, на особливий апарат; це конкретна реалізація санкцій, передбачених нормами права;
- 2) настає за скоєння правопорушення і пов'язана з суспільним осудом;
- 3) виражається у певних негативних наслідках для правопорушника типу особистого, майнового, організаційно-фізичного характеру;
- 4) втілюється у процесуальній формі.

Вчені доходять висновку, що зазначені ознаки є обов'язковими: відсутність хоча б одного з них свідчить про відсутність юридичної відповідальності і дозволяє відмежовувати її від інших правових і неправових категорій [205, с.542-543].

У науці цивільного права виокремлюються такі ознаки, що визначають особливості цивільно-правової (майнової) відповідальності:

—державний примус, що відрізняє юридичну відповідальність від інших видів соціальної відповідальності, наприклад, моральної;

—несприятливі наслідки для правопорушника, як правило, майнового характеру (майнові позбавлення, наприклад, відшкодування збитків за рахунок порушника, стягнення з нього неустойки і т.п.), наявність яких відрізняє цивільно-правову відповідальність від інших видів юридичної відповідальності;

—державний, а, отже, й суспільний осуд порушника, що виражає докір за порушення норм, встановлених державою, і відрізняє відповідальність від інших випадків настання несприятливих наслідків [132, с. 36-37].

У науковій літературі цивільно-правову відповідальність цілком обґрунтовано пов'язують із санкцією. Деякі науковці навіть поняття самої

відповідальності визначають через поняття «санкція». Про такий зв'язок зазначав О.Е. Лейст, на думку якого, в юридичному обов'язку відображено вимогу належної поведінки, а санкція – це спосіб державного примусу до виконання (додержання) цієї вимоги, загроза примусом на випадок її порушення [125].

У теорії держави і права також відзначається, що юридична відповідальність тісно пов'язана з санкцією правової норми і в цій якості виступає як обов'язок, який примусово виконується, що виникає у зв'язку з правопорушенням і реалізується у конкретному правовідношенні [205, с.542].

Водночас науковці звертають увагу на те, що, незважаючи на зв'язок відповідальності з санкцією, ці поняття не є тотожними. О. С. Іоффе зазначав про те, що «відповідальність – це санкція за правопорушення, але санкція аж ніяк не завжди означає відповідальність. Коли, наприклад, майно вилучається з чужого незаконного володіння у примусовому порядку, то в наявності санкція як наслідок правопорушення. Але така санкція не буде відповідальністю тому, що не пов'язана з яким-небудь позбавленням для порушника, у якого вилучається річ, що йому не належить. Відповідальність – це не просто санкція за правопорушення, а така санкція, що тягне за собою певні позбавлення майнового або особистого характеру» [89 с. 96].

Як зазначає Є.О. Харитонов, «поняття відповідальності та санкції ототожнювати не коректно. Тому й реалізації не кожної санкції є відповідальністю. Крім того, стосовно реалізації цивільно-правової санкції, необхідним є уточнення, яке полягає в тому, що, говорячи про неналежне виконання зобов'язання як про протиправну дію з боку боржника, слід мати на увазі, що йдеться не лише про порушення останнім норми права, але й суб'єктивного права кредитора. Звідси випливає, що санкція застосовується як за порушення норми права, так і за порушення суб'єктивного права іншої особи» [209, с.201].

На думку Л.В. Тарасенко: «категорія «санкція» за своїм змістом є ширшою від категорії «цивільно-правова відповідальність», яка відрізняється від інших

санкцій як характером наслідків для правопорушника, так і за підставами її застосування» [204, с. 32-33].

Утім, зв'язок цивільно-правової відповідальності з майновими санкціями є беззаперечним.

Потрібно розглянути ще один аспект цивільно-правової відповідальності, а саме її функції, що визначають мету і завдання цього виду юридичної відповідальності.

Серед таких функцій варто назвати загальноправові функції, що проявляються на цивілістичному рівні: 1) інформаційно-орієнтаційна; 2) виховна (попереджувально-виховна, превентивна) функція; 3) регулятивна функція; 4) захисна функція.

Й.О. Покровський розглядав відповідальність як самостійне зобов'язання із правопорушення. Вчений звертав увагу на те, що у цивільному праві це зобов'язання не має каральних функцій і переслідує мету – поновити заподіяну шкоду [151, с.271-281].

Разом з тим, як відзначає О.Є. Харитонов, цивільне право виконує специфічні, тільки йому властиві функції, що є передумовою, проявом і результатом застосування цивільно-правового методу правового регулювання [209, с.28]. До таких спеціальних функцій трудового права вчений відносить уповноважувальну і компенсаційну функції. Вчений зазначає, що у процесі виконання компенсаційної функції забезпечується можливість відновлення порушеного цивільного права та інтересу на еквівалентній основі. Така функція властива лише цивільному праву, оскільки в інших галузях мета відновлення порушеного права на еквівалентній основі, як правило, не ставиться.

Водночас у науці цивільного права виділяються три спеціальні функції, що властиві цивільно-правовій відповідальності, а саме: виховально-попереджувальна (превентивна) функція; відновлювальна (компенсаційна) функція; каральна (репресивна) функція [95, с. 157-158].

На думку О.Є. Харитонova, найбільше відображає специфіку цивільно-правової відповідальності компенсаційна функція [214, с. 474].

Потрібно відзначити, що в літературі зазначена функція іменується як «відновлювальна», «компенсаційна», «відновлювально-компенсаційна». Як видається, зазначені терміни є однопорядковими, а для визначення поняття цивільно-правової відповідальності більш влучним є термін «компенсаційна».

Видається доцільним запропонувати оновлене визначення поняття цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств.

Виходячи з вище викладеного, цивільно-правову відповідальність учасників господарських товариств видається можливим визначити як застосування уповноваженим (юрисдикційним) органом або кредитором майнових санкцій до правопорушника з метою компенсації майнової та/або моральної шкоди, завданої порушником потерпілому.

Цивільно-правова відповідальність має місце до виникнення господарського товариства; а також у разі завдання шкоди у відносинах з третіми особами, з якими суб'єкти завдання шкоди не перебувають у корпоративних відносинах, але вона пов'язана зі здійсненням корпоративних прав; у відносинах між сторонами акціонерного договору.

Важливими у теоретичному і прикладному аспектах є питання про підстави та умови цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств. У науковій літературі існують різні точки зору щодо підстав та умов цивільно-правової відповідальності.

У загальній теорії права правопорушення є підставою для юридичної відповідальності, де особливу роль відіграє його склад. Склад правопорушення – це фактична підстава для юридичної відповідальності, а норма права – правова підстава, без яких юридична відповідальність неможлива. Правопорушення вказує на момент виникнення юридичної відповідальності, породжує певні правовідносини і відповідну відповідальність особи, яка його скоїла [205, с. 542].

У науці цивільного права складом цивільного правопорушення розуміється сукупність тих загальних (типових) умов, наявність яких необхідна для покладання відповідальності на порушника цивільних прав та обов'язків і які в різних поєднаннях зустрічаються при будь-якому цивільному правопорушенні [64, с. 218-220].

Виходячи з положень загальної теорії права, слід виділяти юридичну та фактичну підстави цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств.

Заслуговує на підтримку позиція вчених, які розглядають цивільне правопорушення як фактичну підставу цивільно-правової відповідальності, а елементи його складу вважають умовами цієї відповідальності.

Як слушно відзначає В.В. Луць, юридичною підставою такої відповідальності є закон, а фактичною – склад цивільного правопорушення. Вона настає за наявності ряду умов. Перші три умови (протиправність, шкода, причинний зв'язок) є об'єктивними, а четверта (вина) – суб'єктивною [129, с. 136]

Є.О. Харитонов визначає цивільне правопорушення як «суспільно-небезпечну, протиправну винну поведінку (дію чи бездіяльність) деліктоздатної особи, котра виражається в порушенні нею норм цивільного законодавства і завдає шкоди правам та інтересам окремих осіб» [209, с.193].

Зазначене визначення заслуговує на підтримку, єдине, що з нього доцільно було б виключити таку ознаку, як суспільна небезпечність. Адже для проступків, до яких належить цивільне правопорушення, суспільна небезпечність не є властивою. Ця ознака стосується кримінальних правопорушень.

Склад правопорушення по-різному визначається у публічно-правових і приватноправових галузях права. Для публічно-правового підходу характерним є включення до складу правопорушення таких елементів: 1) об'єкт; 2) суб'єкт; 3) об'єктивна сторона; 4) суб'єктивна сторона [185, с.82].

Для приватноправового підходу властивим є включення до складу правопорушення таких чотирьох умов відповідальності, як: 1) шкода; 2) протиправна поведінка (вчинок) порушника; 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, що настала; 4) вина порушника [136; 213, с. 413].

Отже, до складу цивільного правопорушення як підстави цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств включаються чотири елементи: 1) протиправна поведінка (дія або бездіяльність) особи; 2) заподіяння шкоди; 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою; 4) вина особи, яка заподіяла шкоду, та/або ризик.

Перші три елементи цивільного правопорушення є об'єктивними умовами цивільно-правової відповідальності, а останній четвертий елемент – суб'єктивною умовою цього виду юридичної відповідальності.

Саме склад цивільного правопорушення є підставою виникнення охоронних правовідносин (або правовідносин відповідальності тощо). Є.О. Харитонов зауважує щодо такого висновку, що у контексті дослідження категорії цивільних правовідносин точніше розглядати цивільне правопорушення не тільки, і не навіть не стільки як підставу виникнення охоронних (деліктних) правовідносин, але й як підставу трансформації загальних регулятивних цивільних правовідносин у конкретні охоронні цивільні правовідносини [209, с.187]. Порушення змісту конкретних регулятивних цивільних правовідносин є тим юридичним фактом, що зумовлює трансформацію останніх у правовідносини охорони.

Учасники господарських товариств несуть договірну та недоговірну відповідальність.

Основні відмінності між цими двома видами цивільно-правової відповідальності полягають у такому:

1) договірна відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання умов договору (порушення договірних відносин), а недоговірна – за

порушення абсолютних прав потерпілого, тобто у тому випадку, коли потерпілий і той, хто завдає шкоди, не перебували до цього у цивільних правовідносинах;

2) договірна відповідальність регулюється як нормами диспозитивними, так і імперативними, а недоговірна – тільки імперативними нормами;

3) договірна відповідальність можлива як у формі відшкодування збитків, так і у формі сплати неустойки, втрати завдатку, застосування інших спеціальних санкцій тощо, а недоговірна виступає лише у формі відшкодування шкоди;

4) на розмір договірної відповідальності впливає наявність вини кредитора, в для недоговірної відповідальності мають значення тільки умисел і груба необережність потерпілого і майновий стан фізичної особи, яка завдала шкоди;

5) відносини договірної відповідальності реалізуються в результаті трансформації договірних зобов'язань. Недоговірна відповідальність реалізується у спеціальних відносинах зобов'язань відшкодування шкоди [209, с. 209-210].

Протиправною слід вважати таку поведінку учасника господарського товариства, що порушує норми цивільного права або полягає у невиконанні чи неналежному виконанні договірного зобов'язання. Протиправною є поведінка боржника або кредитора, що порушує договірне зобов'язання. Згідно з частиною першою ст. 610 ЦК України порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

Одним із видів порушення зобов'язання є прострочення боржника або кредитора. Відповідно до частини першої ст. 612 ЦК України боржник вважається таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у строк, встановлений договором або законом.

Боржник, який прострочив виконання зобов'язання, відповідає перед кредитором за завдані простроченням збитки і за неможливість виконання, що випадково настала після прострочення (ч. 2 ст. 612 ЦК України).

Частиною четвертою цієї статті передбачено, що прострочення боржника не настає, якщо зобов'язання не може бути виконане внаслідок прострочення кредитора.

Згідно з частиною першою ст. 613 ЦК України «кредитор вважається таким, що прострочив, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не вчинив дій, що встановлені договором, актами цивільного законодавства чи впливають із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту, до вчинення яких боржник не міг виконати свого обов'язку» [216].

Якщо кредитор не вчинив дії, до вчинення яких боржник не міг виконати свій обов'язок, виконання зобов'язання може бути відстрочене на час прострочення кредитора (ч. 2 ст. 613 ЦК України).

Під шкодою розуміють зменшення або втрату (загибель) певного особистого чи майнового блага. Залежно від об'єкта правопорушення розрізняють майнову або немайнову шкоду.

Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди передбачені ст. 22 ЦК України, згідно з частиною першою якої особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.

Частиною другою ст. 22 ЦК України встановлено, що «збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)».

Згідно з частиною третьою ст. 22 ЦК України збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

Порушення особистих і майнових прав може спричинити виникнення у потерпілої особи моральної (немайнової) шкоди. Відповідно до частини першої ст. 23 ЦК України особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

Другою частиною цієї статті встановлено, що: «моральна шкода полягає:

1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи» [216].

Згідно з абзацом першим частини третьої ст. 23 ЦК України якщо інше не встановлено законом, моральна шкода відшкодовується грошовими коштами, іншим майном або в інший спосіб.

У національній юридичній практиці поняття моральної шкоди вперше було визначено в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди №4 від 31 березня 1999 року [179]. У п. 3 цієї постанови Пленум Верховного Суду України роз'яснив судом, що під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних

явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків.

Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підриг довіри до її діяльності.

Підставами для відшкодування моральної шкоди можуть бути: порушення майнових прав (ст. 386, ст. 396 ЦК України); особистих немайнових прав особи (ст. 280 ЦК України), а також зобов'язань у випадках, передбачених договором або законом (ст. 611 ЦК України); прийняття неправомірних рішень, а також дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб (ст. 1167 ЦК України); завдання каліцтва, іншого ушкодження здоров'я або смерті особи (ст. 1158 ЦК України) тощо [179].

Важливе значення для єдиного застосування норм чинного законодавства у судовій практиці у справах цієї категорії має постанова Пленуму Верховного Суду України №1 від 27 лютого 2009 року «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [180]. У п. 15 цієї постанови Пленум Верховного Суду України роз'яснив судам, що: «при розгляді справ зазначеної категорії суди повинні мати на увазі, що юридичним складом правопорушення, наявність якого

може бути підставою для задоволення позову, є сукупність таких обставин: а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб; б) поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача; в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право.

Під поширенням інформації слід розуміти: опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення в публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі.

Поширенням інформації також є вивішування (демонстрація) в громадських місцях плакатів, гасел, інших творів, а також розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою порочать гідність, честь фізичної особи або ділової репутації фізичної та юридичної особи» [180].

Проте судам необхідно враховувати, що повідомлення оспорюваної інформації лише особі, якої вона стосується, не може визнаватись її поширенням, якщо особа, яка повідомила таку інформацію, вжила достатніх заходів конфіденційності для того, щоб ця інформація не стала доступною третім особам.

Недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені).

Пленум Верховного Суду України також роз'яснив, що негативна інформація, поширена про особу, вважається недостовірною, якщо особа, яка її

поширила, не доведе протилежного (презумпція добропорядності). Негативною слід вважати інформацію, в якій стверджується про порушення особою, зокрема, норм чинного законодавства, вчинення будь-яких інших дій (наприклад, порушення принципів моралі, загально визнаних правил співжиття, неетична поведінка в особистому, суспільному чи політичному житті тощо) і яка, на думку позивача, порушує його право на повагу до гідності, честі чи ділової репутації.

Спростування поширеної недостовірної інформації повинно здійснюватись незалежно від вини особи, яка її поширила.

У п. 19 постанови Пленум Верховного Суду України також зазначив, що вирішуючи питання про визнання поширеної інформації недостовірною, суди повинні визначати характер такої інформації та з'ясовувати, чи є вона фактичним твердженням, чи оціночним судженням.

Варто підтримати висловлену в літературі точку зору про доцільність застосування категорій «немайнова» або «нематеріальна» шкода на позначення втрат юридичної особи немайнового характеру, що мають місце у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошення комерційної таємниці, а також у зв'язку зі вчиненням інших дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності [200, с. 140].

Обов'язковою умовою цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств є наявність безпосереднього причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і завданими збитками. Тобто протиправна дія або бездіяльність заподіювача є причиною, а збитки, що виникли у потерпілої особи, — наслідком протиправної поведінки правопорушника.

Відповідно до ст. 614 ЦК України особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу чи необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Про форму вини йдеться в інших статтях Кодексу.

У зазначеній статті ці форми вини не розмежовуються. Про форму вини йдеться в інших статтях Кодексу. Зокрема згідно з частиною третьою ст. 950 ЦК України «зберігач відповідає за втрату (нестачу) або пошкодження речі після закінчення строку зберігання лише за наявності його умислу або грубої необережності».

За загальним правилом, обсяг відповідальності особи за порушення нею зобов'язання не залежить від форми її вини (умисел чи необережність), тобто збитки відшкодовуються у повному обсязі незалежно від того, діяла особа навмисно чи необережно.

Договором або законом може бути передбачено настання цивільно-правової відповідальності і без вини або незалежно від вини. Так, відповідно до частини другої ст. 950 ЦК України професійний зберігач відповідає за втрату (нестачу) або пошкодження речі, якщо не доведе, що це сталося внаслідок непереборної сили, або через такі властивості речі, про які зберігач, приймаючи її на зберігання, не знав і не міг знати, або внаслідок умислу чи грубої необережності поклажодавця.

У науці цивільного права висловлений й більш поміркований підхід до відповідальності без вини, сутність якого полягає у можливості відповідальності без вини тільки за наявності певних умов. Тобто якщо відповідальність:

- 1) не суперечить принципу справедливості, оскільки виражається в компенсаційних санкціях;
- 2) не відвертає учасників відповідних відносин від участі у суспільних процесах;
- 3) не позбавлена певною мірою виховного впливу («стимулює, не засуджуючи») [88, с.43].

Водночас зазначена позиція також піддається критиці, оскільки, як відзначає Є.О. Харитонов, «вразливим місцем такої позиції є припущення, що «безвинна відповідальність» виконує всі функції, властиві цій категорії й забезпечує досягнення цілей юридичної відповідальності, в тому числі,

здійснення виховного впливу на учасників охоронних та регулятивних правовідносин» [209, с.207].

Отже, певні положення чинного цивільного законодавства послужили підставою для висновку про можливість існування відповідальності у цивільному праві при «неповному складі» правопорушення, наприклад, за відсутності вини, шкоди, причинного зв'язку між протиправними діями та шкодою тощо [135, с.17].

У зв'язку з цим науковцями була запроваджена така правова категорія, як засоби захисту. Водночас багатьма вченими було запропоновано більш широке поняття «захист цивільних прав», яке об'єднує в собі окремі більш вузькі поняття «міри юридичної відповідальності» та «інші засоби захисту суб'єктивних прав».

Відповідно до чинного законодавства цивільно-правова відповідальність учасників господарських товариств може бути класифікована за такими критеріями, як: вид господарського товариства; юридична підстава цивільно-правової відповідальності; вид порушеного цивільного права; розмір цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств; кількість учасників, які порушили права та обов'язки; наявність вини як умови цивільно-правової відповідальності та ін.

Залежно від виду господарського товариства цивільно-правову відповідальність можна класифікувати на такі види:

- 1) цивільно-правова відповідальність акціонерів акціонерного товариства;
- 2) цивільно-правова відповідальність учасників товариства з обмеженою відповідальністю;
- 3) цивільно-правова відповідальність учасників товариства з додатковою відповідальністю;
- 4) цивільно-правова відповідальність учасників повного товариства;
- 5) цивільно-правова відповідальність повних учасників командитного товариства;

6) цивільно-правова відповідальність вкладників командитного товариства.

Залежно від юридичної підстави цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств доцільно виокремити такі види зазначеної відповідальності, як цивільно-правова відповідальність за законом і цивільно-правова відповідальність за договором.

Залежно від виду порушеного цивільного права можливо розглядати цивільно-правову відповідальність учасників господарських товариств за порушення майнових прав і цивільно-правову відповідальність учасників господарських товариств за порушення немайнових прав.

Залежно від розміру цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств варто виділити:

1) обмежена відповідальність: акціонерів акціонерного товариства, учасників товариства з обмеженою відповідальністю, вкладників командитного товариства;

2) повна відповідальність учасників повного товариства та повних учасників командитного товариства;

3) підвищена відповідальність учасників товариства з додатковою відповідальністю.

За таким критерієм, як кількість учасників, які порушили права та обов'язки, можливо виокремити солідарну відповідальність учасників господарських товариств і субсидіарну відповідальність учасників господарських товариств.

Залежно від суб'єктного складу осіб, перед якими учасники господарських товариств несуть цивільно-правову відповідальність: відповідальність перед третіми особами (кредиторами); відповідальність перед іншими учасниками господарського товариства; відповідальність перед господарським товариством.

Залежно від фактичної підстави цивільно-правової відповідальності варто виділяти цивільно-правову відповідальність учасників господарських товариств,

фактичною підставою є склад цивільного правопорушення, що включає чотири елементи (об'єктивні та суб'єктивну умову), і цивільно-правову відповідальність зазначених осіб, фактичною підставою якої є склад цивільного правопорушення, що включає тільки об'єктивні умови.

Залежно від наявності вини учасника господарського товариства як умови цивільно-правової відповідальності варто виділити цивільно-правову відповідальність за наявності вини учасника і цивільно-правову відповідальність незалежно від його вини.

У науковій літературі відсутня єдність щодо форм цивільно-правової відповідальності. Набула поширення точка зору, що відповідальність за порушення договірних зобов'язань існує у формі стягнення збитків і у формі неустойки.

Існує й інший підхід до класифікації форм цивільно-правової відповідальності, за яким виділяються дві основні форми і третя (комбінована). Перша основна форма передбачає покладання на порушника обов'язку по передачі майна, сплаті грошей тощо. Таке покладання є додатковим обтяженням і безеквівалентним.

При другій основній формі правопорушник позбавляється права, що йому належить. При змішаній формі має місце згрупування першої і другої форм.

Такий підхід був підданий критиці з боку відомих цивілістів. Є.О. Харитонов вважає більш вдалим поділ форм відповідальності на загальні та спеціальні. Загальною формою відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань є обов'язок боржника відшкодувати збитки, заподіяні правопорушенням кредитор [209, с.211]. Якщо ж збитки відсутні, то застосовуються спеціальні форми відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, а саме різні санкції, що застосовуються у зобов'язаннях окремих видів.

Формами цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств є: відшкодування майнової шкоди (збитків); компенсація моральної

(немайнової) шкоди; стягнення неустойки; втрата завдатку; виплата компенсації, що застосовуються до учасників господарських товариств на підставі та у межах, визначених законом, договором та/або установчими документами.

2.3. Поняття, ознаки та підстави корпоративної відповідальності учасників господарських товариств

Аналіз наукових підходів до правової природи корпоративної відповідальності дозволив встановити наявність різних точок зору науковців щодо цього питання, які можуть бути зведені до трьох позицій: 1) визнання корпоративної відповідальності самостійним видом юридичної відповідальності; 2) визнання зазначеного виду відповідальності різновидом цивільно-правової відповідальності; 3) невизнання корпоративної відповідальності.

У дисертації підтримується позиція науковців, які розглядають корпоративну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності.

На думку А. Прокопюк: «відповідальність у корпоративному праві є різновидом юридичної відповідальності, що має власні інституційні ознаки й особливості. До ознак корпоративної відповідальності вченою віднесено: а) юридичну (закон, статут, локальний правовий акт, корпоративний договір) та фактичну (корпоративне правопорушення – порушення корпоративних прав інших учасників або фідуціарних обов’язків посадових осіб) підстави виникнення; б) зміст – позбавлення (обмеження) певного корпоративного права або покладення на правопорушника додаткового обов’язку, в) суб’єктний склад – учасники корпоративних відносин, г) застосування у встановленому процесуальному (процедурному) порядку, ґ) забезпечення виконання обов’язків учасників корпоративних правовідносин; д) принцип обмеженої відповідальності акціонерів, які несуть відповідальність за зобов’язаннями товариства лише у випадках, прямо передбачених законом або корпоративним договором; е) принцип окремої майнової відповідальності корпорації, її

учасників, посадових осіб та пов'язаних осіб (кінцевих бенефіціарів, тіньових директорів); є) мета – покарання порушника та забезпечення захисту прав учасників корпоративних відносин, кредиторів та інших стейкхолдерів» [182, с.75].

Інші науковці пропонують вважати корпоративну відповідальність різновидом цивільно-правової відповідальності. На думку О.В. Гутнікова, корпоративна відповідальність за критеріями презумпції невинуватості порушника, характеру порушення і наявності (відсутності) правового зв'язку між порушником і потерпілим займає особливе місце і може бути виділена в самостійний вид цивільно-правової відповідальності [67, с. 10].

Водночас О.В. Гутніков відзначає, що у разі банкрутства контролюючі особи можуть бути притягнуті до відповідальності вже за сам факт контролю на підставі презумпції вини, що, по суті, веде до розмивання меж юридичної особи та порушення принципу відокремлення відповідальності товариства та акціонерів. Учений вважає, що відповідальність контролюючих осіб у разі банкрутства – це різновид корпоративної відповідальності на стадії припинення юридичної особи в умовах недостатності її майна. Вона виникає у відносних корпоративних відносинах, пов'язаних з управлінням юридичною особою на стадії її припинення, і повинна підкорятися загальним правилам корпоративної відповідальності, передбаченим корпоративним законодавством [67, с. 16–17].

Корпоративну відповідальність не можна зводити до цивільно-правової відповідальності, не можна ототожнювати з нею або визнавати її різновидом такої відповідальності, оскільки цивільно-правова відповідальність за своєю суттю є впливом на майнову сферу порушника, в той час як корпоративна відповідальність здійснює як майновий, так і (більшою мірою) організаційний вплив, пов'язаний з реалізацією корпоративних прав.

У науковій літературі акцентується увага на тому, що потрібно визнати існування окремого виду відповідальності – корпоративної відповідальності та спеціальний характер норм корпоративного законодавства, що має наслідком

неможливість застосування до цих правовідносин загальних норм про деліктну та договірну відповідальність. Одночасне застосування як норм корпоративної відповідальності, так і загальних норм про договірну та деліктну відповідальність суперечить принципам корпоративної відповідальності [182, с.76].

У сучасний період виокремлення корпоративної відповідальності, дослідження її ознак, окремих видів відповідальності учасників корпоративних відносин зумовлюється низкою обставин, до яких варто віднести: розвиток корпоративного законодавства, а саме зміни, що були внесені останніми роками до актів корпоративного законодавства та законодавства про неплатоспроможність; впровадження інституту похідного позову; впровадження доктрини «piercing the corporate veil» у національну юридичну практику; збільшення кількості спорів щодо притягнення до відповідальності членів органів управління господарських товариств та ін.

Серед законодавчих актів, якими було змінено класичний підхід до обмеженості відповідальності учасників (акціонерів) за боргами акціонерного товариства розміром їх частки в статутному капіталі, варто назвати такі закони України: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12 лютого 2015 року №191-VIII [171], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» від 07 квітня 2015 року №289-VIII [173], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» від 14.10.2014 р №1701-VII [170], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку» від 16.07.2015 р. №629-VIII [172]; Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 №2597-VIII [103].

Доцільність виокремлення корпоративної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності зумовлюється й специфікою

корпоративних правовідносин як особливого виду правовідносин, які мають свої власні юридичні ознаки.

Корпоративні відносини через свою складність і особливості регулюються нормами різних галузей права, що ускладнює визначення їх правової природи. Наприклад, відносини акціонерного товариства і особи, яка здійснює функції одноосібного виконавчого органу, членів колегіального виконавчого органу регулюються як ЦК України, Законом України «Про акціонерні товариства», так і Кодексом законів про працю України, Кримінальним кодексом України [121].

До цього слід додати, що корпоративні права та корпоративні відносини регулюються главою 18 ГК України з відповідною назвою.

Поняття корпоративних відносин визначено у частині третій ст. 167 ГК України, згідно з якою «під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав».

В.М. Кравчук розглядає корпоративні відносини як відносини між учасником і товариством щодо участі у товаристві [117, с. 10].

Аналізуючи існуючі в науковій літературі точки зору щодо поняття та правової природи корпоративних правовідносин, Ю.М. Жорнокуй, С.О. Сліпченко і В.Г. Жорнокуй звертають увагу на наявність широкого і вузького розуміння корпоративних правовідносин.

Сутність широкого розуміння полягає в тому, що фахівці виходять з розуміння корпорації як юридичної особи та за основу дослідження беруть не лише внутрішні відносини, але й так звані «зовнішні» відносини корпорації як юридичної особи [110, с.10]. Тобто у широкому розумінні корпоративними правовідносинами вважаються будь-які правовідносини, де учасником виступає корпорація як організаційно-правова форма юридичної особи, що здійснює підприємницьку діяльність.

Корпоративні правовідносини у вузькому розумінні – це правовідносини, що виникають у зв'язку з діяльністю учасників (акціонерів, членів) корпорації в

управлінні шляхом участі у загальних зборах, контролю учасників діяльності корпорації й одержання інформації про її діяльність [101, с.115; 111, с.119].

Широке і вузьке розуміння корпоративних правовідносин піддано критиці з боку Ю.М. Жорнокуя, С.О. Сліпченко і В.Г. Жорнокуя, які вважають, що таке розуміння заважає з'ясувати правову природу зазначених правовідносин.

Вчені також критично ставляться до різних підходів до наповнення самої досліджуваної конструкції. Характеризуючи такі підходи, вчені виокремлюють суб'єктний склад корпоративних правовідносин і посилаються на точку зору науковців, які вказують, що зазначені правовідносини виникають між засновником (учасником) юридичної особи та самою юридичною особою у результаті реалізації ним засновницьких прав, а також відносини між учасниками, що випливають з укладеного установчого договору [107, с.159].

Другий підхід пов'язаний зі створенням корпорації та регламентацією правовими нормами [117, с.7].

Третій підхід пов'язується зі здійсненням корпоративних прав. Пропонується, зокрема, розглядати корпоративні правовідносини як відносини, що виникають у рамках корпорації у зв'язку з придбанням, здійсненням, а іноді й захистом корпоративних прав [126, с.5;]. І.В. Лукач визначає корпоративні правовідносини як «врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають виключно між суб'єктами корпоративних правовідносин у процесі здійснення корпоративних прав і корпоративного управління» [128, с.117].

Четвертий підхід до визначення поняття корпоративних правовідносин полягає у правовій природі зазначених правовідносин. Так, на думку Н.С. Глусь, «корпоративні правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають виключно між суб'єктами корпоративних правовідносин у процесі здійснення корпоративних прав і корпоративного управління» [58, с.4]. На думку І.В. Спасибо-Фатєєвої, «корпоративні правовідносини, маючи всі риси та ознаки, характерні для правовідносин, мають

ті ж особливості, що обумовлені віднесенням їх до цивільних правовідносин, і специфікою, визначеною їх корпоративною сутністю» [195, с. 24].

Останній, п'ятий підхід пов'язаний з управлінням приватним майном. Корпоративні відносини визначаються як відносини з управління приватним майном корпорацій (компаній), які складаються під час управління господарськими товариствами, мають майновий характер і ґрунтуються на внесенні учасниками компаній певного майнового внеску в їхній капітал [62, с. 74].

На нашу думку, корпоративними правовідносинами слід вважати правовідносини переважно усередині господарського товариства (внутрішні відносини) між його учасниками, власниками корпоративних прав, а також між учасниками господарського товариства та самим товариством.

Що стосується галузевої природа корпоративних правовідносин, то в науковій літературі існують три підходи до її визначення. Зазначені правовідносини визнаються: 1) господарськими; 2) комплексними; 3) цивільними.

Закріплення поняття корпоративних відносин у ГК України (ст. 167) дає підстави вважати зазначені відносини господарськими відносинами.

Також науковцями розглядається корпоративне право як підгалузь господарського права [128].

Як вилається, досить обґрунтованою є позиція тих науковців, які визнають корпоративні правовідносини різновидом цивільних правовідносин [72; 79; 195, с. 30-31; 204, с.232].

Як зауважують Ю.М. Жорнокуй, С.О. Сліпченко і В.Г. Жорнокуй, в цивільно-правовій природі корпоративних відносин навряд чи можна серйозно сумніватись. Їх суб'єктами є виключно суб'єкти цивільного права, а самі відносини, що виникають між учасниками корпорацій, а також між ними та корпораціями, безумовно відповідають всім ознакам відносин, що складають предмет цивільного права [110, с. 17].

Вчені виокремлюють такі особливості корпоративних правовідносин, як: юридична рівність їх учасників та відсутність елементів влади і підпорядкування однієї сторони іншій стороні; їх учасники мають автономію волевиявлення та можуть здійснювати суб'єктивні права на власний розсуд; їх учасники у майновому розумінні є самостійними; такі правовідносини можуть бути захищені специфічними цивільно-правовими (корпоративними) способами захисту [110, с. 18].

Втім, зазначені ознаки характерні виключно до цивільних правовідносин і не враховують певні особливості корпоративних правовідносин. Усе ж не можна не визнавати наявність управлінського елементу у корпоративних правовідносинах. Серед передбачених на законодавчому рівні обов'язків учасників господарського товариства закріплено обов'язок виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління товариства. Враховуючи це, видається доцільним все ж таки визнати наявність окремих елементів влади і підпорядкування у тих випадках, коли учасники господарського товариства несуть корпоративну відповідальність перед товариством.

Змістом корпоративних правовідносин є сукупність корпоративних прав і кореспондуючих ним обов'язків. Відповідно до частини першої ст. 167 ГК України: «корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами» [60].

Поняття корпоративних прав закріплене, зокрема, у п.8 частини першої ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства», відповідно до якого: «корпоративні права – сукупність майнових і немайнових прав акціонера - власника акцій товариства, які випливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання

дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами» [169].

Отже, учасники господарського товариства несуть корпоративну відповідальність перед товариством, іншими членами товариства, кредиторами товариства. Чинним законодавством України передбачені випадки, коли вкладник (у командитному товаристві) повинен відповідати як перед кредиторами товариства, так і перед самим товариством у випадку, якщо вкладник не виконав чи неналежним чином виконав свій обов'язок по внесенню вкладів.

О.В. Кологойда до суб'єктів корпоративної відповідальності, крім самого товариства, його учасників (акціонерів) та посадових осіб органів управління, відносить: «а) засновників товариства; б) інших осіб, які мають право давати обов'язкові для товариства (боржника) вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії (наприклад, голова та члени комісії з припинення АТ, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), особи, що входять до нелегітимних органів управління, «колишні» члени органів управління, «тіньові» директори); в) осіб, які несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника за законом; г) кінцевих бенефіціарних власників (контролерів) господарського товариства; г) пов'язаних з банком осіб» [105, с. 10].

Важливим питанням є визначення співвідношення корпоративної відповідальності учасників господарських товариств і корпоративної соціальної відповідальності товариства як важливого фактору забезпечення сталого розвитку як самого товариства, так і суспільства в цілому, підвищення якості життя учасників товариства та членів їх сімей. Необхідним є розрізнення на доктринальному рівні корпоративної відповідальності та корпоративної соціальної відповідальності.

Під корпоративною відповідальністю пропонується розуміти санкцію, яка застосовується у межах корпоративних правовідносин і є негативними (несприятливими) додатковими наслідками майнового, морального або організаційного характеру за порушення корпоративних прав, зловживання такими правами, порушення охоронюваних законом інтересів, а також за невиконання (неналежне виконання) обов'язків, передбачених законом, корпоративним договором, статутом, локальними правовими актами.

На нашу думку, ознаками корпоративної відповідальності учасників господарських товариств є такі: вона є санкцією; тягне для порушника додаткові негативні наслідки майнового, організаційного, морального характеру; має підставою корпоративне або управлінське правопорушення; застосовується до учасників господарських товариств та корпоративних утворень.

Під корпоративною соціальною відповідальністю запропоновано розуміти свідоме, добросовісне і розумне ставлення до ведення бізнесу з метою досягнення позитивного економічного, екологічного, соціального, політичного, етичного результату за допомогою збільшення прибутку корпорації з дотриманням інтересів усіх стейкхолдерів, дотримання екологічних, соціальних, податкових, технічних стандартів (комплаєнсу).

Метою корпоративної відповідальності є охорона і захист корпоративних прав та охоронюваних законом інтересів учасників корпоративних правовідносин, відновлення або компенсація порушених корпоративних прав і забезпечення виконання корпоративних обов'язків.

Підставами корпоративної відповідальності учасників господарських товариств є юридична та фактична підстави. Юридичною підставою виступають законодавчі акти, статут, локальні правові акти, корпоративний договір. Фактичною підставою – корпоративне правопорушення як винне протиправне порушення (дія або бездіяльність) корпоративних прав і охоронюваних законом інтересів інших учасників товариства.

Як відзначає А. Прокопюк: «корпоративна відповідальність настає за порушення корпоративних прав інших учасників корпоративних відносин та фідучіарних обов'язків посадових осіб, встановлених нормами корпоративного права, особою, яка перебуває з корпорацією у відносних корпоративних відносинах. При цьому шкода, що виникає в результаті порушення корпоративних обов'язків, пов'язаних з управлінням юридичною особою, може бути заподіяна як іншим учасникам корпоративних відносин, які також перебувають з порушником у відносних корпоративних відносинах, так і третім особам, які в таких відносинах із заподіювачем шкоди не перебувають» [182, с. 78].

Видається доцільним запропонувати введення до наукового обігу і визначення поняття «управлінського» правопорушення як виду корпоративного правопорушення, що полягає у невиконанні обов'язків посадових осіб, осіб, які контролюють процес корпоративного управління, або їх зловживанні своїми правами. При цьому має значення оцінка поведінки зазначених осіб з урахуванням розумності, добросовісності, дотримання меж звичайного підприємницького ризику.

Зокрема, відповідальність посадових осіб передбачена частиною другою ст. 89 ГК України, згідно з якою «посадові особи відповідають за збитки, завдані ними господарському товариству. Відшкодування збитків, завданих посадовою особою господарському товариству її діями (бездіяльністю), здійснюється у разі, якщо такі збитки були завдані:

діями, вчиненими посадовою особою з перевищенням або зловживанням службовими повноваженнями;

діями посадової особи, вчиненими з порушенням порядку їх попереднього погодження або іншої процедури прийняття рішень щодо вчинення подібних дій, встановленої установчими документами товариства;

діями посадової особи, вчиненими з дотриманням порядку їх попереднього погодження або іншої процедури прийняття рішень щодо вчинення відповідних

дій, встановленої товариством, але для отримання такого погодження та/або дотримання процедури прийняття рішень посадова особа товариства подала недостовірну інформацію;

бездіяльністю посадової особи у випадку, коли вона була зобов'язана вчинити певні дії відповідно до покладених на неї обов'язків;

іншими винними діями посадової особи» [60].

Заходами корпоративної відповідальності учасників господарських товариств є попередження, виключення учасника з господарського товариства та примусовий продаж акцій (частки), що застосовуються в порядку, встановленому законом, установчими документами, договором.

А. Прокопюк вважає, що «корпоративна відповідальність має особливі форми (санкції): обмеження корпоративних прав (права голосу, права на отримання дивідендів), виключення учасника зі складу корпорації (примусове припинення права участі в корпорації), визнання недійсним засновницького договору або статуту, примусовий поділ або ліквідація товариства, спрямовані як на майнову базу, так і на особу порушника» [182, с. 78].

У правозастосовній практиці виникають питання щодо правових наслідків систематичного невиконання або неналежного виконання учасником товариства з обмеженою відповідальністю своїх обов'язків або перешкоджання своїми діями досягненню цілей товариства.

До набрання чинності Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (тобто до 07 червня 2018 року) відповідно до ЦК України, ГК України, Закону України «Про господарські товариства» загальним зборам надавалося право виключати так званих недобросовісних учасників з товариства.

Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06 лютого 2018 року №2275-VIII було суттєво змінено норми Закону України «Про господарські товариства», а з ЦК України

виключено ст.ст. 140-151 (підрозділ 4 параграфу першого глави 8 «Товариство з обмеженою відповідальністю»).

Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» істотно змінено порядок до виключення учасника з товариства порівняно із Законом України «Про господарські товариства» №1576-XII. Учасник товариства може бути виключений з товариства у випадках та в порядку, встановлених законом. Відповідно до Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» такими підставами є:

заборгованість із внесення вкладу (щодо новоствореного товариства) (п.1 частини другої ст. 15);

смерть учасника, якщо його спадкоємці не звернулися до товариства із заявою про вступ (частина друга ст. 23).

Таким чином, Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» встановлено тільки дві підстави для виключення учасника з товариства. Законом не передбачено примусове виключення учасника з товариства у випадку, якщо поведінка учасника буде недобросовісною або протиправною, Відповідні норми у зазначеному Законі відсутні.

Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» було також доповнено ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [164] пунктом 5, яким визначено перелік документів, що подаються заявником для державної реєстрації змін до відомостей про розмір статутного капіталу, розміри часток у статутному капіталі чи склад товариства з обмеженою /додатковою відповідальністю.

Відповідно до частини п'ятої ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»: «для державної реєстрації змін до відомостей про розмір статутного капіталу, розміри часток у статутному капіталі чи склад учасників товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю

подаються такі документи: 1) заява про державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі; 2) документ про сплату адміністративного збору; 3) один із таких відповідних документів, зокрема: д) судове рішення, що набрало законної сили, про визначення розміру статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю та розмірів часток учасників у такому товаристві; е) судове рішення, що набрало законної сили, про стягнення (витребування з володіння) з відповідача частки (частини частки) у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю» [164].

При в розумінні пункту 8 частини першої ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» заявником, який може звернутися за вчиненням реєстраційних дій, є позивач або уповноважена ним особа – у разі подання судового рішення, що набрало законної сили, про визначення розміру статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю та розмірів часток учасників такого товариства чи судового рішення, що набрало законної сили, про стягнення з відповідача (витребування з його володіння) частки (частини частки) у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю для державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі.

Таким чином, у частині п'ятій ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (у редакції, чинній з 17 червня 2018 року) міститься перелік судових рішень, на підставі яких проводиться державна реєстрація змін до відомостей про розмір статутного капіталу, розміри часток у статутному капіталі чи склад учасників товариства. Цей перелік є чітко визначеним і вичерпним. Тобто у

зазначеній нормі міститься вичерпний перелік способів захисту порушених прав учасників товариства, норми якого є спеціальними.

Потрібно відзначити, що належність та ефективність способу захисту порушених прав обумовлюється балансом інтересів усіх учасників і самого товариства. Тобто, ухвалюючи рішення, суди мають враховувати, що інтереси товариства можуть не збігатися з інтересами окремих його учасників, а інтереси учасників товариства, включаючи колишніх учасників, також не збігаються.

Тому, вирішуючи питання щодо ефективності обраного способу захисту, суди мають враховувати баланс інтересів усіх учасників і самого товариства, уникати зайвого втручання в питання діяльності товариства, які вирішуються виключно рішенням загальних зборів учасників товариства, та надавати оцінку добросовісності відповідачів, які в разі задоволення позовних вимог будуть позбавлені своїх часток або їх частин у грошовому або відсотковому виразі.

Саме такі правові позиції щодо балансу інтересів були викладені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року у справі №923/876/16 [155].

У серпні 2016 року ОСОБА_1 звернувся до Господарського суду Херсонської області з позовом до ТОВ «Агрофірма «Славія», у якому з урахуванням заяви про зміну предмета позову просив:

— визнати недійсним рішення загальних зборів учасників ТОВ «Агрофірма «Славія» від 15 серпня 2013 року, оформлене протоколом №15/08-2013, та недійсними затверджені цим рішенням зміни до статуту товариства, зареєстровані 16 серпня 2013 року державним реєстратором Реєстраційної служби Суворовського районного управління юстиції у м. Херсоні Андрєєвою Оленою Вікторівною;

— визнати недійсним рішення загальних зборів учасників ТОВ «Агрофірма «Славія» від 16 серпня 2014 року, оформлене протоколом №1, та недійсними затверджені цим рішенням зміни до статуту товариства, зареєстровані 11 вересня 2014 року державним реєстратором Реєстраційної служби Новокаховського

міського управління юстиції Херсонської області Січевською Тетяною Вікторівною;

– визнати недійсним рішення загальних зборів учасників ТОВ «Агрофірма «Славія», яке оформлене відповідним протоколом та на підставі якого реєстратором Реєстраційної служби Суворовського районного управління юстиції у м. Херсоні Смірноюю Оленою Валеріївною внесені/zareєстровані зміни до відомостей про ТОВ «Агрофірма «Славія», не пов'язані зі змінами в установчих документах (запис від 21 травня 2015 року №14991070021017583);

– визнати право власності на частку у статутному капіталі ТОВ «Агрофірма «Славія» в розмірі 51% статутного капіталу, яка становить 423 300 грн.

Позовні вимоги обґрунтовані положеннями статей 116, 145 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України), статей 10, 88, 167 Господарського кодексу України (далі - ГК України), статей 10, 43, 52 Закону України «Про господарські товариства» та вмотивовані порушенням установленого законодавством і статутом ТОВ «Агрофірма «Славія» порядку скликання та проведення загальних зборів учасників цього товариства, які відбулися 15 серпня 2013 року та 16 серпня 2014 року. Також позивач посилався на відсутність у його представника за довіреністю ОСОБА_5 повноважень на голосування за окремими питаннями, включеними до порядку денного загальних зборів учасників ТОВ «Агрофірма «Славія» 15 серпня 2013 року; наголошував на незаконному позбавленні його частки у статутному капіталі товариства, що зумовило пред'явлення ним вимоги про визнання права власності на неї; стверджував, що ухвалення оскаржуваних рішень призвело до набуття права власності на частку у розмірі 50% статутного капіталу відповідача - ТОВ «Еко-фреш-фрут», одним із учасників якого є представник за довіреністю ОСОБА_5.

Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що суди попередніх інстанцій, ухвалюючи рішення про визнання за позивачем права власності на частку, не дослідили підстав набуття ним такої частки у статутному капіталі ТОВ

«Агрофірма «Славія» у 2010 році, зокрема укладення відповідного цивільно-правового правочину.

Суд першої інстанції задовольнив вимоги про визнання недійсним рішення загальних зборів учасників ТОВ «Агрофірма «Славія» від 16 серпня 2014 року та відповідних змін до статуту відповідача частково - в частині виключення позивача зі складу учасників товариства. Також суд визнав за позивачем право власності на частку у статутному капіталі ТОВ «Агрофірма «Славія» в розмірі 12% статутного капіталу, яка становить 423 300 грн.

Однак суд першої інстанції не врахував, що частка в розмірі 12% статутного капіталу відповідача, яка становить 423 300 грн. відповідає статутному капіталу в розмірі 3 527 500 грн. хоч на дату ухвалення судового рішення судом першої інстанції розмір статутного капіталу товариства становить лише 830 000 грн.

Апеляційний господарський суд установив, що відповідачем порушено порядок скликання загальних зборів учасників ТОВ «Агрофірма «Славія» (неповідомлення позивача про збори та порядок денний), які відбулися 16 серпня 2014 року, порушено права позивача на участь в управлінні справами товариства (участь у зазначених зборах), безпідставно виключено зі складу учасників товариства (за відсутності його заяви про виключення).

Однак суд апеляційної інстанції залишив без уваги ту обставину, що визнання недійсними рішень загальних зборів учасників ТОВ «Агрофірма «Славія» від 15 серпня 2013 року та від 16 серпня 2014 року з відповідними змінами до статуту відповідача, а також визнання права власності позивача на частку у статутному капіталі ТОВ «Агрофірма «Славія» в розмірі 51% статутного капіталу, яка становить 423 300 грн. передбачає поновлення становища, яке існувало до прийняття зазначених рішень, тобто відновлення первісного складу учасників товариства, у тому числі за участю ОСОБА_7 та ОСОБА_8, які не залучені судом до участі у справі.

У п. 58 постанови зазначається, що «Велика Палата Верховного Суду вкотре звертає увагу на те, що застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам. Подібні висновки сформульовані, зокрема, у постановях Великої Палати Верховного Суду від 05 червня 2018 року у справі №338/180/17 (провадження №14-144цс18), від 11 вересня 2018 року у справі №905/1926/16 (провадження №12-187гс18), від 30 січня 2019 року у справі №569/17272/15-ц (провадження №14-338цс18), від 02 липня 2019 року у справі №48/340 (провадження №12-14звг19)» [155].

При цьому позовні вимоги про визнання рішення загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю недійсним, визнання недійсним статуту чи недійсними змін до нього, визнання права власності на частку у статутному капіталі товариства не відповідають належним та ефективним способам захисту, оскільки їх задоволення не може бути підставою для внесення змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань (п. 60).

У п. 61 Велика Палата Верховного Суду зазначила, що вичерпний перелік способів захисту учасників товариств з обмеженою відповідальністю або з додатковою відповідальністю міститься у статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», норми якого є спеціальними для зазначених товариств. Належним способом захисту у цьому разі є позов про визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників товариства (підпункт «д» пункту 3 частини п'ятої статті 17 цього Закону). Відповідачами за таким позовом є не тільки господарське товариство, але й особи - учасники

товариства, які внаслідок задоволення позову можуть бути позбавлені своїх часток у статутному капіталі або їх частин у грошовому або відсотковому виразі.

Велика Палата Верховного Суду далі відзначила, що «ухвалюючи рішення про задоволення позову одного із учасників товариства, суди мали врахувати, що інтереси товариства можуть не збігатися з інтересами окремих його учасників, а інтереси учасників товариства, включаючи колишніх учасників, також не збігаються (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 08 жовтня 2019 року у справі №916/2084/17, провадження №12-77гс19). Тому, вирішуючи питання щодо ефективності обраного позивачем способу захисту, суди мали врахувати баланс інтересів усіх учасників і самого товариства, уникати зайвого втручання в питання діяльності товариства, які вирішуються виключно рішенням загальних зборів учасників товариства та надавати оцінку добросовісності відповідачів, які в разі задоволення позовних вимог будуть позбавлені своїх часток або їх частин у грошовому або відсотковому виразі» [155].

Крім того, розглядаючи питання щодо дотримання балансу інтересів усіх учасників і самого товариства, суди мали надати правову оцінку аргументам відповідача про звернення колишнього учасника товариства з позовом про визнання недійсними рішень зборів хоча й в межах позовної давності, але через три роки після ухвалення першого з оспорюваних рішень загальних зборів учасників, тобто зі значним проміжком часу, що робить питання втручання суду в діяльність товариства і повернення його до попереднього стану через шість років після вчинення порушення ще більш чутливими (п. 63).

З огляду на вищевикладене, без установлення усіх фактичних обставин, що мають суттєве значення для правильного вирішення спору, Велика Палата Верховного Суду визнала висновки судів попередніх інстанцій передчасними.

У постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16 січня 2020 року №905/859/19, в якій вирішувалось правове питання про можливість у судовому порядку виключити учасника товариства з обмеженою

відповідальністю з урахуванням норм Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» і Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», колегія суддів зазначила, що виключення учасника товариства належить до компетенції зборів товариства з обмеженою відповідальністю. Виключна компетенція полягає в тому, що лише єдиний орган (збори учасників товариства) може вирішувати питання про виключення учасника з товариства по суті. Це питання не може бути передане на вирішення виконавчого органу або суду. Рішення про виключення учасника з товариства з обмеженою відповідальністю приймається товариством в особі вищого органу – загальних зборів учасників, а не учасниками як такими або судом. Суд лише перевіряє обґрунтованість та законність прийняття рішення про виключення учасника у разі подання останнім позову про визнання такого рішення недійсним.

Також Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду звернув увагу на те, що в частині п'ятій ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» передбачено перелік документів, які подаються для державної реєстрації змін до відомостей про розмір статутного капіталу, розміри часток у статутному капіталі чи склад учасників товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю. У цьому переліку немає судового рішення, що набрало законної сили, про виключення учасника з товариства.

У цьому аспекті, якщо поведінка учасника товариства буде недобросовісною або протиправною, примусово виключити його зі складу учасників товариства буде досить складно. У зв'язку з цим постає питання: що робити товариству із недобросовісним учасником, коли він перешкоджає своїми діями чи бездіяльністю нормальному функціонуванню товариства, а його виключення є єдиною можливістю забезпечити нормальну діяльність товариства?

Частиною другою ст. 100 ЦК України передбачено, що учасник товариства у випадках та в порядку, встановлених законом, може бути виключений з товариства.

Рішення про виключення учасника товариства ухвалюється товариством в особі вищого органу – загальних зборів його учасників, а не учасниками як такими або судом.

Однією із найважливіших конституційних гарантій забезпечення та захисту прав і свобод особи є право на судовий захист. Згідно з частиною другою ст. 8 Конституції України [106] норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Частиною першою ст. 55 Конституції України передбачається, що всі права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Офіційне тлумачення частини першої статті 55 Конституції України міститься у Рішенні Конституційного Суду №9-зп від 25.12.97 у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) [183].

У п. 1 цього резолютивної частини цього Рішення Конституційний Суд України зазначив, що частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

Відповідно до п. 2 резолютивної частини зазначеного Рішення відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до

чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

Відповідно до частини другої ст. 124 Конституції України «юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи».

Для корпоративних прав є характерним те, що особа, яка є учасником (засновником) юридичної особи, має право на участь в управлінні господарським товариством та інші права, передбачені законом, договором та/або установчими документами.

Отже, корпоративні правовідносини не можуть бути винятком із зазначених конституційних положень.

Крім судового захисту, можливими є й інші форми і засоби захисту, передбачені ст. 55 Конституції України. Відповідно до частини третьої зазначеної статті «кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Законом України №1401-VIII від 02.06.2016 ст. 55 Конституції України доповнено новою частиною, відповідно до якої «кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Згідно з частиною п'ятою зазначеної статті кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Частиною шостою ст. 55 Конституції України кожному надане право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Тобто чинним законодавством передбачені як юрисдикційні, так і неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів.

Способами захисту в цьому випадку можуть бути способи, передбачені частиною другою ст. 16 ЦК України:

- «1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб» [216].

Відповідно до абзацу дванадцятого частини другої ст. 16 суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право або інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права або інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненими цими діями наслідкам.

У літературі висловлюються сумніви, що враховуючи колізійність та невизначеність Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» суди почнуть зобов'язувати учасників до виконання певних дій, хоча право на судовий захист ніхто не скасовує [38]. У такому випадку поки

закон не передбачає механізму захисту від «недобросовісного» учасника, інструментом захисту для учасників має бути корпоративний договір, який цілком правомірно встановлюватиме порядок реалізації повноважень та дій учасника, а також санкції за недобросовісне виконання таких дій.

Як слушно відзначає В. Бочарова: «законодавець замість, хоч і спірних, але звичних норм про примусове виключення учасника, пропонує учасниками врегулювати всі свої відносини та порядок управління товариством у корпоративному договорі, тобто у договорі, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації» [38]. При цьому законодавством України не заборонено укладати корпоративний договір на різних етапах діяльності товариства, однак необхідно оцінювати практичну доцільність такого укладання для різних ситуацій.

Ще одним інструментом виключення недобросовісного учасника може бути збільшення статутного капіталу за рахунок додаткових вкладів (ст. 18 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). Послідовність дій у такому випадку є такою:

- 1) на загальних зборах ухвалюється рішення про збільшення статутного капіталу за рахунок додаткових вкладів його учасників;
- 2) рішенням загальних зборів ухвалюється строк для внесення додаткових вкладів його учасників;
- 3) якщо «недобросовісний» учасник прострочив внесення додаткового вкладу, діють норми, закріплені у ст. 15 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Статтею 15 зазначеного Закону передбачені правові наслідки прострочення внесення вкладу. Відповідно до частини першої цієї статті «якщо учасник прострочив внесення вкладу чи його частини, виконавчий орган товариства має надіслати йому письмове попередження про прострочення. Попередження має містити інформацію про невнесений своєчасно вклад чи його

частину та додатковий строк, наданий для погашення заборгованості. Додатковий строк, наданий для погашення заборгованості, встановлюється виконавчим органом товариства чи статутом товариства, але не може перевищувати 30 днів».

Частиною другою ст. 15 Закону передбачається, що «якщо учасник товариства не вніс вклад для погашення заборгованості протягом наданого додаткового строку, виконавчий орган товариства має скликати загальні збори учасників, які можуть прийняти одне з таких рішень:

- 1) про виключення учасника товариства, який має заборгованість із внесення вкладу;
- 2) про зменшення статутного капіталу товариства на розмір неоплаченої частини частки учасника товариства;
- 3) про перерозподіл неоплаченої частки (частини частки) між іншими учасниками товариства без зміни розміру статутного капіталу товариства та сплату такої заборгованості відповідними учасниками;
- 4) про ліквідацію товариства».

Згідно з частиною третьою ст. 15 Закону «голоси, що припадають на частку учасника, який має заборгованість перед товариством, не враховуються при визначенні результатів голосування для прийняття рішення відповідно до частини другої цієї статті».

Таким чином, якщо учасник товариства не вніс вклад для погашення заборгованості протягом наданого додаткового строку, виконавчий орган товариства має скликати загальні збори учасників, які можуть прийняти рішення відповідно до п. 1 частини другої ст. 15 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» про виключення учасника товариства, який має заборгованість про внесення вкладу.

Вище зазначене свідчить про необхідність вдосконалення механізму захисту товариства від «недобросовісного» учасника.

Грунтовне дослідження цивільно-правового захисту корпоративних прав в Україні здійснено О.В. Бігняком [35]. Вчений запропонував категорію «захист корпоративних прав» розглядати в декількох аспектах: як правовий концепт, як елемент механізму правового регулювання, як правовий інститут, як конструкт. Зокрема, захист корпоративних прав як правовий інститут, на думку О.В. Бігняка, є системою норм, що передбачають можливість застосування заходів матеріального та процесуального порядку, складовими елементами якого є визначені законом форми, способи та засоби захисту [35, с.386].

Вчений дослідив дві форми захисту корпоративних прав: юрисдикційну і неюрисдикційну. Юрисдикційна форма поділяється на судову та адміністративну. В рамках судової форми захисту корпоративних прав відбувається захист у загальному порядку у формі позовного провадження. В рамках адміністративної форми захисту – у спеціальному порядку, визначеному процедурними нормами матеріального права.

При цьому юрисдикційну форму захисту корпоративних прав, незважаючи на існуючу диференціацію, О.В. Бігняк пропонує розглядати за двома моделями захисту: прямого (безпосереднього) захисту та непрямого. Під прямим захистом корпоративних прав слід розуміти звернення до господарського суду з метою захисту виключно власних прав та інтересів. Під непрямым захистом – звернення з метою захисту прав юридичної особи. Така ідея двох моделей захисту публічно-правових інтересів та приватно-правових інтересів (пряма і непряма) має загальний характер і в повній мірі може бути застосована і при адміністративній формі захисту, оскільки корпоративні відносини характеризуються поєднанням приватного та публічного інтересу, що проявляється в характері захисту корпоративних прав у межах статусу кожного з учасників корпоративних відносин [35, с.387].

До неюрисдикційної форми захисту корпоративних прав учений відніс, зокрема, медіацію, заходи оперативного впливу та самозахист, направлений на відновлення порушених елементів правового статусу учасників корпоративних

відносин, а також усунення загрози їх порушення без звернення до судових та інших уповноважених органів.

2.4. Доктрина «*piercing the corporate veil*» і законодавство України

Правові конструкції самостійної правосуб'єктності юридичної особи та обмеженої відповідальності її учасників надають бізнесменам більше можливостей та комерційні переваги. Однак існує ризик зловживання корпоративною структурою, оскільки підприємці стають все більш винахідливими, ховаючись за корпоративною завісою та уникаючи особистих зобов'язань та відповідальності.

В умовах сучасної соціально-економічної кризи концепція корпоративної етики є надзвичайно актуальною та набуває особливого значення. Стало очевидним, що традиційні підходи до корпоративної діяльності дещо застаріли. Настав час переосмислити не тільки використовувані засоби та методи, але й основні цінності та принципи корпоративного права.

Для тих, хто працює у сфері бізнесу, основоположні принципи самостійної правосуб'єктності юридичної особи та обмеженої відповідальності її учасників забезпечують правову визначеність. Однак для досягнення сталого розвитку не тільки в економічному плані, але і в соціальній сфері, ці давні стовпи корпоративного права мають бути поставлені під сумнів.

Настав час для нового погляду на правову та соціальну цінність конструкцій самостійної правосуб'єктності юридичної особи та обмеженої відповідальності її учасників, оцінити, чи справедливо та доцільно дотримуватися абсолютності самостійної правосуб'єктності та неприступності корпоративної завіси. Стало очевидним, що переваги корпорації не повинні в повному обсязі бути доступними для тих, хто використовує корпоративну структуру зі зловмисними намірами, тим самим компрометуючи її корисність для суспільства.

Хоча у цей час самостійна правосуб'єктність юридичної особи і обмежена відповідальність її учасників є загальновизнаними, потрібно відзначити, що ці правові конструкції з'явилися у результаті небувалого економічного зростання та розвитку інноваційної правової думки. Вони були сприйняті теорією і практикою, оскільки їх переваги перевищували ризики. Зрештою, це був вибір прийняття ризиків, притаманних корпоративному середовищу, задля набуття більшої вигоди для суспільства.

Становлення цих принципів було пов'язано з низкою економічних, соціальних та політичних причин. Однак спірним є твердження, що вони зберегли свою цінність та актуальність у незмінному вигляді до теперішнього часу. Завдяки постійно мінливій соціально-правовій структурі та складності ринкового механізму, видається доцільним переглянути цінність та корисність цих правових конструкцій та порівняти їх з потенційною шкодою, що може бути спричинена їх застосуванням.

Економічні переваги обмеженої відповідальності полягають у створенні інвестиційних можливостей та сприянні внутрішній економічній діяльності. Існування сучасних ринків капіталу та фондових бірж базується на принципі самостійної правосуб'єктності юридичної особи. Потужне економічне зростання та впевненість у питаннях бізнесу стали нерозривно пов'язаними з механізмом корпорації, який був запроваджений законодавцями та набув підтримки політиків. Поняття обмеженої відповідальності вважалося корисним для суспільства в цілому. Укорінення цих інституцій було б неможливим без громадської підтримки. Правові конструкції мають не тільки економічні та політичні цілі, а й соціальні. Серед змін, що відбулися в суспільстві через впровадження окремої корпоративної особистості, були більша юридична конвергенція та соціальна амеліорація [1, с. 120]. Конструкція обмеженої відповідальності дозволила середньому класу конкурувати на ринку без побоювання особистого банкрутства. Своєю чергою, залучення більш широкого кола підприємців привносить творчість, мотивацію та енергію галузі, ревіталізує

економіку та залучає новий капітал на ринок [2, с. 125]. Накопичування капіталу та його більш продуктивне використання довело корисність доктрини самостійної правосуб'єктності юридичної особи для держави [3, с. 291].

У зв'язку з цим в юридичній літературі та практиці США часто підкреслюється природа походження компанії як фікції, покликаної полегшити договірні відносини в контексті виробництва та управління капіталом. Ринкові сили розглядаються як один із визначальних факторів становлення окремої правосуб'єктності юридичної особи. Френк Істерсбрук та Даніель Фішель у своїй фундаментальній праці «Економічна структура корпоративного права» співвідносять договірний характер компанії, акцентуючи увагу на взаємозалежності її засновників, зі структурою ринку та конкуренції у «Багатстві націй» Адама Сміта [4, с. 8]. Юридична конструкція обмеженої відповідальності сприяє розподілу праці. Акціонери, як правило, утримуються від затратних, детально розроблених механізмів контролю. Без суттєвого нагляду за повсякденною діяльністю компанії, члени компанії утримуються від корпоративного управління.

Без обмеженої відповідальності багато оригінальних ідей ніколи б не втілювались у прогресивні проекти, що, своєю чергою, мало б негативний вплив на соціальний добробут. Учасники товариства з обмеженою відповідальністю з більшою готовністю ризикують своєю часткою капіталу, ніж особистими коштами, засновуючи бізнес із сумнівними перспективами успіху. Враховуючи відсутність регулювання та поглибленого контролю з боку учасників товариства, а також їх готовність ризикувати своїми інвестиціями, а не особистою власністю, окрема правосуб'єктність юридичної особи та обмежена відповідальність знижують транзакційні витрати. Френк Істерсбрук та Даніель Фішель стверджують, що «зменшуючи транзакційні витрати, обмежена відповідальність сприяє ефективному функціонуванню ринків капіталу; що зменшує капітальні витрати виробництва на користь суспільства» [5, с. 94].

Крім того, часто учасники товариства утримуються від детальної перевірки фінансового стану інших учасників, оскільки їх власна вразливість обмежена заданим рівнем. Отже, обмеження відповідальності дає змогу обігу акцій та належному функціонуванню ринків капіталу, таким чином встановлюючи ринковий контроль за управлінням компанії та посилюючи взаємний вплив [5, с. 95].

Щоб збалансувати ризики, притаманні ліквідному ринку, інвестори віддають перевагу диверсифікації своїх інвестицій. Диверсифікація забезпечена правовою конструкцією окремої юридичної особи, обмежуючи вразливість інвесторів, не загрожує особистим коштам у випадку банкрутства компанії [6, с. 112]. У пошуку більш прибуткових можливостей, здається набагато більш спокусливим диверсифікувати вклади. Інвестори більш схильні диверсифікувати свій капітал, а не нести додаткові витрати, зосереджуючи свої позиції лише на одному підприємстві.

Обмежена відповідальність учасників товариства та диверсифікація капіталу дозволяють реалізовувати проекти високого ризику, не наражаючи людей на небезпеку неплатоспроможності [5, с. 97].

Розподіл праці, пасивність в управлінні компанією та диверсифікація є найбільш раціональними стратегіями для членів компанії. Обмежена відповідальність учасників товариства сприяє створенню нових підприємств з прийнятними перспективами на успіх. Це добре ілюструє взаємозв'язок та взаємозалежність ринку, його механізмів, корпоративного управління та правової доктрини, що, своєю чергою, підкреслює важливість здорового функціонування ринків капіталу.

Ринкова конкуренція виступає як механізм контролю, що забезпечує належне функціонування та відповідальність. Потужність ринку забезпечує відповідальне ставлення до всіх сфер економічної діяльності. У сфері корпоративних фінансів це виправдовує можливість зменшення витрат, пов'язаних з діяльністю компанії. Прибуток та витрати, пов'язані з

функціонуванням компанії, повинні бути в руках єдиного суб'єкта для забезпечення підзвітності, надійного функціонування ринків капіталу та життєздатності правової структури окремої юридичної особи [7, с. 83]. Самостійна правосуб'єктність юридичної особи обумовлює концентрацію її контролю та відповідальності під одним дахом [8, с. 37]. Таким чином забезпечується уникнення переходу ризиків та відповідальності від компанії до зовнішніх суб'єктів господарювання. Учасники товариства не повинні користуватися обмеженою відповідальністю, якщо їх поведінка компрометує концепцію останньої, перекладаючи відповідальність на третіх осіб.

Якщо конструкція обмеженої відповідальності дозволяє учасникам товариства перекладати відповідальність за власні дії на третіх осіб без їх згоди, то це ставить під сумнів усі переваги цього досягнення юридичної теорії [9, с. 368]. Ця згода, прийняття кредиторами компанії ризиків та витрат, пов'язаних з транзакцією, відрізняє договірних кредиторів від недоговірних. Договірні кредитори приймають рішення вступати в юридичні відносини з компанією з метою отримання узгодженої вигоди. Ратуючи за кращий захист інтересів договірних кредиторів, Джонатан Ландерс стверджує, що «обмежена відповідальність перекладає ризики неплатоспроможності з членів компанії на її кредиторів» [10, с. 590]. Однак добровільні кредитори заслуговують на захист лише в тому випадку, якщо під час укладення договірних відносин вони були введені в обману щодо фінансового становища компанії. В іншому випадку їх підвищені ризики будуть врівноважуватись більшим прибутком або іншими договірними вигодами [11, с. 501]. Деякі договірні кредитори можуть навіть скористатися гарантією, заставою або страховим полісом. Зазвичай ця можливість доступна кредиторам з більшою переговорною силою. Договірна відповідальність перед малими підприємствами, нездатними домовитися про кращі умови угоди, часто залишається незабезпеченою, що викликає певну критику на адресу концепції обмеженої відповідальності. Однак повноваження контрагентів, що презюмуються, визначаються позицією кредиторів на ринку.

Концепція обмеженої відповідальності зазнає певної критики відносно позиції недоговірних кредиторів, які не приймали рішення вступати у відносини з компанією. Ця категорія кредиторів, як правило, зустрічає найбільшу симпатію з боку опонентів «пірсингу корпоративної вуалі». Наприклад, Джозеф Грюндфест, доводячи позитивний вплив обмеженої відповідальності на розширення підприємницької діяльності, визнає, що відповідальність не повинна обмежуватись у випадках завдання збитків навколишньому середовищу, фізичної чи моральної шкоди [12, с. 388]. Компанія здійснює екстерналізацію витрат, якщо вона допускає завдання збитків, спричинених її діяльністю, третіми особами. Пред'являючи позовні вимоги щодо деліктних зобов'язань, недоговірні кредитори прагнуть до зневажання самостійної правосуб'єктності юридичної особи з метою притягнення її учасників до солідарної відповідальності. Однак деякі автори вважають, що навіть пропорційна відповідальність є надмірною, оскільки борги компанії є частиною її вартості як підприємства. Це впливає на ринкову позицію компанії та переговорну силу, і, у випадку публічної компанії, відображається на вартості її акцій [13, с. 70]. Потреба компанії в капіталі для покриття своїх боргів знижує ринкову ціну її частки, тим самим збільшуючи капітальні витрати її акціонерів [14, с. 872]. Однак цей механізм контролю ринку залишається ефективним лише до тих пір, поки компанія є платоспроможною.

З наведеного вище аналізу розподілу ризиків і витрат стає очевидним, що потужність ринку виступає ефективним засобом контролю. Таким чином, життєздатність ринку має важливе значення для функціонування механізму самостійної правосуб'єктності юридичної особи та обмеженої відповідальності її учасників. Підкреслюючи важливість вільного ринку, Мюррей Н. Ротбард вважав за непотрібне законодавче закріплення обмеженої відповідальності і висунув припущення про вільну взаємну угоду як основу цього правового принципу: «[Корпорації] є вільними асоціаціями осіб, що об'єднують свій капітал. На суто вільному ринку такі особи просто б оголошували своїм кредиторам, що їхня відповідальність обмежується капіталом, цілеспрямовано

вкладеним у корпорацію, і що поза цим капіталом вони не несуть відповідальності за борги власними коштами, як це було б за партнерським договором. Надалі продавці та позикодавці цієї корпорації вирішували б, чи будуть вони укладати угоду з корпорацією. Якщо так, то вони діятимуть на власний ризик» [15, с.1144].

Суто вільний ринок та правосвідомість є передумовою існування концепції обмеженої відповідальності без її закріплення в законодавстві. Однак ця альтернатива, запропонована Ротбардом у 1970 р., вбачається доцільною лише у високорозвиненому громадянському суспільстві, якого ще необхідно досягти.

Прагнучи досягти Rechtsstaat, необхідно пам'ятати про реалії недобросовісної ділової практики. На жаль, сьогодні механізмом товариства з обмеженою відповідальністю часто зловживають задля приховування неправомірних дій. Недобросовісні контролери використовують корпоративну особистість як інструмент шахрайства та інших сумнівних практик, перекладаючи ризики та витрати на третіх осіб. Завдяки самотійній правосуб'єктності юридичної особи та обмеженій відповідальності контролери компаній не несуть персональну відповідальність за свої зобов'язання.

«Зменшення зацікавленості у несенні особистої відповідальності та проявленні пильності» [16, с. 6] є небажаними наслідками самотійної правосуб'єктності юридичної особи та обмеженої відповідальності її учасників. Соціальні функції самотійної правосуб'єктності юридичної особи та обмеженої відповідальності видаються дещо застарілими, враховуючи політичні та економічні реалії сучасного ринку. Таким чином, ця концепція втратила своє значення в сучасному корпоративному праві, і тому необхідно переглянути обмежену відповідальність задля подолання потенційних зловживань. Зрештою, самотійна правосуб'єктність юридичної особи та обмежена відповідальність, як і будь-які інші юридичні конструкції, повинні виправдовувати своє існування користю, переважаючи можливу шкоду для суспільства, або привносячи унікальний незамінний ресурс. Так само учасники товариства та його посадові

особи не повинні мати можливість використовувати самостійну правосуб'єктність юридичної особи, коли їх поведінка суперечить цілям організації.

Ідея «пірсингу корпоративної вуалі» виникла як потенційний засіб боротьби з такими зловживаннями. Хоча немає єдиної позиції щодо підстав для її застосування, загальноприйнятим є те, що задля пірсингу корпоративної вуалі повинен існувати елемент неправомірних дій. Поняття справедливості, що є соціальним за своєю суттю, виступає мірою та межею корпоративної особистості, яка була запроваджена, насамперед, для сприяння підприємницькій діяльності. Зловживання самостійною правосуб'єктністю юридичної особи, таким чином, суперечить одній із цілей обмеженої відповідальності, а саме активному залученню середнього класу до економічного зростання.

Концепція самостійної правосуб'єктності юридичної особи не може виходити за рамки її цілей та сенсу і поширюватись на неправомірні дії контролерів. Як бачимо, політичними основами впровадження механізму самостійної правосуб'єктності юридичної особи були популяризація підприємництва та ріст промисловості. Відповідно, самостійна правосуб'єктність компанії не повинна використовуватися в цілях, що не сприяють досягненню мети компанії.

Існують й інші важливі суспільні інтереси, які держава прагне захистити, створюючи конкретні законодавчі виключення, щоб запобігти зловживанню самостійною правосуб'єктністю компанії. «Пірсинг корпоративної вуалі» є вичерпним правовим засобом захисту в системі загального права, який використовується для досягнення соціальної справедливості. Судова влада в країнах загального права дійшла висновку, що необхідно обмежувати самостійну правосуб'єктність юридичної особи, і ці обмеження інкорпоровані в ті самі законодавчі положення, що й встановлюють правоздатність юридичної особи [17, с. 29]. Ці обмеження визначаються тлумаченням законодавчого наміру, що

стоїть за такими правилами та нормами [16, с.12]. Суди аналізують чіткі формулювання правового акту для визначення його цілей та керівних принципів.

Під час тлумачення корпоративного законодавства судді зосереджуються на меті його прийняття, яка полягає у просуванні економічного та соціального добробуту через запровадження юридичної конструкції, розробленої для спрощення та полегшення бізнес-операцій. Однак поширене зловживання обмеженою відповідальністю та експлуатація механізму самостійної правосуб'єктності юридичної особи в шахрайських схемах жодним чином не сприяють досягненню цих цілей. За відсутності суто вільного ринку як контролюючого механізму, це створює передумови для спотворення самої суті доктрини. Таким чином, концепція «пірсингу корпоративної вуалі», яка була спеціально розроблена для подолання прогалин системи, застосовується у поодиноких випадках для подолання глибокої несправедливості. Ефект від застосування «пірсингу корпоративної вуалі» можна охарактеризувати як перемога факту над формою.

Незалежно від того, чи знята корпоративна вуаль на підставі прямих законодавчих вказівок або внаслідок судового тлумачення, пірсинг має на меті запобігти зловживанню самостійної правосуб'єктності юридичної особи. В країнах загального права інтерпретація судами законодавчих положень, намірів законодавця та загальних принципів права демонструє тенденцію ігнорувати самостійну правосуб'єктність юридичної особи на підставі інтересів справедливості. У зв'язку з цим вбачається, що судді повинні мати широку дискрецію при вирішенні питання необхідності підняття завіси корпорації [18, с. 28].

Природньо, «пірсинг корпоративної вуалі» є виключним засобом захисту і його застосування видається нерегулярним та непередбачуваним. Наприклад, Бріджіт Хаар стверджує, що в США випадки корпоративного пірсингу вуалі обумовлені істотними провалами ринку капіталу [19, с. 318]. Концепція підняття корпоративної завіси потребує доопрацювання та подальшого удосконалення,

але при цьому її цінність залишається незаперечною. Імплементація доктрини – це крок до корпоративної соціальної відповідальності.

Давно існуючою аксіомою корпоративного права є те, що до компанії слід ставитися як до самостійної особи, яка є окремою і відрізняється від її членів. А обмежена відповідальність учасників товариства стала наріжним камінням підприємницької діяльності. Незважаючи на те, що сьогодні ця аксіома сприймається як норма, вона може бути не актуальною для складних корпоративних структур і просунутих бізнес-схем, які виникають у відповідь на потреби швидкого споживання в глобалізованому світі.

З одного боку, надмірний захист корпоративної структури ставить під загрозу потреби суспільства у справедливості. З іншого боку, моральність ніколи не була вагомим аргументом у корпоративному праві. Однак, перекладаючи витрати та ризики підприємницької діяльності на своїх кредиторів, учасники товариства не сприяють економічному розвитку та відповідальному підходу до ведення бізнесу. Треті особи можуть не мати можливості подати позов до суду або застосувати інші правові засоби захисту. Тому що це може бути обтяжливим або навіть недоступним для них, а результат є непередбачуваним, особливо якщо позов охоплює більш ніж одну юрисдикцію.

Це означає, що кредитори повинні самі дбати про захист власних інтересів та забезпечувати для себе найкращі, наскільки це можливо, умови, якщо вони здатні вести переговори. Ризики товариства з обмеженою відповідальністю, з яким взаємодіють кредитори, фактично переносяться на останніх, оскільки захист особистого майна учасників гарантується принципом обмеженої відповідальності, встановленим законодавством.

Корпоративна вуаль огортає юридичну особу, встановлюючи межу між особистими та корпоративними правами та обов'язками. Чи слід зберігати цей поділ між учасниками та товариством – це питання належного тлумачення законодавства та його мети [20, с. 156]. Правова конструкція обмеженої відповідальності є несталою. На сьогоднішній день видається більш доцільним

представити її як привілею, а не абсолютне право учасників. Таким чином, у разі недотримання корпоративних норм чи вимог, ця привілея може бути скасована, а відповідальність покладена на учасників товариства.

У теперішній час політика невтручання у корпоративні відносини видається застарілою та необґрунтованою. У зв'язку з цим судовою практикою було розроблено доктрину «пірсингу корпоративної вуалі» як засіб відновлення справедливості. У країнах загального права суди не обмежені формулюваннями норм законодавства і вільно тлумачать положення відповідно до мети та умов запровадження законодавчого акту, враховуючи соціальні, економічні та політичні обставини його прийняття. На сьогоднішній день в Україні видається неможливим наділити вітчизняні суди такою свободою дій. Однак вбачається доцільним запровадити у національне законодавство основні принципи «пірсингу корпоративної вуалі», які, відповідно, могли б бути інтерпретовані суддями в рамках існуючих повноважень. Комплексне тлумачення та застосування за аналогією є обґрунтованими та глибоко дослідженими у вітчизняній юриспруденції.

Потенційну небезпеку несе неконтрольоване використання поняття інтересів справедливості як підстави застосування доктрини «пірсингу корпоративної вуалі», що може порушити юридичну визначеність та економічну стабільність. Подальше тлумачення понять контролю, єдиної економічної одиниці та «коли це справедливо і розумно» видається оціночним, непередбачуваним та вимагає особливої уваги у цілях запобігання корупції та недопущення викривлення їх сутності. Їх застосування може бути нерозбірливим, якщо їх сенс не буде чітко визначений.

Тим не менш, ігноруючи самотійну правосуб'єктність товариства та позбавляючи його учасників обмеженої відповідальності, коли цього вимагають загальні принципи права та моральні імперативи, суди сприятимуть відповідальному управлінню бізнесом та запобіганню корпоративними зловживаннями. Питання полягає в тому, чи готова національна правова система

брати на себе такі ризики задля загального блага. Зрештою, доцільність та справедливість того, як бізнес повинен будувати свою організаційну структуру, повинні стати важливим предметом міркування як для законодавця, так і для судів.

Доктрина «piercing the corporate veil» має іноземне походження та отримала свій розвиток передусім у країнах загального права. При цьому не можна сказати, що сама концепція «piercing the corporate veil» є чужою українській правовій системі. Аналіз сутності цієї концепції, практики застосування в англосаксонській та романо-германській правових системах, можливості та доцільності її імплементації в національну юридичну практику, а також розробка механізму її практичної реалізації мають важливе теоретичне та практичне значення з огляду забезпечення прав та законних інтересів суб'єктів правовідносин у цій сфері.

Т.М. Карнаух відзначає, що доктрина: «підняття корпоративної вуалі», напрацьована судами країн англосаксонського права, сприйнята судовою практикою, а у деяких правових системах — і законодавством країн континентального права. Заперечуючи, на перший погляд, обмежену відповідальність юридичної особи за своїми зобов'язаннями, насправді вона може бути застосована виключно в рамках судових процедур як екстраординарний захід за наявності не лише відносин контролю, а й зловживань із боку осіб, що здійснюють такий контроль. За переконанням ученого, результатом застосування даної доктрини у судовій практиці України може стати ефективна протидія зловживанням статусом юридичної особи (корпоративною формою) і недобросовісним діловим практикам, забезпечення розвитку інституту соціальної відповідальності бізнесу» [91, с. 53-60].

У чинному законодавстві України містяться окремі елементи доктрини «piercing the corporate veil» в її широкому розумінні.

Відповідно до частини п'ятої ст. 107 ЦК України юридична особа- правонаступник, що утворилася внаслідок поділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, що припинилася, які згідно з розподільчим балансом перейшли до іншої юридичної особи- правонаступника.

Варто навести ще одну норму, закріплену у частині третій ст. 109 ЦК України, відповідно до якої юридична особа, що утворилася внаслідок виділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, з якої був здійснений виділ, які згідно з розподільчим балансом не перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу і навпаки.

Згідно з частиною п'ятою ст. 22 Закону України «Про теплопостачання» від 2 червня 2005 року №2633-IV [168] учасник (засновник) теплопостачальної або теплогенеруючої організації у разі прийняття рішення про її ліквідацію забезпечує погашення боргу такої організації перед постачальниками енергоносіїв. Це положення демонструє перехід відповідальності за боргами організації перед її кредиторами на учасників (засновників) у разі прийняття рішення про її ліквідацію.

Частиною шостою ст. 58 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 №2121-III передбачено, що: «пов'язана з банком особа, дії або бездіяльність якої призвели до завдання банку шкоди з її вини, несе відповідальність своїм майном. Якщо внаслідок дій або бездіяльності пов'язаної з банком особи банку завдано шкоди, а інша пов'язана з банком особа внаслідок таких дій або бездіяльності прямо або опосередковано отримала майнову вигоду, такі особи несуть солідарну відповідальність за завдану банку шкоду» [163].

Пов'язані з банком особи перераховані в частини першій ст. 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність», серед яких: «1) контролери банку; 2) особи, які мають істотну участь у банку, та особи, через яких ці особи

здійснюють опосередковане володіння істотною участю у банку; 3) керівники банку, керівник служби внутрішнього аудиту, керівники та члени комітетів банку; 4) споріднені та афілійовані особи банку, у тому числі учасники банківської групи; 5) особи, які мають істотну участь у споріднених та афілійованих особах банку; 6) керівники юридичних осіб та керівники банків, які є спорідненими та афілійованими особами банку, керівник служби внутрішнього аудиту, керівники та члени комітетів цих осіб; 7) асоційовані особи фізичних осіб, зазначених у пунктах 1-6 цієї частини; 8) юридичні особи, в яких фізичні особи, зазначені в цій частині, є керівниками або власниками істотної участі; 9) будь-яка особа, через яку проводиться операція в інтересах осіб, зазначених у цій частині, та на яку здійснюють вплив під час проведення такої операції особи, зазначені в цій частині, через трудові, цивільні та інші відносини» [163].

У ст. 2 цього Закону контролера визначено як «фізичну або юридичну особу, щодо якої не існує контролерів - фізичних осіб та яка має можливість здійснювати вирішальний вплив на управління або діяльність юридичної особи шляхом прямого та/або опосередкованого володіння самотійно або спільно з іншими особами часткою в юридичній особі, що відповідає еквіваленту 50 чи більше відсотків статутного капіталу та/або голосів юридичної особи, або незалежно від формального володіння здійснювати такий вплив на основі угоди чи будь-яким іншим чином» [163].

Очевидно, що власники істотного внеску безпосередньо в банку або в іншій компанії в ланцюгу володіння корпоративними правами банку також є особами, пов'язаними з банком. У ст. Закону термін «істотна участь» визначено як «пряме та/або опосередковане володіння однією особою самотійно чи спільно з іншими особами 10 і більше відсотками статутного капіталу та/або права голосу акцій, паїв юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість значного впливу на управління чи діяльність юридичної особи. Особа визнається власником опосередкованої істотної участі незалежно від того, чи здійснює така особа контроль прямого власника участі в юридичній

особі або контроль будь-якої іншої особи в ланцюгу володіння корпоративними правами такої юридичної особи» [163].

Видається доцільним вважати також службовців банку особами, пов'язаними з банком. Зокрема, у п. 3 ч. 1 ст. 52 виокремлено керівників банку, керівника служби внутрішнього аудиту, керівників та членів комітетів банку серед службовців банку як пов'язаних з банком осіб.

Певні елементи досліджуваної доктрини можна віднайти у Кодексі України з процедур банкрутства від 18.10.2018 №2597-VIII [103]. Так, відповідно до абзацу другої частини шостої ст.34, якщо керівник боржника допустив порушення вимог щодо звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство, він несе солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів. Питання порушення керівником боржника зазначених вимог підлягає розгляду господарським судом під час здійснення провадження у справі. У разі виявлення такого порушення про це зазначається в ухвалі господарського суду, що є підставою для подальшого звернення кредиторів своїх вимог до зазначеної особи.

Більш яскраво доктрина «piercing the corporate veil» відображена в абзаці другому частини другої ст. 61 Кодексу, згідно з яким у разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника - юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями.

Таке законодавче положення має за мету перенесення відповідальності за зобов'язаннями боржника на його засновника або іншу особу, яка має змогу визначати дії боржника. «Пірсинг» корпоративної вуалі, за своєю суттю, є інструментом притягнення до відповідальності третіх осіб за зобов'язанням боржника з метою захисту прав кредиторів. Таким чином, у частині другій ст. 61

Кодексу України з процедур банкрутства втілюється принцип «пірсингу» корпоративної вуалі.

Відповідно до частини шостої ст. 126 Господарського кодексу України якщо корпоративне підприємство через дії або бездіяльність холдингової компанії виявиться неплатоспроможним та визнається банкрутом, то холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства. При цьому холдинговою компанією вважається акціонерне товариство, яке володіє, користується чи розпоряджається 50%+1 акцій (часток, паїв) чи іншим пакетом акцій (часток, паїв), який забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність двох або більше корпоративних підприємств.

Судовій практиці України також не чужі принципи «пірсингу». У деяких справах, пов'язаних з банкрутством банку, Верховний Суд України визнав право позивачів-учасників на позовну вимогу. Зокрема, у постанові від 24 жовтня 2017 року (справа №826/1162/16) Верховний Суд України сформулював правовий висновок щодо права акціонеру банку на оскарження рішення, дії НБУ чи його посадових осіб до суду. Незважаючи на те, що заходи впливу НБУ були спрямовані проти банку, було встановлено, що у виняткових випадках акціонер може бути визнаний потерпілим від дій чи рішень НБУ. Верховний Суд України визначив виняткові обставини, за яких акціонер може оскаржити рішення, дії НБУ чи його посадових осіб до суду: за умови, коли в такого акціонера акумулюється великий (значний, істотний) пакет акцій, що надає йому основоположний, вирішальний ступінь впливу на діяльність банку та/або, коли він є одноосібним власником всіх чи більшості акцій; за інших подібних критеріїв, за яких акціонер максимально наближається і/або може бути прирівняний до особи, права якої прямо і безпосередньо були порушені діями чи рішенням НБУ.

У цій справі спір виник у сфері банківських правовідносин між її учасниками, одним з яких є НБУ, другим – Банк. Але за переліченими критеріями акціонер може бути визнаний потерпілим від дій чи рішень НБУ. Така особа не

може бути обмежена в реалізації права на захист свого порушеного суб'єктивного права в судовому порядку.

Можна навести приклади інших постанов у справах, у яких акціонери банків подавали позови проти рішень Національного банку України про відкликання банківських ліцензій та ліквідацію цих банків: постанова Верховного Суду України від 27 червня 2017 року у справі №21-3739а16; постанова ВСУ від 01.08.2017 р. у справі №826/2607/16, постанова ВСУ від 24.10.2017 р. у справі №805/4956/15-а, постанова ВСУ від 24.10.2017 р. у справі №805/3464/15-а, постанова ВСУ від 24.10.2017 р. у справі №826/1162/16, постанова ВС від 02.11.2018 р. у справі №826/22323/15 та постанова ВС від 20.11.2018 р. у справі №805/1312/16-а.

Аналіз корпоративного законодавства дозволив зробити висновок про те, що в українському законодавстві доктрина «зняття корпоративної вуалі» прямо не передбачена, хоча й є окремі положення законодавства, схожі на зняття корпоративної вуалі. Крім того, незважаючи на те, що в законодавстві України не закріплена доктрина «зняття корпоративної вуалі», українські суди знімають корпоративну вуаль за певних обставин. Зазвичай для обґрунтування можливості зняти корпоративну вуаль суди посиляються на практику Європейського суду з прав людини, особливо на справи «Agrotexim and others v. Greece», «Camberrow MM5 AD v. Bulgaria» та «G.J. v. Luxembourg».

Зокрема, у рішенні 1995 року у справі «Agrotexim and Others v. Greece» (№заяви 14807/89) Європейський суд з прав людини сформував певні правила, які у подальшому дозволили йому «проникати під корпоративну вуаль» або ж уникати такої необхідності, а саме: 1) певні виняткові випадки, коли сама юридична особа безпосередньо не може здійснити цього самостійно (наприклад, у разі її припинення); 2) акціонери зробили усе від них залежне для ініціювання перед ліквідаторами необхідності вчинення певних дій, а у разі не вчинення ними таких дій вжили заходи до усунення ліквідаторів.

У своїх рішеннях Верховний Суд неодноразово наголошував про істотну участь, вирішальний вплив акціонера на діяльність банку у спорах цієї категорії у подібних правовідносинах. Суд дійшов висновку, що саме за цими передумовами акціонера можливо прирівняти до особи, яка прямо і безпосередньо потерпіла від дій чи рішень НБУ.

Водночас можна навести приклади інших справ, у яких судом фактично було знято корпоративну вуаль без використання практики Європейського суду з прав людини. Так, у постанові Верховного Суду України від 1 липня 2015 року у справі №3-327Гс15 [152] Верховний Суд України погодився з судами нижчих інстанцій, що акціонер (учасник) товариства, який володіє 70% статутного капіталу, може оскаржити договір, вчинений господарським товариством, якщо обґрунтує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав, а саме управління справами товариства та розподілу прибутку товариства.

Верховний Суд України зазначив, що «аналіз наведених норм матеріального права з урахуванням положень п.п. 18.1, 18.5.7 статуту ТОВ «Агроком», зважаючи на частку позивача у статутному фонді товариства (70 %), дає підстави для висновку, що акціонер (учасник) товариства може оспорити договір, вчинений господарським товариством, якщо обґрунтує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав.

Таким чином, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про визнання недійсними зазначених договорів, оскільки укладення директором товариства з ТОВ «Агроком» цих договорів свідчить про порушення корпоративних прав позивача щодо управління справами товариства, розподілу прибутку товариства (з одержанням своєї частки) від господарської діяльності товариства та погіршення майнового стану підприємства, що впливає на права позивача як учасника, з часткою у статутному капіталі товариства в розмірі 70 %».

У постанові Верховного Суду від 19.02.2019 р. у справі №810/4438/16 [153] Верховний Суд дійшов висновку, що одноосібний учасник товариства з

обмеженою відповідальністю має право оскаржувати податкове повідомлення-рішення з донарахування суми грошових зобов'язань товариства. Оскільки таке податкове повідомлення-рішення суттєво впливає на обсяг корпоративних прав та обов'язків єдиного власника товариства, зокрема, на його право щодо участі в розподілі прибутку товариства та одержанні його частки, тобто право на майно.

Верховний Суд зазначив, що «предметом спору у даній справі є 121 податкове повідомлення-рішення, якими Товариству донараховано суму грошових зобов'язань на суму понад 1,6 млрд. грн. та штрафних (фінансових) санкцій на суму більше 340 млн. грн. Наявність грошових зобов'язань Товариства у такій сумі суттєво впливає на обсяг корпоративних прав та обов'язків ОСОБА_2 як єдиного власника Товариства, зокрема на його право щодо участі в розподілі прибутку Товариства та одержанні його частки, тобто право на майно, яке закріплено у статті 1 Протоколу №1 до Конвенції».

У постанові Шостого апеляційного адміністративного суду від 10.09.2019 р. у справі №826/13759/17 [154] Шостий апеляційний адміністративний суд погодився з Окружним адміністративним судом м. Києва, що власник 99% частки у статутному капіталі банку може оскаржувати постанову Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку про накладення санкції за правопорушення на ринку цінних паперів. Ця справа стосується банку, який управляється Фондом гарантування вкладів фізичних осіб як ліквідатором банку.

Втім, про неоднорідність судової практики з цих питань свідчить окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду О.В. Кібенко у справі №757/21639/15-а у справі за позовом ОСОБА_3 про солідарне стягнення з ОСОБА_4 та Національного банку України, за участю третіх осіб – Публічного комерційного товариства «Комерційний банк «Надра», уповноваженої особи Фонду з гарантування вкладів фізичних осіб на здійснення ліквідації в ПАТ «КБ «Надра» банківських металів у розмірі 37,30 тр. ун. золота [148].

Велика Палата Верховного Суду ухвалою від 7 лютого 2019 року повернула цю справу для розгляду колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, посилаючись на те, що аналіз судової практики не виявив виключної правової проблеми із зазначеного питання з урахуванням кількісного та якісного вимірів, глибоких та довгострокових розходжень у відповідній судовій практиці.

У п.20 окремої думки суддя Великої Палати Верховного Суду О.В. Кібенко зазначає, що за змістом частин четвертої та шостої статті 58 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (в редакції від 06 лютого 2015 року, чинній на час віднесення ПАТ «КБ «Надра» до категорії неплатоспроможних) власники істотної участі зобов'язані вживати своєчасних заходів для запобігання настання неплатоспроможності банку. На власників істотної участі та керівників банку за рішенням суду може бути покладена відповідальність за зобов'язаннями банку в разі віднесення банку з їх вини до категорії неплатоспроможних.

У наступних пунктах, починаючи з 23, суддя О.В. Кібенко відзначає наявні прогалини у законодавстві і звертається до визначення контролера та істотної участі. У п. 23 зазначається, що стаття 58 Закону України «Про банки і банківську діяльність» містить загальні положення про відповідальність власників істотної участі і не визначає осіб, які мають право звертатися з вимогою про відшкодування шкоди. Натомість стаття 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» прямо встановлює виключне право Фонду гарантування вкладів звертатися з відповідним позовом до власників істотної участі, контролерів та інших осіб. При вирішенні цієї категорії спорів суди застосовують різні підходи щодо того, яка особа має право звертатися з вимогою про відшкодування шкоди, завданої власником істотної участі, - безпосередньо вкладник або тільки Фонд, а також стосовно того, чи можуть вони звертатися одночасно. Не вирішеним залишається й питання, чи не призведе звернення з відповідними вимогами і вкладника, і Фонду до подвійної відповідальності власника істотної участі за зобов'язаннями банку.

Суддя О.В. Кібенко також звертає увагу на те, що немає єдиного підходу і щодо того, яким чином особа визнається такою, що є власником істотної участі чи контролером банку, чи має бути рішення НБУ або Фонду з цього питання і чи це питання належить до дискреції суду. Конституційний Суд України наразі розглядає конституційну скаргу щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, четвертої статті 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність», статті 346 Кодексу адміністративного судочинства України щодо того, чи визначення пов'язаних осіб є виключно дискрецією НБУ та чи це питання може вирішуватися судом (п.24).

Далі у п. 25 зазначається, що вирішення цього питання тісно пов'язане з визначенням виду відповідальності власника істотної участі перед вкладниками банку: чи така відповідальність солідарною або субсидіарною, або чи є самостійною відповідальністю за збитки, завдані вкладнику, тобто не пов'язаною з відповідальністю за зобов'язаннями банку. Від вирішення цього питання залежить і визначення предмета доказування: наявності збитків, противоправних дій, вини, причинно-наслідкового зв'язку між діями власника істотної участі та збитками.

Не є однаковою й судова практика щодо визначення моменту, з якого у вкладника виникає право вимагати компенсації збитків від власника істотної участі: після включення до реєстру акцептованих вимог банку чи після здійснення Фондом усіх розрахунків з кредиторами і незадоволення вимоги вкладника-кредитора внаслідок недостатності коштів банку.

Втім, резюмує суддя О.В. Кібенко, «означені вище проблеми є похідними від основоположного питання, сформульованого у пунктах 23 і 25 цієї окремої думки. Адже якщо вкладник банку взагалі не має права звертатися до власника істотної участі з вимогами про відшкодування шкоди, а таким правом наділений виключно Фонд, то й відповіді на низку інших питань стають очевидними».

На сьогодні зазначені проблеми й питання є предметом дискусій у науковій і практичній сферах, що підтверджується значною кількістю статей та

монографій з питань проблемного (недостатнього) врегулювання такої відповідальності в законі та відсутності сталої судової практики.

Потрібно звернути увагу на тенденцію, що має місце останнім часом у національній судовій практиці, негативного ставлення Великої Палати Верховного Суду до застосування принципу зняття корпоративної вуалі. Велика Палата Верховного Суду зазначила, що «інтереси товариства можуть не збігатися з інтересами окремих його учасників, а інтереси учасників товариства також не завжди збігаються. Тому підписання генеральним директором товариства договорів без передбаченої статутом згоди загальних зборів цього товариства може порушувати права та інтереси цього товариства, а не корпоративні права позивача» [155]. Велика Палата ВС взяла до уваги усталену практику Європейського суду з прав людини, відповідно до якої акціонер (учасник) юридичної особи, навіть мажоритарний, не може розглядатися як належний заявник, якщо йдеться про порушення прав юридичної особи (зокрема, справи «Credit and Industrial Bank v. the Czech Republic», «Terem LTD, Chechetkin and Olius v. Ukraine» та «Фельдман та банк «Слов'янський» проти України» (постанови Верховного Суду від 08.10.2019 р. у справі №916/2084/17 та від 03.12.2019 р. у справі №904/10956/16)

Окремі справи у судовій практиці є прикладами реверсивного (зворотного) «пірсингу», а саме інсайдерського (внутрішнього) реверсивного «пірсингу» корпоративної вуалі, коли контролер вимагає відкласти самостійну правосуб'єктність юридичної особи заради уникнення негативних наслідків або отримання певних фінансових вигод. У той же час приклади «пірсингу» корпоративної вуалі як засобу залучення до відповідальності контролера по *prima facie* зобов'язаннями компанії відсутні в сучасній судовій практиці України. Вітчизняні суди не схильні залучати учасників товариства до відповідальності за зобов'язаннями компанії, крім як у випадках, прямо передбачених законом.

На сьогоднішній день не існує узгодженого принципу, за яким суди можуть визначити виняткові обставини для покладання відповідальності на акціонерів та директорів. Більш того, існують розбіжності між термінами щодо учасника товариства, якій здійснює вирішальний вплив на діяльність компанії. Як уже відзначалося, в контексті банківських правовідносин законодавець віддає перевагу терміну «контролер». Водночас в Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 №361-IX, який набрав чинності 28 квітня 2020 року [177], законодавець остаточно відмовився від терміну «кінцевий вигодоодержувач» на користь терміну «кінцевий бенефіціарний власник» та удосконалив процедуру розкриття кінцевих бенефіціарних власників. Порівняно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 №1702-VII було суттєво змінено дефініцію кінцевого бенефіціарного власника, окремо виділено трасти та інші подібні до них установи, додані нові ознаки здійснення непрямого вирішального впливу (наприклад, право отримання доходів від діяльності юридичної особи, трасту або іншого подібного правового утворення).

Таким чином, спостерігається тенденція на розширення змісту терміну та кола осіб, які підпадають під нове визначення. При цьому термін «контролер» зник з тексту Закону. Відмовившись від використання терміну «контролер» при визначенні поняття «кінцевий бенефіціарний власник», законодавець запровадив розмежування і створив, як наслідок, дві не пов'язаних одна з одною правові категорії – контролера і кінцевого бенефіціарного власника.

Однак термін «кінцевий бенефіціарний власник (контролер)» продовжує використовуватися в Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб

та фізичних осіб - підприємців» від 15.05.2003 №755-IV [164] і в Господарському кодексі України [60]. Більш того, абзац другий частини першої ст. 64 Господарського кодексу України містить пряме посилання на Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» як джерело визначення терміну «кінцевий бенефіціарний власник (контролер)».

Як наслідок, виникла колізія у визначенні особи, яка здійснює вирішальний вплив на управління або господарську діяльність юридичної особи, і як контролера, і як кінцевого бенефіціарного власника. Причому існує значна розбіжність у критеріях визначення контролера і кінцевого бенефіціарного власника. Контролером може виступати фізична або юридична особа, якщо вона володіє половиною і більше статутного капіталу та/або голосів юридичної особи; тоді як для визнання кінцевим бенефіціарним власником фізичній особі достатньо безпосередньо або опосередковано володіти всього чвертю статутного капіталу або правом голосу в юридичній особі.

Можна припустити, що саме поняття «кінцевий бенефіціарний власник» є всеохоплюючим та універсальним, адже цілі розробки цього терміну є більш загальними для вітчизняної правової системи, на відміну від більш вузької сфери застосування категорій, розроблених у спеціалізованій сфері банківського права. Чи навмисно законодавець встановив таке дане розмежування або воно було стихійним, але ж для цілей цивільного права доцільно було б запровадити своє відокремлене поняття контролера.

Загалом в сучасному тотальному реформуванні національного законодавства можливо визначити тренд посилення персональної відповідальності. Так, обов'язкове ідентифікування кінцевого бенефіціарного власника отримало своє первісне законодавче закріплення у сфері адміністративного права з метою запобігання ухилення від оподаткування.

Цивільне право України повинно прагнути врегулювати відносини між товариством з обмеженою відповідальністю, його учасниками та кредиторами з метою попередження і припинення зловживанням обмеженою відповідальністю контролером товариства. Існує необхідність законодавчого закріплення доктрини «piercing the corporate veil» як інструмента притягнення до відповідальності учасників компанії за борги підприємства, принаймні у випадках, коли межі самостійної правосуб'єктності юридичної особи не дотримуються самими контролерами компанії.

Подальша законодавча ініціатива повинна бути спрямована на закріплення принципу відповідального ведення бізнесу. Для цього необхідно визначити поняття контролера в цивільному законодавстві України. Законодавче закріплення поняття контролера юридичної особи забезпечить необхідну гнучкість регулювання, подолає існуючі в чинних актах розбіжності і заповнить прогалини. З огляду на те, що визначення «кінцевій бенефіціарній власник» є всеохоплюючим, загальним, у сенсі його подальшого застосування і поступового впровадження законодавцем в різні галузі права, видається логічним взяти його за зразок при розробці поняття контролера юридичної особи. Зокрема, здійснення вирішального впливу (контролю) на діяльність юридичної особи як ознака контролера відповідає принципу alter ego в межах доктрини «piercing the corporate veil».

На підставі аналізу дослідження зарубіжної практики застосування зазначеної доктрини, можна дійти висновку, що існують два фактори: альтер-его (контроль) та неправомірна поведінка контролера, що в сукупності впливають на рішення про проколювання корпоративної вуалі. З огляду на специфіку корпоративних відносин, видається доцільним запропонувати визначити такі ознаки здійснення контролю над юридичною особою: активи, фінанси та персонал. Юридична особа, особливо товариство з обмеженою відповідальністю, повинна бути відокремлена від її засновників. Якщо активи,

фінанси та персонал компанії використовуються її учасником або службовою особою в особистих цілях, або коли його особисті активи та фінанси змішуються з такими компанії будь-яким іншим чином, це свідчить про здійснення таким учасником або службовою особою контролю над товариством. Неправомірна поведінка контролера виражається в ухиленні від сплати боргів або в порушенні встановлених законом обов'язків.

Вигода, отримана контролером неправомірним шляхом, становить невинуватене, безпідставне збагачення, яке необхідно зробити доступним для розподілу між кредиторами неплатоспроможної юридичної особи. З цією метою пропонується наділити кредиторів ширшими правами на оскарження до суду неправомірних дій або бездіяльності контролера. Видається необхідним надати кредиторам право подати позов проти контролера юридичної особи, коли компанія неплатоспроможна або наближається до неплатоспроможності. Запропонована норма сприятиме запобіганню отримання контролером юридичної особи доходів від неправомірної діяльності, і просуває принцип відповідального ведення підприємницької діяльності та управління компанією.

Закріплення права прямого позову кредитора до контролера юридичної особи тісно пов'язане з питанням визначення виду відповідальності контролера. Передбачається, що в таких випадках опортуністичні контролери юридичної особи повинні нести субсидіарну відповідальність за борги компанії. Отже, якщо контролер юридичної особи ухиляється від сплати боргів або порушує обов'язки, встановлені законодавством, зловживаючи самостійною правосуб'єктністю юридичної особи, і таким чином заподіює шкоду інтересам кредиторів юридичної особи, контролер несе субсидіарну відповідальність за борги юридичної особи.

Отже, запровадження доктрини «piercing the corporate veil» у національну юридичну практику потребує чіткої законодавчої регламентації відносин, пов'язаних із притягненням до відповідальності учасників юридичної особи за її

зобов'язаннями. Ідеться про закріплення контролю над юридичною особою, зловживання конструкцією юридичної особи, заподіяння шкоди кредиторам юридичної особи, наявності причинно-наслідкового зв'язку між зловживанням і заподіяною шкодою.

Потрібно звернути також увагу на значення доктрини «piercing the corporate veil» у попередженні корпоративних конфліктів. Як відзначає Ю.М. Жорнокуй, «доктрина «проникнення за корпоративну вуаль» як спосіб попередження виникнення корпоративних конфліктів в АТ є виправданою у випадках, коли товариство не має достатнього обігового капіталу; ним не дотримуються формальні вимоги до його діяльності, в тому числі корпоративного управління; дивіденди не виплачуються; кошти витрачаються мажоритарним акціонером; члени органів товариства не виконують свої функції, в результаті чого порушуються або можуть бути порушені права акціонерів» [74, с. 29].

На думку вченого, найбільш ефективними способами попередження корпоративних конфліктів в АТ є удосконалення корпоративного управління; викуп та обмін акцій; застосування доктрини «проникнення за корпоративну вуаль»; укладення акціонерного договору [74, с.7]

Для України як представниці романо-германської правової сім'ї основним джерелом права є нормативно-правові акти. Проте в актах чинного законодавства України відсутнє пряме закріплення доктрини «piercing the corporate veil». Включення відповідних норм до законодавчих актів України дозволило б імплементувати в національне законодавство міжнародно визнану практику проколювання корпоративної вуалі та, як наслідок, запобігти зловживанням з боку засновників, учасників юридичної особи, поліпшити інвестиційний клімат і умови здійснення підприємницької діяльності в Україні.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

3.1. Зарубіжний досвід правової регламентації відповідальності учасників господарських товариств

Встановлено, що з урахуванням способів закріплення відповідальності учасників господарських товариств законодавство зарубіжних країн можна поділити на дві групи: 1) країни, в яких відповідальність учасників господарських товариств визначається законом, договором або установчими документами товариства; 2) країни, в яких відсутні норми про відповідальність учасників господарських товариств на законодавчому рівні, а відповідна відповідальність передбачена установчими документами товариства або договором.

Проблематика цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств у порівняльно-правовому аспекті не отримала належної розробки у науковій літературі. У вітчизняній доктрині цивільного права питання цивільно-правової відповідальності у цій сфері розглядаються або в контексті загальної проблематики корпоративних відносин, або стосовно тих чи інших видів (конкретних складів) відповідальності в аспекті відповідних проблем, пов'язаних з їх застосуванням на практиці. При цьому відповідні види відповідальності досліджуються з позицій традиційного правового інструментарію деліктної чи договірної відповідальності, тоді як цілісної загальної теорії цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств досі не розроблено.

Останнім часом питанням захисту прав та інтересів учасників господарських товариств загалом присвячується чимало наукових досліджень

[85]. Однак їх предметом є захист прав усіх учасників господарського товариства незалежно до розміру належних їм часток у статутному капіталі (тобто в них повною мірою не враховується специфіка захисту прав та інтересів учасників господарських товариств), або вчені обмежуються розглядом лише однієї організаційно-правової форми – акціонерного товариства [133], або товариства з обмеженою відповідальністю, не здійснюючи в ході аналізу поділ господарських товариств на публічні та непублічні та не відображаючи особливості їх правової природи, які суттєво впливають на правове регулювання, що загалом можна пояснити відносною новизною зазначеного розмежування для вітчизняного права.

Аналіз зарубіжного законодавчого досвіду в цій сфері сприятиме розвитку теорії цивільного права, вдосконаленню чинного законодавства України у сфері цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств.

Водночас у сучасній науці цивільного права відсутні спеціальні комплексні порівняльно-правові дослідження цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств.

У зв'язку з цим науковий аналіз правової регламентації цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств за законодавством окремих зарубіжних країн і можливості та доцільності імплементації позитивного законодавчого зарубіжного досвіду у національну юридичну практику.

Як правило, між рівними суб'єктами відносини у майновому обігу складаються так, що порушення обов'язків одним учасником завжди тягне за собою порушення прав іншого учасника. Порушення обов'язків учасниками господарських товариств тягне за собою порушення прав інших учасників корпоративних відносин, а в деяких випадках неможливість виконання своїх обов'язків. Важливою особливістю цивільно-правової відповідальності у дотриманні принципу рівноправності учасників цивільно-правових відносин є

застосування рівних за обсягом заходів відповідальності до різних учасників майнового обігу, в тому числі учасників господарських товариств, за однотипні правопорушення.

Для учасників господарських товариств у разі несприятливих наслідків характерні заходи майнової відповідальності. Звісно, щодо зазначених заходів можна застосовувати примусові заходи до належного виконання зобов'язань.

В Україні більшість господарських товариств є непублічними, причому спостерігається тенденція до зниження числа публічних товариств та переходу раніше відкритих акціонерних товариств у категорію непублічних. Проблема утисків учасників господарських товариств стоїть в українських господарських товариствах дуже гостро. При цьому в українських реаліях принцип більшості проводиться у життя судами та законодавцем надзвичайно жорстко, інтереси окремих учасників зазвичай ігноруються. Українські суди вважають за краще не втручатися в ситуацію корпоративного конфлікту між учасниками господарського товариства, якщо немає формальних порушень закону, але фактично учасник витісняється з товариства і позбавляється тих вигод, на які вправі був розраховувати за звичайних умов обороту та нормальних партнерських відносин.

Відповідно до законодавства держав континентальної Європи господарським товариством визнається товариство, в якому ризик учасників обмежений розмірами їх вкладів у капітал товариства. Товариство має власну правосуб'єктність і самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями. Воно може від свого імені здійснювати будь-які угоди, які не заборонені законом і не суперечать добрим звичаям. Як правило, характер угод, що укладаються, визначається предметом діяльності товариства, зафіксованому у договорі товариства (іноді у статуті). Законодавство та судова практика розглянутих держав розвиваються у напрямі розширення правоздатності господарського товариства. Дедалі більше пом'якшується вимога відповідності угод, що

укладаються господарським товариством, предмету його діяльності, визначеному установчими документами. Таке розуміння правоздатності господарського товариства нормативно закріплено у ст. 9 Першої директиви з права компаній, прийнятої Радою Європейських Співтовариств у 1968 році, і відбито у законодавстві Великобританії, Німеччини та Франції.

Досліджуючи правову природу та правове регулювання закритих господарських товариств (корпорацій) у США, варто відзначити, що їх поява була зумовлена необхідністю знайти компроміс між звичайними підприємницькими господарськими товариствами та товариською формою ведення бізнесу.

У США не вироблено уніфікованого визначення закритого господарського товариства, що застосовується у всіх штатах у термінологічному визначенні «корпорація». Як правило, закрыта корпорація відмежовується від звичайної корпорації через якийсь набір характеристик, який може змінюватись у різних штатах. Оскільки вихід із товариства та продаж акцій (часток) третім особам у закритій корпорації утруднені через відсутність ліквідного ринку акцій, міноритарні учасники виявляються заблокованими у товаристві, що серйозно загострює конфлікт інтересів мажоритарного учасника та міноритарних учасників, створюючи умови для порушення прав та інтересів останніх. У публічному господарському товаристві, навіть за умов високої концентрації капіталу в руках одного акціонера, проблема утиску міноритарних учасників не варто так гостро, оскільки існує ринок акцій та міноритарні акціонери можуть продати їх третім особам за ринкової ціни. Враховуючи зазначені особливості закритого господарського товариства, американські вчені вказують на необхідність перегляду принципу більшості та правила ділового рішення, а також підвищення уваги до інтересам та очікуванням міноритарних учасників [21, с. 884].

В англійській доктрині наголошується, що Закон про компанії 2006 року не відображає всього різноманіття відносин, що існують між учасниками компанії та директорами. Зокрема, у ньому немає вказівки на компанії, які називаються квазі-товариствами (*quasi-partnership companies*), – приватні компанії, що створені на основі особистих відносин між учасниками та передбачають взаємну довіру, а також домовленості при тому, що певні учасники здійснюватимуть управління бізнесом [22, с. 71].

Англійські суди прагнуть брати до уваги взаємні домовленості та передбачені угоди між учасниками таких компаній, навіть якщо вони не відображені у статуті компанії або окремій угоді учасників. Найбільш знаковим прецедентом в англійській судовій практиці щодо такого роду компаній є справа *Ebrahimi v. Westbourne Galleries Ltd.*[23], в якому Палата лордів прямо визнала, що у приватних компаніях, заснованих на особистих відносинах та взаємній довірі, очікування учасників (у тому числі з приводу їх ролі в управлінні бізнесом) не можуть ігноруватися судами при розгляді спору між ними.

У Канаді відсутнє спеціальне корпоративне законодавство про господарські товариства. Таким чином, у країні немає відмінностей, що є в Україні та у деяких інших зарубіжних країнах між акціонерними товариствами, товариствами з обмеженою відповідальністю та іншими видами господарських товариств. Отже, загалом фідуціарні обов'язки учасників господарських товариств, в принципі, схожі у публічних та непублічних товариствах.

За певних обставин корпоративні закони звільняють непублічні господарські товариства від виконання обов'язкових для публічних корпорацій та інших великих товариств вимог. Наприклад, відповідно до СВСА господарські товариства, які публічно не розміщували свої акції, які не зобов'язані направляти бланки довіреностей акціонерам перед зборами акціонерів (§149), не повинні призначати аудитора (§163) та не повинні створювати ревізійну комісію (§171). Однак, як правило, до всіх товариств

застосовуються однакові положення. Це вірно, зокрема, для положень, що регулюють відповідальність учасників господарських товариств.

Засіб захисту від утисків, який доступний позивачам у всіх господарських товариствах, діє по-різному залежно від виду товариства. Тільки невелика кількість позовів, пред'явлених відповідно до правила захисту від утиску, припадає на господарські товариства, які котируються на фондових біржах, і ймовірність виграшу справи за участю таких товариств є меншою [201, с. 79, 92].

Основною причиною є те, що «права, регульовані правом справедливості», які часто лежать в основі виграшного позову про утиск, рідше виникають у публічного товариства, яке котирується на фондових біржах, ніж у непублічному господарському товаристві. Можливо, що зловживання службовим становищем у корисливих цілях, яке лежить в основі більшості таких позовів, не є таким кричущим або не так характерно для господарських товариств.

У Німеччині та Австрії існують окремі закони, що регулюють правове становище товариств з обмеженою відповідальністю. Структура цих законів є більш простою, їх положення носять менш обов'язковий характер. Наприклад, наглядова рада не є обов'язковою (GmbHG §52 I). Менеджери повинні виявляти старання дбайливого менеджера (GmbHG §43 I) і можуть нести солідарну та персональну відповідальність у разі порушення ними цього обов'язку (GmbHG §43 II).

Як показують емпіричні докази, зібрані Браяном Чефінсом і Бернардом Блеком, позов до директорів господарських товариств з метою притягнення їх до цивільно-правової відповідальності є рідким явищем у Німеччині. Набагато більше трапляється випадків, які стосуються відповідальності членів правління та інших учасників господарських товариств (часто пов'язаних із неспроможністю товариства).

Австрійський GmbHG (який значно відрізняється від свого німецького аналога) допускає порушення похідного позову меншістю, які представляють, як мінімум, 10% статутного капіталу товариства (Австрійський GmbHG §48 I). Позов пред'являється самими акціонерами без процедури судового дозволу (як у випадку з чинним німецьким AktG) та без участі спеціального представника, що діє від імені меншості.

Законодавство Латвії має схожі риси з австрійським законодавством. Торговий кодекс Латвії містить деякі положення, які застосовуються як до акціонерних товариств, так і до товариств з обмеженою відповідальністю.

У Франції господарське товариство розглядається як спрощене акціонерне товариство (*Société par Actions Simplifiée* або SAS) та є товариством, яке має виконувати всі положення, що застосовуються до звичайних акціонерних товариств. Зокрема, спрощено структуру управління. Положення про угоди з конфліктом інтересів не застосовуються (Торговий Кодекс, ст. L. 227-1). Однак, що стосується відповідальності учасників товариства та похідних позовів, то положення закону є однаковими щодо обох видів товариств (Торговий Кодекс, ст. L. 227-1, 227-8). У французькій доктрині існує єдина думка про те, що шкода, заподіяна керівником товариства, передбачає договірний характер відповідальності керівника, тобто наявність факту порушення договору чи договірної помилки.

ЦК Франції аналогічно ЦК України регламентує цивільну відповідальність як фізичних, так і юридичних осіб. У ст. 1850 закріплене загальне для усіх організаційно-правових форм товариств положення про відповідальність членів товариств (керівника, головного менеджера, членів тощо): «кожна особа – член товариства несе індивідуальну відповідальність перед товариством і перед третіми особами за порушення законів і нормативних актів, положень статуту або за помилки, вчинені в своїй діяльності». ЦК Франції дублює це положення для кожної з організаційно-правових форм. Відповідно

до абз.1 ст. L225-251 члени ради (правління) та генеральний директор АТ, абз.1 ст. L223-22 управляючі ТОВ залежно від ситуації особисто чи солідарно відповідальні перед господарським товариством чи третіми особами за порушення законів або інших застосовуваних нормативних актів, або порушення положень статуту, або помилки, скоєні під час виконання своїх обов'язків.

Розмежування публічних та непублічних товариств в українському праві відбувається за формальними, а не за сутнісними критеріями: до непублічних товариств в Україні віднесено всі товариства з обмеженою відповідальністю, і навіть акціонерні товариства, які відповідають формальним ознаками публічного товариства (ст. 87 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Незважаючи на наявність окремих особистих елементів у конструкції непублічного товариства, робиться висновок про те, що непублічне товариство не можна визнати повною мірою спілкою осіб. Одночасно з цим слід зазначити, що в оцінці правової природи непублічного товариства особливу увагу варто приділити договірній основі відносин учасників, яка, на відміну від публічного товариства, у непублічному товаристві проявляється особливо рельєфно.

Корпоративні відносини, що виникають між учасниками непублічного товариства, можуть бути зіставлені з відносинами, що виникають між учасниками договору простого товариства, з тим лише застереженням, що у першому випадку виникає також товариство як самостійний суб'єкт, приймає він права та обов'язки у відносинах з третіми особами та з учасниками такого товариства. Створення юридичної особи в якості господарського товариства привносить деяку специфіку у відносини між його учасниками, проте не змінює їх правової природи.

У США розвинений інститут утиску міноритарних учасників у закритих господарських товариствах США. Цей інститут пройшов у своєму розвитку наступні основні етапи: 1) покладання на домінуючого учасника фидуціарних

обов'язків щодо міноритаріїв; 2) захист розумних очікувань міноритаріїв; 3) розробка спеціального засобу захисту міноритаріїв від утиску з боку мажоритаріїв (oppression remedy).

У доктрині фідуціарних обов'язків акцентується увага на особливій природі відносин між учасниками закритого господарського товариства та обов'язки найвищої відданості учасника щодо інших учасників господарського товариства. Порушення цього обов'язку домінуючим акціонером без будь-яких розумних причин кваліфікується як утиск міноритаріїв.

Відповідно до теорії розумних очікувань ключового значення набувають інтереси та очікування міноритарного учасника, які у нього були на момент започаткування бізнесу. Навіть якщо порушення фідуціарних обов'язків немає, проте розумні очікування міноритарію виявилися не задоволеними, його інтересам забезпечується цивільно-правовий захист.

Обидва підходи потім були покладені в основу спеціального позову з утиску (oppression remedy), розробленого законодавцем та судами США.

Незважаючи на існуючі відмінності перерахованих підходів, всі вони базуються на принципах права, і суд наділяється широкими повноваженнями щодо тлумачення поведінки домінуючих учасників закритого господарського товариства, виходячи із стандартів сумлінності, розумності та справедливості.

В англійському праві розуміння того, що інтересам міноритаріїв найчастіше несправедливо завдається шкоди внаслідок поведінки мажоритарних учасників, призвело до розробки інституту «unfair prejudice» – несправедливого обмеження інтересів міноритарних учасників компанії. Цей інститут також ґрунтується на принципах справедливості та обліку обґрунтованих очікувань міноритаріїв від участі у спільному бізнесі. Незважаючи на те, що ст. 994 Закону про компанії 2006 року, що регулює зазначений інститут, сформульована загальним чином, на практиці вона застосовується лише до приватних компаній [24, р. 120.]. Цей інститут також

перетинається з інститутом фідучіарних обов'язків: порушення фідучіарних обов'язків може стати основою встановлення факту несправедливого обмеження інтересів міноритаріїв («unfair prejudice»), проте його сфера дії набагато ширша.

Утиск міноритарних учасників непублічного товариства як правовий феномен має подвійну правову природу і може бути охарактеризований: 1) як наслідок зловживання правом корпоративного контролю, що розуміється в найширшому значенні як здійснення мажоритарними учасниками своїх корпоративних прав виключно у своєму власному інтересі, внаслідок чого права та (або) законні інтереси міноритаріїв обмежуються; 2) як наслідок порушення покладеного на мажоритарного учасника непублічного товариства обов'язку діяти сумлінно з урахуванням інтересів решти учасників товариства.

Найбільш типовими випадками утисків міноритаріїв з боку домінуючих учасників в українській практиці є: диспропорційний розподіл прибутку; регулярний не розподіл прибутку (не оголошення дивідендів), у тому числі в поєднанні з безпідставним усуненням міноритаріїв від займаних посад у органах управління господарським товариством; ведення поточної діяльності господарського товариства виключно на користь домінуючого учасника; недобросовісна реорганізація товариства та (або) розмивання частки міноритарія у статутному капіталі товариства за допомогою різних схем.

На відміну від зарубіжного законодавства та судової практики, згідно з якими захисту підлягають не лише права міноритарних учасників, прямо закріплені у законі, надані статутом або корпоративним договором, їх інтереси, а також розумні очікування, ті, що впливають з участі в непублічному товаристві, в українських реаліях такі інтереси не можуть отримати ефективного захисту у відриві від захисту будь-якого суб'єктивного права, що належить учаснику.

У 2016 році Верховною Радою України було розглянуто законопроект від 28.04.2016 №2302а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах», в якому були сформульовані пропозиції щодо впровадження механізму витіснення міноритаріїв та їх права на викуп їх акцій [181]. Однак на цей час врегулювання права на «squeeze-out» (витіснення міноритаріїв) та «sell-out» (право на викуп їх акцій) у національному законодавстві відсутнє.

У США існують способи захисту прав та інтересів міноритарних акціонерів закритого господарського товариства, які використовуються судами:

- 1) викуп мажоритарієм акцій міноритарного учасника на вимогу останнього;
- 2) стягнення з мажоритарного акціонера збитків, завданих міноритарію;
- 3) примусова виплата дивідендів.

Ліквідація господарського товариства як початковий спосіб захисту показала свою неспроможність, і американські суди у більшості випадків почали присуджувати викуп мажоритарієм, а іноді й самим господарським товариством акцій «витісненого» міноритарію. Для цілей викупу господарське товариство оцінюється як діючий бізнес (тобто не за ліквідаційною вартістю); при цьому у більшості випадків суди доходять висновку про непридатність знижки за відсутність контролю та ліквідності [25, р. 319].

У США міноритарним акціонерам надається можливість у ситуації утисків вимагати пропорційного відшкодування в рамках непрямого позову. Це допустимо, коли справа не ускладнена вимогами корпоративних кредиторів (тобто немає загрози банкрутства), а також не створює ризик виникнення множинності позовів [26, р. 773]. Більше того, у зв'язку з особливим особисто-довірчим характером відносин між учасниками закритого господарського товариства, наявністю прямих фідучіарних зв'язків між ними, а також близькістю інтересів учасників та господарських товариств загалом, значна кількість судів США заперечують різницю між прямим і непрямим позовами в

контексті закритого господарського товариства, надаючи учасникам право подавати прямі позови проти інших учасників господарського товариства.

Неправомірне утримання дивідендів у США є найбільш поширеним способом утиску міноритарних акціонерів господарського товариства та частою підставою для подання позову з утиску. Проте американські суди з цієї категорії справ покладають на позивача дуже суттєвий тягар доведення протиправності поведінки домінуючого учасника. Крім того, для непублічного господарського товариства характерний розподіл фактичних дивідендів у вигляді заробітної плати чи винагороди за зайняття посад в органах управління товариством.

Основним способом захисту в англійському праві, як і в США, є викуп мажоритарієм або господарським товариством акцій міноритарного учасника на вимогу останнього [22, р. 582]. Господарське товариство також оцінюється як діюче підприємство, проте оцінка частки міноритарію без будь-якої знижки за відсутністю контролю застосовується лише щодо приватних господарських товариств, які є квазі-товариствами.

В англійському праві за загальним правилом діє принцип неприпустимості стягнення завданих збитків, за яким якщо збитки заподіяно господарському товариству, лише саме господарське товариство може стягнути їх.

Проте з цього правила практично робиться низка виключень. Зокрема, під час застосування інституту «unfair prejudice» суди стягують у якості збитків зменшення вартості акцій, що відбулося в результаті несправедливого обмеження інтересів учасників. Звернення до мажоритарія з прямим позовом про стягнення збитків, заподіяних міноритарному учаснику, можливо у ситуації порушення особистих прав міноритарію, а також у разі порушення мажоритарієм прямого обов'язку, покладеного стосовно міноритарія.

Необхідно відзначити два ключові моменти у праві країн ЄС: з одного боку, свобода договору є фундаментальним принципом нарівні з приватною власністю; з іншого боку, в цивільному праві країн ЄС поступово почали з'являтися і розширюватися виключення з цього принципу, зокрема з метою захисту слабших учасників цивільних відносин та вирішення інших проблем. У корпоративному управлінні проблема міноритаріїв вирішується у більшості юрисдикцій шляхом створення спеціальних засобів захисту їх інтересів – подання позовів проти директорів або домінантних акціонерів, які завдали збитків господарському товариству, застосування доктрини «зняття корпоративної вуалі» тощо. При цьому розвинені юрисдикції ЄС не йдуть шляхом заборони на право учасників господарських товариств непропорційно розподіляти корпоративний контроль, обмежуючи лише невеликий набір практик. Більше того, можливість непропорційного розподілу корпоративного контролю часто використовується для захисту прав міноритаріїв. Для захисту прав міноритаріїв корпоративне право надає набір спеціальних засобів, не обмежуючи можливості учасників корпорацій домовлятися про зручний порядок здійснення їх прав та участі в корпоративному управлінні.

Враховуючи викладене, проведений аналіз зарубіжного досвіду щодо цивільно-правової відповідальності учасників господарських товариств та захист їх прав, дає можливість у рамках наукового дослідження здійснити розробку концептуальних пропозицій (концепції) з вдосконалення українського законодавства в галузі здійснення та захисту прав та інтересів учасників господарського товариства з урахуванням законодавчого досвіду зарубіжних країн, які б дозволяли вирішити суттєві та актуальні проблеми українського права – проблему співвідношення інтересів осіб у цивільному та господарському праві та знаходження їх балансу, а також проблему порушення прав та інтересів учасників господарського товариства з боку його домінуючого

учасника та неефективності способів захисту, доступних учасникам господарського товариства на цей час.

У контексті корпоративної відповідальності та корпоративного управління важливо звернути увагу на сутність фідучіарних обов'язків директора. У цей час основні міжнародні стандарти корпоративного управління закріплені у Принципах корпоративного управління ОЕСР (OECD Principles of Corporate Governance).

Рішення щодо необхідності розроблення стандартів і норм корпоративного управління було прийнято Радою ОЕСР у 1998 році. Принципи корпоративного управління були прийняті у травні 1999 року на засіданні Ради ОЕСР. Ці принципи є основою для забезпечення на належному рівні корпоративного управління для держав-членів ОЕСР.

Принципи корпоративного управління ОЕСР охоплюють п'ять галузей корпоративного управління: 1) права акціонерів; 2) рівноправність акціонерів; 3) роль зацікавлених осіб; 4) розкриття інформації та прозорість; 5) обов'язки Ради [159, с. 3].

Згідно з Принципами корпоративного управління ОЕСР система корпоративного управління, перш за все, повинна захищати права акціонерів, забезпечуючи однакове ставлення до акціонерів, включаючи дрібних та іноземних акціонерів. Окрім акціонерів система корпоративного управління згідно цих принципів має також визначати передбачені законом права зацікавлених осіб та заохочувати активне співробітництво між компанією та зацікавленими особами в створенні добробуту, робочих місць та забезпеченні фінансової стабільності підприємства [190, с. 179].

У Принципах корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку закріплюються такі основні фідучіарні обов'язки директорів підприємства: обов'язок дбайливого ставлення (з англ. *duty of care*) та обов'язок лояльності (з англ. *duty of loyalty*). Перший передбачає обов'язок діяти

добросовісно на користь розвитку підприємства, приділяючи достатньо часу, зусиль і професійних навичок управлінню ним, другий націлений на уникнення конфлікту інтересів і дії директора під час ухвалення рішень щодо діяльності підприємства лише в інтересах останнього.

Говорячи про правопорушення у сфері корпоративного права, не можна оминати увагою так звану «білокомірцеву злочинність».

Білокомірцева злочинність – це термін, введений кримінологом Едвіном Сатерлендом у 1940-х роках, відповідно до якого так звані «білі комірці» – це заможні люди (бізнесмени, посадові особи, політики, чиновники), котрі вчиняють протиправні дії в економічній сфері, чим завдають суспільству більше збитків, ніж звичайні злочинці з нижчих шарів суспільства [27, р. 1].

До такого типу порушень у літературі і законодавстві відносять шахрайство у сфері економіки, корупцію, помилкове банкрутство, крадіжку заробітної платні, ухилення від сплати податків, хабарництво, торгівлю інсайдерською інформацією, кіберзлочини, відмивання грошей, крадіжку персональних даних і авторських прав, підробку документів. Ще у 1939 році Едвін Сазерленд висловив тезу про те, що серед усіх видів порушень саме білокомірцеві злочини завдають найбільшої шкоди [28, р. 8].

Для нас у контексті даного дисертаційного дослідження білокомірцевих правопорушень являє інтерес тому, що вони перетинаються з такими категоріями, як «службові злочини» та «корпоративна злочинність». І хоча про білокомірцеві порушення йдеться, насамперед, у аспекті карної відповідальності, однак у світі останнім часом помітною є тенденція до декриміналізації зазначеного виду злочинів.

Якщо звернутися до відповідних досліджень, то науковці виокремлюють у цій сфері професійну злочинність, коли злочини скоюються для просування особистих інтересів, наприклад, шляхом завищення цін або обману клієнтів професіоналами; та організаційну або корпоративну злочинність, коли керівники

корпорацій здійснюють злочинні дії в інтересах своєї компанії шляхом завищення цін або цінової змови, неправдивої реклами тощо.

Корпоративна злочинність приносить користь корпорації (у широкому значенні цієї категорії), а не окремим особам. Однак вона може бути також результатом рішень високопоставлених осіб, менеджерів «вищого ешелону» корпорації. Тут принагідно слід зазначити, що корпорації, на відміну від приватних осіб, не розглядаються у кримінальних судах США в якості порушника, судові провадження зазвичай проходять в цивільних судах або установах, в юрисдикцію яких входять конкретні види правопорушень, наприклад, Комісії з цінних паперів і бірж США, у якій розглядаються справи про порушення нормативних актів у сфері фінансових ринків та інвестицій.

В Україні у зв'язку з євроінтеграційними процесами також зроблено певні кроки щодо боротьби з білокомірцевими правопорушеннями, зокрема, 10 жовтня 2019 року Верховна Рада України Постановою №188-IX затвердила програму Кабінету Міністрів України. Одним з пунктів цієї програми в рамках фінансового напрямку зазначено створення органу, який буде розслідувати злочини у сфері публічних фінансів. Відповідно до Урядової програми, це має бути «аналітичний центр фінансових розслідувань «білокомірцевих» злочинів у сфері публічних фінансів, що співпрацюватиме з Комітетом з фінмоніторингу Національного банку» [156].

За даними офіційної статистики судової влади України, кількість судових спорів за останні 2 роки збільшилася принаймні на 20 %. Серед категорій судових спорів, яких стало помітно більше, визначним є зростання кримінальних спорів, зокрема так званих «білокомірцевих» проваджень за участю менеджменту компаній і посадових осіб органів державної влади [32].

З корпоративною відповідальністю, як уже зазначалось, це пов'язано тим чином, що такі порушення досить часто здійснюються за участю менеджменту корпорації.

Відповідно до ст. 29 ЦК України юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків через свої органи, що діють у межах прав, наданих їм законом або статутом. На відміну від волевиявлення людини, яке відбувається шляхом синтезу психічного (формування волі) та юридичного (об'єктивний прояв волі) елементів, волевиявлення юридичної особи має низку особливостей, оскільки здійснюється лише уповноваженим органом юридичної особи, має здійснюватися у передбаченому законом та установчими документами порядку (воля формується колегіально, рішення приймається, як правило, більшістю голосів, має бути зафіксовано у передбачених законом документах, які підписуються уповноваженими особами. Отже, юридичні особи діють через свої органи.

За загальним правилом, відповідальність перед кредиторами несе лише саме товариство як юридична особа. Відповідно до ч. 1 ст. 96 ЦК України юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями. Саме деліктоздатність дозволяє корпораціям бути повноправними суб'єктами права і дає можливість вступати з іншими суб'єктами у правовідносини. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом (ч. 3 ст. 96 ЦК України). На цьому принципі, на думку Ю.М. Жорнокуя, ґрунтується й обмеження відповідальності акціонерів товариства за його боргами їх вкладками до його майна, що складає сутність самої конструкції юридичної особи як корпоративного «щита», який захищає особисте майно її учасників від вимог третіх осіб (кредиторів товариства) [73, с.338].

Акціонер приймає на себе підприємницький ризик, межі якого обмежуються сумами, внесеними в оплату за акції. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах належних їм акцій [182, с.79].

Те, що організація акціонерних товариств фактично не зачіпає власні кошти їх акціонерів, зумовило необхідність створення певної системи управління такими товариствами. Особливість таких органів полягала в тому, що вони не завжди формувалися зі складу акціонерів – ними також могли бути й треті особи. Цей принцип у корпоративному праві Європи відомий як “Drittorganschaft” – принцип самотійності органів. Незважаючи на це, акціонерне законодавство багатьох країн вказує на залучення акціонерів, між якими б розділялись ризики, пов’язані з діяльністю їх компанії. Щоб гарантувати виконання цього положення, законодавці багатьох європейських країн постійно робили меншу в ціні мінімальну вартість однієї акції, що робило їх доступними для багатьох громадян.

Отже, за загальним правилом, закріпленим у ст. 96 ЦК України, юридична особа самотійно відповідає за своїми зобов’язаннями. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за її зобов’язаннями, а юридична особа не відповідає за зобов’язаннями учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом. Окрім того, ч. 1 ст. 619 ЦК України встановлено, що договором або законом поряд з відповідальністю боржника може бути передбачена додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи. Так, у Законі України «Про акціонерні товариства» зазначено, що посадові особи акціонерного товариства несуть відповідальність перед товариством за збитки, завдані товариству їхніми діями (бездіяльністю).

З набранням чинності Кодексом України з процедур банкрутства у ч. 6 його ст. 34 та ч. 2 ст. 61 йдеться про солідарну та субсидіарну відповідальність за зобов’язаннями юридичної особи-боржника її засновників (також учасників і акціонерів), керівника та інших осіб, які мають вирішальний вплив на діяльність компанії.

Таким чином, до прийняття Кодексу України з процедур банкрутства законодавство передбачало відповідальність посадових осіб та засновників

юридичної особи як перед самим товариством, так і за його зобов'язаннями. Проте, як зазначається в літературі, що судова практика з цього питання все ж більше стосувалася положень Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», а не спеціальних законів. Згадана судова практика актуальна й сьогодні, зокрема при вирішенні питання про притягнення до субсидіарної відповідальності.

Отже, законодавством передбачена солідарна та субсидіарна відповідальність. Солідарна відповідальність передбачає, що кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого окремо (ч. 1 ст. 543 ЦК України). Тобто у випадку притягнення до солідарної відповідальності особа відповідає за зобов'язаннями компанії нарівні з самою компанією.

Своєю чергою, субсидіарна відповідальність є додатковою. До пред'явлення вимоги особам, які несуть додаткову відповідальність, кредитор має пред'явити вимогу основному боржнику. Якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора, або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу, кредитор може пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність (ч. 2 ст. 619 ЦК України). Таким чином, керівник або засновник компанії, за певних умов, можуть відповідати перед кредиторами особистими коштами та майном у разі недостатності майна компанії [66].

Відповідальність учасників корпорацій можлива поза межами їх вкладів виключно тоді, коли учасники одночасно є також і посадовими особами та здійснюють керівництво корпорацією. Це стосується, зокрема, ситуації, за якої вартість чистих активів товариства скоротилася більше ніж на 50% порівняно з попереднім роком (ст. 31 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). У такому випадку виконавчий орган товариства скликає загальні збори учасників, які мають відбутися протягом 60 днів з дня

такого зниження. До порядку денного таких загальних зборів учасників включаються питання про заходи, які мають бути вжиті для покращення фінансового стану товариства, про зменшення статутного капіталу товариства або про ліквідацію товариства.

У разі порушення зазначеного обов'язку та визнання товариства банкрутом до закінчення трирічного строку з дня зниження вартості чистих активів, члени виконавчого органу солідарно несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями товариства. Члени виконавчого органу, які доведуть, що не знали і не мали знати про таке зниження вартості чистих активів товариства або голосували за рішення про скликання загальних зборів учасників у зв'язку із зниженням вартості чистих активів товариства, звільняються від відповідальності за порушення цього обов'язку.

Але, як зазначається у літературі, довести це доволі складно, особливо у ситуації, коли керівництво товариством (що трапляється у більшості випадків) здійснює саме директор (посадова особа), що обов'язково виражається у відповідних повноваженнях чи то у статуті, чи то у посадовій інструкції, та до того ж Закону про бухоблік підкреслює, що відповідальність за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення фіксування фактів здійснення всіх господарських операцій у первинних документах, збереження оброблених документів, реєстрів і звітності несе директор! Щоправда, варіантом ефективного захисту може слугувати закладений в нормах статуту/посадових інструкцій обов'язок іншого органу товариства (його членів) здійснювати моніторинг показників активів, й в разі досягнення певного відсоткового критерію (не обов'язково 50%) проінформувати членів виконавчого органу про таке зниження [120].

Інша ситуація може трапитись за обставин, що складаються при виплаті дивідендів. Відповідно до ч. 5. ст. 26 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» *посадові особи товариства, винні*

у введенні в оману учасників товариства щодо його фінансового стану, зокрема шляхом подання (включення) недостовірної інформації до документів товариства, що призвело до здійснення неправомірних виплат, несуть разом з учасниками солідарну відповідальність за зобов'язанням щодо повернення виплат товариству. Цей ризик стосується не стільки власне учасників, скільки посадових осіб – директора, головного бухгалтера/бухгалтера (у тому числі, коли його функції виконує учасник).

Законодавством передбачені також випадки, коли учасники (засновники), а також його керівництво, можуть нести відповідальність, така можливість передбачена Кодексом України з процедур банкрутства. Частина 6 статті 34 передбачає, що боржник зобов'язаний у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі в разі, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності), та в інших випадках, передбачених цим Кодексом. І якщо керівник боржника допустив порушення цих вимог, він несе солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів [208].

У літературі зустрічається точка зору, відповідно до якої одним із шляхів усунення корпоративних конфліктів є інститут відповідальності посадових осіб органу корпоративного управління юридичної особи.

На сьогодні доктринально визначено й нормативно закріплено в законодавстві не лише України, а й більшості країн Європи, що такими умовами є єдність суб'єктивних та об'єктивних елементів делікту, що, на думку А. Коструби, є не виправданим. Фідуціарність відносин між юридичною особою, засновниками (акціонерами) і посадовими особами відповідного органу корпоративного управління формують специфічну юридичну модель взаємодії між ними. Впевненість у порядності й доброзичливості сторони, з якою довіритель перебуває у відносинах, заснованих на його довірі, не передбачає

очікування ірраціональної поведінки повіреного. Отже, такі відносини позбавлені пропорційності. Одна зі сторін має підвищену вразливість. Так, у структурі таких відносин відсутня збалансованість механізмів протидії недобросовісної поведінки. Оскільки фідучія між учасниками зазначених відносин створює підвищені ризики зловживання правом, коректним, на думку А. Коструби [114, с. 141], є встановлення юридичних факторів не тільки справедливої компенсації потерпілій стороні, яким є інститут відшкодування шкоди як такої, а й встановлення превенції такого зловживання, інших видів недоброзичливої поведінки посиленням юридичної відповідальності посадових осіб органу корпоративного управління юридичною особою шляхом виключення провини як умови настання відповідальності.

У такий спосіб відбувається збалансування наявної диспропорції в юридичних можливостях учасників досліджуваних довірчих відносин, один із яких перебуває в юридично слабкому стані. Аналогічний підхід закріплений у країнах системи загального права. Відомим є судовий прецедент у справі *Sarago Industries PLS v Dickman*. Підставою звільнення посадової особи від відповідальності стає тільки випадок (*causa*) – обставина, яку особа не може передбачити прийняттям належних заходів професійної дбайливості, необхідних у конкретних умовах.

3.2. Основні напрями вдосконалення законодавства про відповідальність учасників господарських товариств

Корпоративне законодавство, що складається з нормативно-правових актів різної галузевої природи, потребує систематизації у формі інкорпорації.

Як зазначає І.В. Спасибо-Фатєєва: «сфера корпоративних правовідносин ділиться між Цивільним і Господарським кодексами, в останньому нібито робиться спроба їх врегулювати, навіть його глава 18 має назву «Корпоративні права та корпоративні відносини». Втім, у ній регулюванню суто вказаних прав

та відносин присвячено лише ст. 167. Корпоративні відносини не набули необхідного рівня їх регулювання й у спеціальному законодавстві» [199, с. 190]. Вчена також констатує, що, мабуть, більшої плутанини, ніж у цій сфері, на сьогодні в праві не існує.

На думку І.В. Спасибо-Фатєєвої, з корпоративного права України мають бути виведені норми та правові конструкції, які довели свою неефективність (тобто не досягають поставленої мети регулювання, не мають позитивного ефекту) або недієвість (є штучними та нездатними до регулювання тих відносин, що мають місце в реальному житті). Правові моделі поведінки, що запроваджені сучасним корпоративним правом України, іноді є дуже далекими від тих відносин, що насправді складаються на практиці. Потрібно відмовитися від деяких класичних понять та інститутів і створити право, яке б відтворювало сучасні моделі корпоративних відносин і справді відповідало б очікуванням практики [198].

Як слушно зауважує О. Р. Кібенко, сучасне корпоративне законодавство України являє собою укр. суперечливу групу правових норм, які безсистемно розташовані в кількох основних джерелах [92].

Водночас у цивільних кодексах окремих зарубіжних країн серед відносин, які регулюються цивільним законодавством, передбачені корпоративні відносини, пов'язані з участю у корпоративних організаціях або з управлінням ними (корпоративні відносини).

Потребує належного правового регулювання корпоративна відповідальність учасників господарських товариств. У цей час норми, що регламентують корпоративну відповідальність, закріплені в нормативно-правових актах різної галузевої належності, статутах, локальних правових актах, корпоративних договорах.

Здійснення порівняльно-правового аналізу національного законодавства і законодавства деяких зарубіжних країн є підставою для висновку про

необхідність подальшого вдосконалення норм про відповідальність учасників господарських товариств. Конструювання відповідних норм має відбуватися з чітким визначенням їх галузевої належності, підстав та умов відповідальності зазначених осіб. Ідеться про необхідність закріплення на законодавчому рівні понять цивільного і корпоративного правопорушення, їх елементів.

Видається необхідним доповнити ст.1 ЦК України окремою частиною другою такого змісту: «Цивільним законодавством також регулюються корпоративні відносини, пов'язані з участю у корпоративних організаціях або з управлінням ними». Норми про корпоративну відповідальність усіх її суб'єктів, у тому числі учасників господарських товариств, доцільно перенести зі спеціальних законів до ЦК України у межах рекодифікації цивільного законодавства.

Підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [206] відкриває нові потенційні можливості для розвитку економіки, але в той же час вимагає від України приведення національного законодавства і практики його застосування до європейських стандартів.

Відповідно до Угоди про асоціацію Україна взяла на себе зобов'язання щодо наближення корпоративного законодавства до законодавства ЄС у сфері права компаній та корпоративного управління, що закріплено в пункті «с» частини 1 статті 387 глави 13 розділу V Угоди про асоціацію. Зокрема, передбачена необхідність поступового наближення до правил та рекомендацій ЄС у цій сфері згідно з Додатком XXXVI до цієї Угоди.

Угодою про асоціацію передбачено: здійснення стратегії розвитку малих та середніх підприємств, заснованої на принципах Європейської Хартії для малих підприємств, і контролю процесів впровадження через річну звітність та діалогу. Ця співпраця буде також включати в себе акцент на мікро й ремісничі

підприємства, які є надзвичайно важливими як для ЄС, так і української економіки; створення кращих умов шляхом обміну інформацією та досвідом, сприяючи тим самим підвищенню конкурентоспроможності. Ця співпраця буде включати в себе управління структурними змінами (реструктуризацію), охорону навколишнього середовища й такі енергетичні питання, як підвищення енергоефективності та чистого виробництва; спрощення та раціоналізацію правил і практики регулювання, з особливим нахилом на обмін позитивним досвідом щодо методів регулювання, включаючи принципи ЄС; заохочення розвитку інноваційної політики за допомогою обміну інформацією та досвідом відносно комерціалізації наукових досліджень і розробок (у тому числі інструментів підтримки бізнесових починань, заснованих на технологіях), сукупного розвитку й доступу до фінансування; сприяння зростанню контактів між європейськими та українськими підприємствами, а також між ними і владою України та ЄС; сприяння створенню діяльності з просування експорту в Україні; сприяння модернізації та реструктуризації промислового виробництва в Україні та ЄС у певних секторах [206].

У главі 13 «Законодавство про компанії, корпоративне управління, облік і аудит» розділу V Угоди про асоціацію закріплені положення про створення та діяльності компаній на ринку України та ЄС.

Одним із напрямів подальшого розвитку корпоративного законодавства, який також пов'язаний з корпоративною відповідальністю, є вдосконалення національного законодавства і практики його застосування у сфері корпоративного управління.

Як вже відзначалося, основні міжнародні стандарти корпоративного управління закріплені у Принципах корпоративного управління ОЕСР (OECD Principles of Corporate Governance) [159] і націлені на істотне поліпшення національних систем корпоративного управління. Саме цей документ містить глобальне бачення складових ефективного корпоративного управління і є

орієнтиром для більшості країн, урядів, корпорацій, які прагнуть покращити стан корпоративного управління і досягти успіхів у розвитку економіки.

Принципи ОЕСР не є обов'язковими, вони можуть бути використані як рекомендації для вдосконалення національного законодавства у сфері корпоративного управління та практики його застосування.

У цей час актуальним питанням є імплементація зазначених Принципів у національну юридичну практику. В цілому слід дійти висновку, що чинне законодавство України, зокрема, Закон України «Про акціонерні товариства» відповідає міжнародним стандартам у цій сфері.

Водночас Принципи корпоративного управління ОЕСР спрямовані, насамперед, на захист прав акціонерів, а про інших учасників у цьому документі не зазначається, без чого неможливо досягти балансу інтересів у діяльності акціонерного товариства.

Враховуючи це, Європейський Банк Реконструкції та Розвитку (ЄБРР) розробив власні Принципи корпоративного управління, в яких приділено увагу основним учасникам корпоративних відносин, а саме клієнтам, працівникам, акціонерам, постачальникам, громадським організаціям, державі і органам місцевої влади.

Принципи корпоративного управління, затверджені рішенням Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку 22.07.2014 №955 [160], в цілому відповідають міжнародним і європейським стандартам у цій сфері. При їх підготовці було враховано такі три окремих документи, як принципи корпоративного управління, розроблені Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Конфедерацією Європейських Асоціацій Акціонерів, Європейським Банком Реконструкції та Розвитку. Також було використано Національні стандарти США, Кодекс Кедбері у Великобританії, Кодекс найкращої практики для німецького корпоративного управління та ін., кодекси корпоративної етики найбільш відомих світових корпорацій.

І.А. Ігнат'єва відзначає, що принципи корпоративного управління містять ключові засади, на яких мають розвиватися корпоративні відносини в Україні, та конкретні рекомендації щодо якісного та прозорого управління акціонерним товариством відповідно до міжнародних стандартів [87].

Принципи корпоративного управління, затверджені рішенням НКЦПФР, складаються з таких розділів: I. Вступ; II. Принципи корпоративного управління; III. Анотації до принципів корпоративного управління.

У Принципах корпоративного управління розкриваються сутність і важливість корпоративного управління, аналізуються світові тенденції розвитку та загальноприйняті принципи корпоративного управління, визначені мета прийняття і сфера дії зазначених Принципів, статус і механізми реалізації положень Принципів корпоративного управління.

У Вступі зазначається, що «корпоративне управління являє собою систему відносин між органами товариства, акціонерами та іншими зацікавленими особами. Воно є одним з ключових елементів зростання товариства, підвищення довіри інвесторів. Корпоративне управління окреслює межі, в яких визначаються завдання товариства, засоби виконання цих завдань, здійснення моніторингу діяльності товариства. Наявність ефективної системи корпоративного управління збільшує вартість капіталу, компанії заохочуються до більш ефективного використання ресурсів, що створює базу для зростання».

Водночас належне корпоративне управління не обмежується виключно відносинами між інвесторами та менеджерами, а передбачає також урахування законних інтересів та активну співпрацю із заінтересованими особами, які мають легітимний інтерес у діяльності товариства (працівниками, споживачами, кредиторами, державою, громадськістю тощо).

У Принципах корпоративного управління докладно закріплені права акціонерів, при цьому ці права поширюються на всіх акціонерів в незалежності від того, якою кількістю акцій вони володіють. Дуже детально розписані функції

наглядової ради, а також обов'язки виконавчого органу, про що йшлося у попередньому підрозділі, інші важливі аспекти діяльності акціонерного товариства.

Так, підпунктом 3.3.3 передбачено, що посадові особи органів товариства не використовують у власних інтересах ділові можливості товариства.

Під діловими можливостями товариства маються на увазі будь-які ділові зв'язки товариства, всі належні товариству майнові та немайнові права, ділові пропозиції товариству від третіх осіб. Прикладом такого порушення є використання посадовою особою у власних інтересах ділової пропозиції, яка пропонувалася товариству і про яку посадовій особі стало відомо завдяки займаній нею посаді.

Посадові особи відшкодовують збитки, завдані товариству внаслідок невиконання або неналежного виконання ними свого обов'язку діяти добросовісно та розумно в найкращих інтересах товариства. Відповідні положення про відповідальність посадових осіб передбачається цивільно-правовими або трудовими договорами, що укладаються між товариством та посадовими особами (підп. 3.3.6).

Принципи корпоративного управління, затверджені НКЦПФР, є основою для розробки і схвалення кодексів корпоративного управління акціонерних товариств. Утім, проблеми на практиці виникають через те, що Принципи мають рекомендаційний характер, що ускладнює контроль за їх виконанням, а акціонерні товариства нерідко формально підходять до розробки кодексів корпоративного управління, обмежуючись дублюванням правил зазначених Принципів.

Однією із проблем, яка також потребує належного законодавчого вирішення, є проблема захисту міноритарних учасників непублічного товариства від утиску з боку мажоритарія. Відсутність відповідних законодавчих положень і невтручання суду в корпоративний конфлікт між учасниками товариств, якщо

відсутні порушення закону, призводить до того, що фактично міноритарій витісняється з товариства і позбавляється вигід, на які міг би розраховувати. Із впровадженням таких механізмів, як squeeze-out (право власника домінуючого контрольного пакета викупити акції інших учасників товариства) та sell-out (право міноритарних акціонерів продати власні акції у разі набуття певною особою домінуючого контрольного пакета акцій) ситуація значно поліпшилася, хоча і залишилося багато невирішених питань, зокрема, процедурного характеру.

Заслуговує на увагу правозастосовна практика США із захисту міноритаріїв неpubлічних господарств (закритих корпорацій) від утиску з боку контролюючих учасників і можливості її застосування в національній юридичній практиці. Особливої уваги потребує захист міноритаріїв у Великій Британії за допомогою спеціального інституту «unfair prejudice», який також не має аналогів у праві України.

У межах рекодифікації цивільного законодавства відбувається також і оновлення норм корпоративного права. Ідеться, зокрема, про запропонований у Концепції оновлення Цивільного кодексу України підхід про закритий перелік організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права, який відповідає сучасним викликам розвитку ринкового середовища на вітчизняному і міжнародному рівнях та приведення у відповідність до права ЄС. Це дозволить також уникнути проблем з визначенням виду відповідальності учасників різних корпоративних утворень.

Доктрина «piercing the corporate veil» зарекомендувала себе як ефективний засіб у боротьбі з явними зловживаннями корпоративною формою в зарубіжних юрисдикціях. Незважаючи на те, що це передусім інструмент загального права, зазначений принцип може бути пристосований до реалій національної правової системи. Через відсутність можливості детальної розробки цієї концепції судами в Україні, на відміну від правових систем англосаксонської правової сім'ї, видається раціональним закріпити принципи «piercing the corporate veil» у

вітчизняному законодавстві, яке згодом може бути надалі розвинене в судах через існуючі судові повноваження тлумачення правових норм.

Спираючись на здобутки зарубіжних учених і практиків, видається необхідним імплементувати в національне законодавство доктрину «piercing the corporate veil». Очевидно, що імплементация в національну юридичну практику будь-якої державі є рішенням щодо напрямку економічної та соціальної політики. Спрямований на встановлення справедливості, за своєю суттю, засіб «пірсингу корпоративної вуалі» вимагає від суду знайти баланс двох конкуруючих інтересів: власників бізнесу та кредиторів компанії.

Запровадження доктрини «piercing the corporate veil» у національну юридичну практику потребує чіткої законодавчої регламентації відносин, пов'язаних із притягненням до відповідальності учасників юридичної особи за її зобов'язаннями. Ідеться про закріплення контролю над юридичною особою, зловживання конструкцією юридичної особи, заподіяння шкоди кредиторам юридичної особи, наявності причинно-наслідкового зв'язку між зловживанням і заподіяною шкодою. Включення відповідних норм до законодавчих актів України дозволило б запобігти зловживанням з боку засновників, учасників юридичної особи, поліпшити інвестиційний клімат і умови здійснення підприємницької діяльності в Україні.

Ю.М. Жорнокуй відзначає, що: «судді не мають того інструментарію, який у них повинен бути для повноцінного використання доктрини – у них відсутні критерії оцінки материнсько-дочірніх (корпоративних) зв'язків. На думку вченого, цей інструмент має бути встановлений або на рівні законодавства, або на рівні тлумачення законодавства судами касаційної інстанції, оскільки у вітчизняному законодавстві їхні постанови (правові позиції) мають обов'язкове застосування (із можливістю судів нижчих інстанції відходити від усталеної практики за певних обставин)» [78, с. 129].

Вчений пропонує такі критерії для «проникнення за корпоративну вуаль», коли: «товариство не має достатнього обігового капіталу; воно не дотримується формальних вимог до діяльності, у тому числі корпоративного управління; дивіденди не виплачуються; кошти витрачаються мажоритарним акціонером; члени органів товариства не виконують своїх функцій, через порушуються або можуть бути порушені права учасників (акціонерів) » [78, с. 131].

Для цілей законодавчої пропозиції важливо підкреслити загальне правило, згідно з яким компанія буде сприйматися як єдина юридична особа; але коли корпоративною формою зловживають на шкоду суспільному добробуту, виправдовують правопорушення, прикривають шахрайство або захищають злочин, закон вважатиме компанію не єдиною юридичною особою, а об'єднанням осіб. Видається доцільним закріпити на законодавчому рівні такі положення:

Учасники товариства з обмеженою відповідальністю мають дотримуватися законів, підзаконних актів та статуту товариства, здійснювати свої права і обов'язки відповідно до законодавства та не повинні зловживати обмеженою відповідальністю на шкоду інтересам кредиторів компанії, договірним чи недоговірним, інтересам інших учасників або суспільним інтересам.

Зняття корпоративної вуалі має прецедентну природу, і його межі повинні бути детальніше розроблені в процесі судового розгляду. Тому пропонується залишити статтю відкритою для розширеного тлумачення суддями задля визначення конкретних обставин для зняття корпоративної вуалі. Отже, наступним формулюванням пропонується доповнити загальне положення, викладене вище:

1. Контролер товариства з обмеженою відповідальністю повинен залишатися незалежним від товариства з обмеженою відповідальністю щодо фінансів, активів та бізнесу. У разі зловмисного зловживання контролером

самостійною правосуб'єктністю юридичної особи шляхом пов'язування особистих фінансів, активів та бізнесу з коштами товариства з обмеженою відповідальністю, контролер несе солідарну відповідальність за борги товариства з обмеженою відповідальністю.

На підтримку пропозиції про те, що суди мають виступити розробниками правил зняття корпоративної вуалі, зазначена пропозиція має бути доповнена наступним положенням:

3. Конкретні обставини, за яких контролер несе солідарну відповідальність за борги товариства з обмеженою відповідальністю, визначаються судом.

Перша частина законодавчої пропозиції являє собою загальне правило, що акціонерам заборонено зловживати категорією обмеженої відповідальності, у той час як друга частина втілює сутність доктрини зняття корпоративної вуалі. Третя частина залишає на розсуд суду обставини, за яких слід зняти вуаль.

Запропоновані доповнення до Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» дозволять надати кредиторам більш широкі права на пред'явлення позову до контролерів компанії. Коли компанія є неплатоспроможною або наближається до неплатоспроможності, зняття корпоративної вуалі дає змогу кредиторам компанії стягнути борги компанії з її контролера, чиї зловмисні дії спричинили недокапіталізацію, і таким чином отримати відшкодування та перекласти ризики на опортуністичного контролера.

Запобігання зловживань корпоративною формою — ще одна мета запропонованих доповнень. З одного боку, здатність вести діяльність та ризикувати в бізнесі, не несучи особистої відповідальності, сприймається як така, що є природньою та притаманною ринковій економіці. Скасування обмеженої відповідальності загрожує свободі підприємницької діяльності та негативно вплине на стартапи. З іншого боку, переваги від реєстрації не повинні

бути доступні в повному обсязі тим учасникам, які самі зловмисно порушують корпоративні кордони. Зняття корпоративної вуалі є крайнім засобом захисту і призначений для використання у виняткових обставинах при зловживанні корпоративною формою.

Впровадження в національну юридичну практику доктрини зняття корпоративної вуалі має на меті подолати поширену практику зловживання контролерами корпоративної форми. Доповнення в запропонованій редакції не ставлять під загрозу головне правило обмеженої відповідальності. Вони переслідують мету зробити виключення з основної ознаки юридичної особи, її самостійної правосуб'єктності, щоб забезпечити справедливість та запобігти неналежній поведінці контролерів. Враховуючи сучасні соціально-економічні умови, зазначені доповнення сприятимуть формуванню відповідальної моделі корпоративного управління в Україні.

Одним із напрямів удосконалення корпоративного законодавства, також пов'язаним з відповідальністю учасників господарських товариств, варто виділити необхідність законодавчого закріплення корпоративної соціальної відповідальності, на що звертається увага вітчизняними науковцями [Лукач, монографія].

У врегулюванні корпоративних спорів важливе місце займають альтернативні способи їх вирішення, серед яких необхідно виокремити медіацію, враховуючи очікуване прийняття Закону України «Про медіацію».

«Медіація визнається способом врегулювання корпоративного конфлікту за сприяння медіатора на основі добровільної згоди сторін з метою досягнення ними взаємоприйняттого рішення. Правове значення медіації полягає у вирішенні корпоративного конфлікту та укладення за нею медіаційного договору, який є цивільно-правовим правочином, що укладається за результатами процедури медіації без передачі спору на розгляд суду» [74, с.29].

Проект Закону України «Про медіацію» розроблено з метою закріплення на законодавчому рівні можливості проведення процедури медіації, яка полягатиме у добровільному позасудовому врегулюванні конфлікту (спору) шляхом переговорів між його сторонами, за допомогою медіатора.

Процедура медіації застосовуватиметься у будь-яких конфліктах (спорах), які виникають, зокрема, з цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносин, а також у кримінальних провадженнях при укладенні угод про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим та в інших сферах суспільних відносин;

Фізичні та юридичні особи зможуть звернутись до медіатора для проведення медіації як до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, так і під час судового, третейського чи арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладені основні результати дисертаційного дослідження, до яких належать такі:

1. Становлення та розвиток законодавства України про відповідальність учасників господарських товариств відбувалося у декілька етапів: дорадянський, радянський, новітній. Характерними рисами кожного із зазначених періодів є такі: формування акціонерної форми і відповідної моделі відповідальності учасників у період Російської імперії, до складу якої входила Україна; занепад корпорацій та підприємництва у цілому за радянських часів з поживанням у період Перебудови кооперативного руху; розквіт корпоративного законодавства, докорінний перехід до нової системи створення товариств та формування вітчизняної моделі корпоративного права у новітній період, який поділяється на три етапи (з 1991 по 2003 рр.; з 2003 по 2008 рр.; з 2008 р. і до теперішнього часу).

2. В Україні більшість господарських товариств є непублічними. Розмежування публічних та непублічних товариств в українському праві відбувається за формальними, а не за сутнісними критеріями: до непублічних товариств в Україні віднесено всі товариства з обмеженою відповідальністю, і навіть акціонерні товариства, які відповідають формальним ознакам публічного товариства (ст. 87 Закону України «Про акціонерні товариства»). Незважаючи на наявність окремих особистих елементів у конструкції непублічного товариства, його не можна визнати повною мірою спілкою осіб. В оцінці правової природи непублічного товариства особливу увагу варто приділяти договірній основі відносин учасників, яка, на відміну від публічного товариства, у непублічному товаристві є особливо вираженою.

3. Цивільно-правову відповідальність учасників господарських товариств видається доцільним визначити як застосування уповноваженим (юрисдикційним) органом або кредитором майнових санкцій до

правопорушника з метою компенсації майнової та\або моральної шкоди, завданої порушником потерпілому.

4. Корпоративними правовідносинами слід вважати відносини переважно усередині господарського товариства (внутрішні відносини) між його учасниками, власниками корпоративних прав, а також між учасниками господарського товариства та самим товариством.

5. Корпоративна відповідальність – це санкція, яка застосовується у межах корпоративних правовідносин і є негативними (несприятливими) додатковими наслідками майнового, морального або організаційного характеру за порушення корпоративних прав, зловживання такими правами, порушення охоронюваних законом інтересів, а також за невиконання (неналежне виконання) обов’язків, передбачених законом, корпоративним договором, статутом, локальними правовими актами.

6. Ознаками корпоративної відповідальності учасників господарських товариств є такі: вона є санкцією; тягне для порушника додаткові негативні наслідки майнового, організаційного, морального характеру; має підставою корпоративне або управлінське правопорушення; застосовується до учасників господарських товариств та корпоративних утворень.

7. Підставами корпоративної відповідальності учасників господарських товариств є юридична (закон, статут, локальний правовий акт, корпоративний договір) і фактична підстави (вчинення корпоративного правопорушення, вчинення «управлінського» правопорушення у разі невиконання обов’язків посадових осіб або їх зловживання своїми правами).

8. «Управлінське» правопорушення – це вид корпоративного правопорушення, що полягає у невиконанні обов’язків посадових осіб, осіб, які контролюють процес корпоративного управління, або їх зловживанні своїми правами. При цьому має значення оцінка поведінки зазначених осіб з урахуванням розумності, добросовісності, дотримання меж звичайного підприємницького ризику.

9. Корпоративні відносини і корпоративна відповідальність потребують належного законодавчого врегулювання. У цей час норми, що регламентують корпоративну відповідальність, закріплені в нормативно-правових актах різної галузевої належності, статутах, локальних правових актах, корпоративних договорах. Видається необхідним доповнити ст.1 ЦК України окремою частиною другою такого змісту: «Цивільним законодавством також регулюються корпоративні відносини, пов'язані з участю у корпоративних організаціях або з управлінням ними». Норми про корпоративну відповідальність усіх її суб'єктів, у тому числі учасників господарських товариств, доцільно перенести зі спеціальних законів до ЦК України у межах рекодифікації цивільного законодавства.

10. Корпоративна соціальна відповідальність – це свідоме, добросовісне і розумне ставлення до ведення бізнесу з метою досягнення позитивного економічного, екологічного, соціального, політичного, етичного результату за допомогою збільшення прибутку корпорації з дотриманням інтересів всіх стейкхолдерів, дотримання екологічних, соціальних, податкових, технічних стандартів (комплаєнсу).

11. Корпоративна відповідальність і корпоративна соціальна відрізняються за: 1) правовою природою; 2) суб'єктним складом; 3) засобами, що застосовуються; 4) наслідками.

12. Доктрина «piercing the corporate veil» зарекомендувала себе як ефективний засіб у боротьбі з явними зловживаннями корпоративною формою в зарубіжних юрисдикціях. Незважаючи на те, що це передусім інструмент загального права, зазначений принцип може бути пристосований до реалій національної правової системи. Через відсутність можливості детальної розробки цієї концепції судами в Україні, на відміну від правових систем англосаксонської правової сім'ї, видається раціональним закріпити принципи «piercing the corporate veil» у вітчизняному законодавстві, яке згодом може бути

надалі розвинене в судах через існуючі судові повноваження тлумачення правових норм.

13. Спираючись на здобутки зарубіжних учених і практиків, видається необхідним імплементувати в національне законодавство доктрину «piercing the corporate veil». Очевидно, що імплементація в національну юридичну практику будь-якої державі є рішенням щодо напрямку економічної та соціальної політики. Спрямований на встановлення справедливості, за своєю суттю, засіб «пірсингу корпоративної вуалі» вимагає від суду знайти баланс двох конкуруючих інтересів: власників бізнесу та кредиторів компанії.

14. Для цілей законодавчої пропозиції важливо підкреслити загальне правило, згідно з яким компанія буде сприйматися як єдина юридична особа; але коли корпоративною формою зловживають на шкоду суспільному добробуту, виправдовують правопорушення, прикривають шахрайство або захищають злочин, закон вважатиме компанію не єдиною юридичною особою, а об'єднанням осіб. Видається доцільним закріпити на законодавчому рівні такі положення:

«1. Учасники товариства з обмеженою відповідальністю мають дотримуватися законів, підзаконних актів та статуту товариства, здійснювати свої права і обов'язки відповідно до законодавства та не повинні зловживати обмеженою відповідальністю на шкоду інтересам кредиторів компанії, договірним чи недоговірним, інтересам інших учасників або суспільним інтересам.

Зняття корпоративної вуалі має прецедентну природу, і його межі повинні бути детальніше розроблені в процесі судового розгляду. Тому пропонується залишити статтю відкритою для розширеного тлумачення суддями задля визначення конкретних обставин для зняття корпоративної вуалі. Отже, наступним формулюванням пропонується доповнити загальне положення, викладене вище:

2. Контролер товариства з обмеженою відповідальністю повинен залишатися незалежним від товариства з обмеженою відповідальністю щодо фінансів, активів та бізнесу. У разі зловмисного зловживання контролером самостійною правосуб'єктністю юридичної особи шляхом пов'язування особистих фінансів, активів та бізнесу з коштами товариства з обмеженою відповідальністю, контролер несе солідарну відповідальність за борги товариства з обмеженою відповідальністю.

На підтримку пропозиції про те, що суди мають виступити розробниками правил зняття корпоративної вуалі, зазначена пропозиція має бути доповнена наступним положенням:

3. Конкретні обставини, за яких контролер несе солідарну відповідальність за борги товариства з обмеженою відповідальністю, визначаються судом.

Перша частина законодавчої пропозиції являє собою загальне правило, що акціонерам заборонено зловживати категорією обмеженої відповідальності, у той час як друга частина втілює сутність доктрини зняття корпоративної вуалі. Третя частина залишає на розсуд суду обставини, за яких слід зняти вуаль».

15. Запропоновані доповнення до Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» дозволять надати кредиторам більш широкі права на пред'явлення позову до контролерів компанії. Коли компанія є неплатоспроможною або наближається до неплатоспроможності, зняття корпоративної вуалі дає змогу кредиторам компанії стягнути борги компанії з її контролера, чиї зловмисні дії спричинили недокапіталізацію, і таким чином отримати відшкодування та перекласти ризики на опортуністичного контролера.

Запобігання зловживань корпоративною формою — ще одна мета запропонованих доповнень. З одного боку, здатність вести діяльність та ризикувати в бізнесі, не несучи особистої відповідальності, сприймається як така, що є природньою та притаманною ринковій економіці. Скасування

обмеженої відповідальності загрожує свободі підприємницької діяльності та негативно вплине на стартапи. З іншого боку, переваги від реєстрації не повинні бути доступні в повному обсязі тим учасникам, які самі зловмисно порушують корпоративні кордони. Зняття корпоративної вуалі є крайнім засобом захисту і призначений для використання у виняткових обставинах при зловживанні корпоративною формою.

Впровадження в національну юридичну практику доктрини зняття корпоративної вуалі має на меті подолати поширену практику зловживання контролерами корпоративною формою.. Доповнення в запропонованій редакції не ставлять під загрозу головне правило обмеженої відповідальності. Вони переслідують мету зробити виключення з основної ознаки юридичної особи, її самостійної правосуб'єктності, щоб забезпечити справедливість та запобігти неналежній поведінці контролерів. Враховуючи сучасні соціально-економічні умови, зазначені доповнення сприятимуть формуванню відповідальної моделі корпоративного управління в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bishop Carleton Hunt, *The Development of the Business Corporation in England 1800-1867* (Harvard University Press, 1936).
2. Rob McQueen, *A Social History of Company Law: Great Britain and the Australian Colonies 1854-1920* (Ashgate, 2009).
3. Ron Harris, *Industrializing English Law: Entrepreneurship and Business Organization 1720-1844* (Cambridge University Press, 2000).
4. Frank H. Easterbrook and Daniel R. Fischel, *The Economic Structure of Corporate Law* (Harvard University Press, 1991).
5. Frank H. Easterbrook and Daniel R. Fischel, «Limited Liability and the Corporation», 52 (1) *University of Chicago Law Review* (1985), pp. 89-117.
6. Henry G. Manne, «Mergers and the Market for Corporate Control», 73 (2) *The Journal of Political Economy* (1965), pp. 110-120.
7. F.A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (London: Routledge & Kegan Paul, 1960).
8. Böhm, *Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung* [The Economic Order as a Historical Task and Creative Achievement] (Stuttgart: Kohlhammer, 1937).
9. Lehmann, *Das Privileg der beschränkten Haftung und der Durchgriff im Gesellschafts — und Konzernrecht* [The Privilege of Limited Liability, Piercing the Corporate Veil in Corporate Law and the Law of Company Groups] (ZGR, 1986).
10. Jonathan M. Landers, «A Unified Approach to Parent, Subsidiary and Affiliate Questions in Bankruptcy», 42 *University of Chicago Law Review* (1975), pp. 589–652.
11. Richard A. Posner, «The Rights of Creditors of Affiliated Corporations», 43 *University of Chicago Law Review* (1976), pp. 499–526.
12. Joseph A. Grundfest, «The Limited Future of Unlimited Liability: A Capital Markets Perspective», 102 (2) *Yale Law Journal* (1992), pp. 387–425.

13. Christopher D. Stone, «The Place of Enterprise Liability in the Control of Corporate Conduct», 90 Yale Law Journal (1980), pp. 1–77.
14. Hackney and Benson, «Shareholder Liability for Inadequate Capital», 43 University of Pittsburgh Law Review (1982), pp. 837–901.
15. Murray N. Rothbard, *Man, Economy & State with Power and Market* (The Scholar's Edition) (Ludwig von Mises Institute, 2004).
16. Cheng Han Tan, Jiangyu Wang and Christian Hofmann, *Piercing the Corporate Veil: Historical, Theoretical and Comparative Perspectives* (Berkeley Business Law Journal, 2018).
17. Tan Cheng-Han, «Veil Piercing: A Fresh Start», *Journal of Business Law* (Jan. 2015), pp. 20-36.
18. Aleka Mandaraka-Sheppard, “New Trends in Piercing the Corporate Veil: The Conservative Versus the Liberal Approaches”, 35 (1) *Business Law Review* (2014), pp. 2-29.
19. Brigitte Haar, “Piercing the Corporate Veil and Shareholders’ Product and Environmental Liability in American Law as Remedies for Capital Market Failures — New Developments and Implications for European and German Law after ‘Centros’”, 1 *European Business Organization Law Review* (2000), pp. 317–352.
20. Bernd Singhof, “Equity Holders’ Liability for Limited Liabilities Companies’ Unrecoverable Debts – Reflections on Piercing the Corporate Veil under German Law”, 22 *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review* (1999), pp. 143-174.
21. O’Neal H.F. *Close Corporations: Existing Legislation and Recommended Reform. The Business Lawyer*: 1977–1978. Vol. 33. P. 884.
22. Mayson S.W., French D., Ryan C.L. *Company Law*. 33rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2016–2017. P. 71. P. 582.
23. *Ebrahimi v Westbourne Galleries Ltd* [1973] AC 360. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/D-016-7751?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/D-016-7751?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)

24. Boyle A.J. *Minority Shareholders' Remedies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. P. 120.
25. Moll D.K. Shareholder Oppression & "Fair Value": Of Discounts, Dates, and Dastardly Deeds in the Close Corporation. *Duke Law Journal*. 2004. Vol. 54. P. 319.
26. Muldoon R.J. Corporations – Entity Theory – Derivative Actions – Pro Rata Individual Recovery. – Shlensky v. South Parkway Bldg. Corp. *Boston College Industrial and Commercial Law Review*. 1964. Vol. 5. P. 773.
27. White-Collar Criminality Edwin H. Sutherland. *American Sociological Review*, Vol. 5, №. 1 (Feb., 1940). pp. 1-12 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/2083937?seq=1#page_scan_tab_contents
28. Sutherland, Edwin H. *White Collar Crime* /Foreword by Donald R. Cressey. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1983. 272 p.
29. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2-х т. Т. 1. [Текст] М., 1981. 360 с.
30. Алексеев С.С. Государство и право: Начальный курс. 3-е изд. М.: Изд-во «Проспект», 2015. 152 с.
31. Андреев В.К., Лаптев В.А. Корпоративное право современной России. Монография: 2-е издание. М., 2015.
32. Андрій Мазалов ексклюзивно для ЮРИСТ&ЗАКОН про презумпцію винуватості на прикладі реального кейсу. https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012719
33. Артеменко С.В. Цивільно-правові проблеми управління акціонерним товариством: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 /Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2004. 20 с.
34. Беляневич О. Про право учасника на участь в управлінні товариством з обмеженою відповідальністю. *Юридичний журнал*. 2013. №9/10. С.128-135.

35. Бігняк О.В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.03 /Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 474 с.
36. Blazhivska N.Ye. Piercing the Corporate Veil under ECtHR Jurisprudence. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. №12 (18). P. 21-27.
37. Борисова В. І. Корпорація – організаційно-правова форма корпоративних відносин. *Право та інновації*. 2015. №4(12). С. 9-16.
38. Бочарова В. Правові аспекти виключення учасника товариства з обмеженою відповідальністю. *Судебно-юридическая газета* від 21.09.2021. <https://sud.ua/ru/news/publication/214311-pravovi-aspekti-viklyuchennya-uchasnika-tovaristva-z-obmezhenoyu-vidpovidalnistyu>
39. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (Очерк теории). М.: Юридическая литература, 1976. 214 с.
40. Burnosenkova Iryna. Piercing the corporate veil as a step to civil liability: same court, different approaches. *Visegrad journal on human rights*. 2019. №1 (volume 3). С. 12-17.
41. Бурносенкова І.А. Правові конструкції самостійності юридичної особи та обмеженої відповідальності її учасників. *Правова позиція*. 2020. №2 (27). С. 186-191.
42. Бурносенкова І.А. Учасники господарських товариств як суб'єкти відповідальності (цивільно-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №4. С. 443-446.
43. Бурносенкова І.А. Доктрина «piercing the corporate veil» та законодавство України. *Держава та регіони*. Серія Право. 2020. №3 (69). Том 2. С. 153-158.
44. Бурносенкова І.А. Цивільно-правова відповідальність учасників господарських товариств за законодавством окремих зарубіжних країн. *Правові новели*. 2020. №11. С. 393- 401.

45. Бурносенкова І.А. Поняття та ознаки корпоративної відповідальності учасників господарських товариств. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Одеса, 19 квітня 2019 року). Одеса: Фенікс, 2019. С. 81-83.

46. Burnosenkova I.A. Reverse veil piercing: American way and its adoption in Ukraine. *Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів*: матер. Всеукр. науково-практ. конф. (Одеса, 8-9 листопада 2019 року) /За заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2019. С. 247-251.

47. Burnosenkova I.A. The concept of reverse veil piercing: its application in England and prospects for implementation in Ukraine. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) /відп. ред. М.А. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 3. С. 485-488.

48. Burnosenkova I.A. Piercing the corporate veil: selected issues. *Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку*: матеріали науково-практичної заочної конференції (м. Одеса, 20 травня 2020 р.) /за ред. М.Р. Аракеляна. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 105-108.

49. Burnosenkova I.A. The Notion of Reverse Veil Piercing and its Legal Nature. *Сучасна цивілістика: 15 років наукових звершень: збірник матеріалів наукових доповідей* (м. Одеса, 22 травня 2020 року). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2020. С. 7-11.

50. Бурносенкова І.А. Основні напрями вдосконалення законодавства про відповідальність учасників господарських товариств. *Римське право і сучасність. Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12 черв. 2020 р.) /за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2020. С. 5-8.

51. Бурносенкова І.А. Деякі аспекти відповідальності учасників господарських товариств за законодавством України. *Шерешевські читання. Оновлення Цивільного кодексу України: концептуальні засади*: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. 11 грудня 2020 р. /за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2020. С. 152-155.

52. Васильєва В.А. Корпоративні правовідносини як вид суспільних відносин. *Методологія приватного права*: зб. наук. пр. за матеріалами наук.-теорет. конф. (м. Київ, 30 трав. 2003 р.). К., 2003. С. 282–286.

53. Васильєва В.А. Корпорації як суб'єкти корпоративних відносин. *Корпоративне право України. Підручник* /В.В. Луць, В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко, І.В. Спасибо-Фатєєва та ін. /За заг. ред. В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2010.

54. Васильєва В. Проблеми розвитку корпоративного права. *Приватне право*. 2013. №1. С. 138.

55. Васильєва В.А. До питання про поняття корпоративного права. *Інтернет-видання «Юриспруденція on-line»*. URL: <http://www.lawyer.org.ua>

56. Вінник О.М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище. К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. 309 с.

57. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России: Учебное пособие. М.: Издательство МГУ, Издательская группа ИНФРА•М–НОРМА, 1997. 304 с.

58. Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2000. 23 с.

59. Голубєва Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 642 с.

60. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року №436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №18, №19-20, №21-22. Ст. 144.

61. Гражданский кодекс Квебека. М., 1999.
62. Гражданское право: учеб. в 2 т. Т. 1 /отв. ред. проф. Е.А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: БЕК, 2000. 816 с.
63. Грешников И.П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве. СПб: Юридический центр Пресс, 2002. 331 с.
64. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. М.: Статут, 2001. 411 с.
65. Гришина І.І. Проблемні питання відповідальності акціонерного товариства в корпоративних правовідносинах. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. №988. Серія «ПРАВО». Випуск №10, 2011. С. 203-206.
66. Грищенко О. Чи може борг компанії стати особистим боргом її керівника чи засновника. URL.: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/chi-mozhe-borg-kompaniyi-stati-osobistim-borgom-yiyi-kerivnika-chi-zasnovnika.html>
67. Гутников О.В. Основания разработки категории корпоративной ответственности в гражданском праве. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2019. №4. С. 4–30.
68. Dulska A. Piercing the corporate veil doctrine in international commercial arbitration: view from the Ukrainian perspective. *Jurnalul Juridic National: Teorie si practica*. 2016. APRILIE. P. 161-163.
69. Дмітрієва Ю.А. Просте товариство: законодавче регулювання в праві Німеччини та України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2008. 20 с.
70. Жамен С., Лакур Л. Торговое право. М.: Международ. отношения, 1993. 251 с.
71. Жеков Д.В. Припинення юридичної особи за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 20 с.

72. Жорнокуй В.Г. Корпоративні відносини як складова предмету цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. №9. С. 19–22.

73. Жорнокуй Ю.М. Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 /Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 476 с.

74. Жорнокуй Ю.М. Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 /Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 41 с.

75. Жорнокуй Ю.М. Доктрина «проникнення за корпоративну вуаль». *Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу*: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня - 1 жовтня 2016 р., м. Івано-Франківськ) /НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2016. С. 80-85.

76. Жорнокуй Ю.М. Застосування доктрини «проникнення за корпоративну вуаль» як спосіб попередження корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах. Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції /НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2015. С. 88-94.

77. Жорнокуй Ю.М. Концепція «проникнення за корпоративну вуаль»: сучасний стан та перспективи розвитку. *Проблеми цивільного права і процесу*: Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О.А. Пушкіна. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. С. 96-100.

78. Жорнокуй Ю.М. Доктрина «проникнення за корпоративну вуаль»: світовий досвід та сучасні реалії українського правозастосування. *Форум права*. 2016. №4. С. 127-132.

79. Жорнокуй Ю.М. Правова природа корпоративних відносин: сучасний етап розвитку доктрини. Спогади про Людину, Вченого. Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко); за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ: АртЕк, 2017. С. 92–107.

80. Заверуха С.В. Дискусійні питання щодо визначення поняття та ознак цивільно-правової відповідальності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Т. 1. Випуск 3. 2014. С.149-155.

81. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

82. Зацерковний В.І., Тішаєв І.В., Демидов В.К. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

83. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. 2016. 445 с.

84. Зеліско А.В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 571 с.

85. Зеліско А. Правова характеристика сучасного стану та тенденцій модифікації системи господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №2. С. 15-19.

86. Зудіхін О.В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав учасників господарських товариств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.03. Одеса. 2011. 20 с.

87. Ігнат'єва І.А. Корпоративне управління: підручник /І. А. Ігнат'єва, О.І. Гарафонова. К.: Центр учбової літератури, 2013. 600 с.

88. Иоффе О.С. Вина и ответственность по советскому праву. *Советское государство и право*. 1972. №9. С. 34-43.

89. Иоффе О.С. Обязательственное право. М.: Юрид. лит-ра, 1975. 880 с.

90. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 40 с.

91. Карнаух Т.М. Доктрина «підняття корпоративної вуалі»: сутність та перспективи застосування в Україні. *Юридична Україна*. 2013. №3. С. 53-60.

92. Кібенко О. Р. Концепція розвитку корпоративного законодавства України. *Юридичний радник*. 2006. №4. С. 20-31.

93. Кібенко О.Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Х., 2006.

94. Кібенко О., Пендак Сарбах А. Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз acquis Європейського Союзу та законодавства України. /упоряд. Г. Друзенко, за наук. ред. О. Кібенко. К.: Видавнича організація «Юстініан», 2006. 496 с.

95. Ківалова Т. С. Функції інституту зобов'язань відшкодування шкоди. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2008. С. 152-159.

96. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти): монографія; М-во освіти і науки України; Одеська нац. юрид. акад. Одеса: Юридична література, 2008. 360 с.

97. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2008. 458 с.

98. Кізлова О.С. Застава в цивільному праві (концептуальні положення та правова природа): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 38 с.

99. Кобишева І.А. Суб'єкти цивільного права. Збірник наукових статей магістрантів і спеціалістів юридичного факультету Національної академії управління. Київ, 2013. С. 228-229.

100. Коваленко С.П. Правовая природа гражданско-правовой ответственности участников корпоративных отношений. Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 5, Юриспруденция. 2014. №1 (22). С. 76-80.

101. Ковалишин О.Р. Корпоративний спір: характерні особливості та класифікація. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: зб. наук. ст. /Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника; [редкол.: В.А. Васильєва (голов. ред.) та ін.]. Івано-Франківськ: Юрид. ін-т Прикарпат. ун-ту, 2009. Вип. 21. С. 115.

102. Кодекс законів про працю України: Затверджений Законом №322-VIII від 10.12.71. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до №50. Ст. 375.

103. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 №2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. №19. Ст.74.

104. Кологойда О.В. Окремі аспекти корпоративної відповідальності осіб, що здійснюють управління акціонерним товариством. *Право і суспільство*. 2016. №4. С. 47-53.

105. Кологойда О.В. Суб'єкти корпоративної відповідальності у формі відшкодування збитків. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. №31. С. 4–14.

106. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.

107. Корпоративне право України: підручник /В.В. Луць, В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко, І.В. Спасибо-Фатєєва [та ін.]; за заг. ред. В.В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 384 с.

108. Корпоративне право Австрії та України: монографія /Васильєва В.А., Ковалишин О.Р., Вікторія Робертсон [та ін.]; за ред. проф. В.А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2015. 250 с.

109. Корпоративне право Польщі та України: моногр. /за ред. В.А. Васильєвої. Івано-Франківськ: ПНУ, 2016. 377 с.
110. Корпоративні правовідносини: монографія /Ю.М. Жорнокуй, С.О. Сліпченко, В.Г. Жорнокуй. Харків: ЕКУС, 2021. 248 с.
111. Корпоративне право України: проблеми теорії та практики: монографія /В.А. Васильєва, В.В. Луць, Л.В. Сіщук [та ін.]; за заг. ред. В.А. Васильєвої. Харків: Право, 2018. 616 с.
112. Корпоративное право: учебник для юридических вузов /В.В. Гуцин, Ю.О. Порошкина, Е.Б. Сердюк. Москва: Эксмо, 2006. С. 119.
113. Костова Н.І. Створення акціонерних товариств за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2012. 20 с.
114. Kostruba A. Liability of corporate officials in the field of corporate governance. Modern tendencies. *Часопис Київського університету права*. 2020. №3. С. 136-141.
115. Кравченко М.В. Договірна відповідальність у цивільному праві. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. №3. С. 99-106.
116. Кравченко С.С. Юридична природа прав учасників господарських товариств: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2007. 18 с.
117. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ: Істина, 2005. 720 с.
118. Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: автореферат дис. ... докт. юр. наук: 12.00.03. Харків, 2010. 34 с.
119. Краєвський І.В. Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних із створенням та діяльністю товариства з обмеженою відповідальністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 16 с.

120. Крижевський А. Чи відповідає учасник ТОВ всім своїм майном? – думка експерта. URL.: <https://news.dtki.ua/state/entrepreneurship/52567>
121. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року №2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25-26. Ст.131.
122. Кузнєцова Н.С. Корпоративні правовідносини: поняття, суть, правова природа. *Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці створення Лабораторії з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України (проведеної спільно з Юридичним інститутом Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 23-24 вересня 2011 р.). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. С. 91-93.
123. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. 328 с.
124. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: дис. ... доктора юрид. наук. К., 2004. 468 с.
125. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву. Теоретические проблемы. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. 240 с.
126. Ломакин Д.В. Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах. М.: Статут, 2008. 511 с.
127. Лукашов Р.С. Товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Тернопіль, 2020. 20 с.
128. Лукач І.В. Теоретичні проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні: монографія. Київ: Ліра-К, 2015. 432 с.
129. Луць В.В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 576 с.

130. Мавліханова Р.В. Виробничі кооперативи як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2005. 19 с.
131. Макіяні Д.Г. Доктрина «Зняття корпоративної вуалі»: сутність концепції та перепони імплементації в Україні. *Економіка та право*. 2020. №1. С. 28-36.
132. Малєїн Н.С. Понятіє і основанія имущественной ответственности. *Советское государство и право*. 1970. №12. С. 36-37.
133. Марущак Я. Товариства в Європейському Союзі: права та обов'язки їх учасників. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №6. С. 43-47.
134. Марущак Я.С. Корпоративні права та обов'язки за законодавством України та Європейського Союзу: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 214 с.
135. Маслов В. Обязательства из причинения вреда: учебное пособие. Х., 1961.
136. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. М.: Юрид. лит., 1970. 312 с.
137. Матузов Н.И. Правовая система и личность. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. 294 с.
138. Махінчук В.М. Обставини, які суд приймає до уваги при розгляді справи про зняття корпоративної вуалі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 15 (2). С. 40-42.
139. Махінчук В.М. Piercing the corporate veil (зняття корпоративної вуалі): поняття та зміст доктрини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 3 (1). С. 136-140.
140. Махінчук В.М. До питання можливості застосування доктрини «piercing the corporate veil» в праві України. *Право і суспільство*. 2015. №6 (3). С. 29-34.

141. Махінчук В.М. Визначення контролюючих корпорацію осіб крізь призму доктрини зняття корпоративної вуалі (piercing /lifting the corporate veil). *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 55-60.

142. Махінчук В.М. Зняття корпоративної вуалі: монографія. Івано-Франківськ, 2017. 165 с.

143. Махінчук В.М. Зарубіжний досвід застосування доктрини зняття корпоративної вуалі та перспективи останньої в Україні. *Судова апеляція*. 2019. №1. С. 106-117.

144. Махінчук В.М. Засади притягнення до відповідальності кінцевого бенефіціара (контролера) корпорації через доктрину підняття корпоративної вуалі: іноземний досвід та перспективи в Україні. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 42-49.

145. Мироненко В.П. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Юридична наука*. 2011. №6. С. 24-30.

146. Молявко О.М. Цивільно-правові аспекти корпоративної відповідальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. 2011. 20 с.

147. Нецька Л.С. Правовий статус товариства з обмеженою відповідальністю (цивільно-правовий аспект): дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2001. 188 с.

148. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Кібенко О.Р. у справі №757/21639/15-а (провадження №14-54цс19) <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80633802>

149. Окунєв І.С. Загальнотеоретичні засади правового статусу суб'єктів права: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 /Ін-т законодавства ВР України. К., 2010. 20 с.

150. Очерки права компаний: сб. статей /под ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. ЭКУС, 2019. 408 с.

151. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Петроград: Издание Юридического книжного склада «ПРАВО», 1917. 328 с.

152. Постанова Верховного Суду України від 01.07.2015 р. у справі №3-327Гс15.

https://protocol.ua/ru/postanova_vsu_vid_01_07_2015_roku_u_spravi_3_327gs15/

153. Постанова ВС від 19 лютого 2019 року у справі №810/4438/16 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Стейт ОІЛ» до Офісу великих платників податків ДФС про визнання протиправними та скасування податкових повідомлень-рішень

https://verdictum.ligazakon.net/document/79997814?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_campaign=Verdictum_text&utm_content=jl01

154. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 10.09.2019 р. у справі №826/13759/17
<https://verdictum.ligazakon.net/document/81727463>

155. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року у справі №923/876/16. <https://verdictum.ligazakon.net/document/85614604>

156. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Бюро економічної безпеки». URL.: <https://itd.rada.gov.ua>.

157. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник /Отв. ред. – д.ю.н., проф. А.Я. Сухарев. 2-е изд., изм. и доп. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА.М), 2001. 840 с.

158. Примак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 208 с.

159. Принципи корпоративного управління ОЕСР /Організація економічного співробітництва та розвитку [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36989>

160. Принципи корпоративного управління: Затверджено рішенням Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку 22.07.2014 №955. *Відомості НКЦПФР*. 2014. №132. Стор. 8.

161. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року №1576-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №49. Ст. 682.
162. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 року №85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №18. Ст. 78.
163. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 №2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №5-6. Ст.30.
164. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року №755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №31-32. Ст.263.
165. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 №1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №1. Ст. 9.
166. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 25 вересня 2006 року №185-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №46. Ст.456.
167. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 №5080-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №29. Ст.337.
168. Про теплопостачання: Закон України від 02.06.2005 №2633-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №28. Ст. 373.
169. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року №514- VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. №50-51. Ст.384.
170. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів: Закон України від 14.10.2014 р №1701-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. №46. Ст.2048.
171. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12 лютого 2015 року №191-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №21. Ст. 133.

172. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку: Закон України від 16.07.2015 р. №629-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №43. Ст.386.

173. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України від 7 квітня 2015 року №289-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №25. Ст.188.

174. Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України від 18 січня 2018 року №2269-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №12. Ст.68.

175. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності: Закон України від 03 жовтня 2019 року №159-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. №47. Ст.312.

176. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06 лютого 2018 року №2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №13. Ст. 69.

177. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 №361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. №25. Ст. 171.

178. Про внесення змін до Господарського кодексу України щодо усунення правових колізій у вимогах до статутів товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України №1183-IX від 03 лютого 2021 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. №19. Ст. 170.

179. Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України №4 від 31 березня 1995 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/print>

180. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: постанова

Пленуму Верховного Суду України №1 від 27 лютого 2009 року. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. №3. Стор. 7.

181. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах від 28.04.2016 №2302а //URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ОН1RYDTA>

182. Прокопюк А. Поняття та ознаки корпоративної відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №9. С. 75-81.

183. Рішення Конституційного Суду №9-зп від 25.12.97 у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води). *Офіційний вісник України*. 1998. №1. Ст. 25.

184. Сабодаш Р.Б. «Проникнення під корпоративну вуаль» у практиці Європейського суду з прав людини. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики*. Зб. наук. праць за матеріалами XV Міжнар. наук.-практ. конф. (6-7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ). За ред. В.В. Луця. Івано-Франківськ, 2017. С. 200-204.

185. Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. М.: Юрид. лит., 1971. 240 с.

186. Саракун І.Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 /Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. Київ, 2007.

187. Сіщук Л.В. правонаступництво в корпоративних правовідносинах: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 229 с.

188. Симонян Ю.Ю. Корпоративні відносини у командитних товариствах (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 /Одеська національна юридична академія. Одеса, 2010.

189. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-ге видання. К.: Алерта, 2010. 520 с.
190. Скібіцький О.М. Організація бізнесу. Менеджмент підприємницької діяльності: навч. посіб. /О.М. Скібіцький, В.В. Матвеев, Л.І. Скібіцька. К.: Кондор, 2011. 912 с.
191. Смітюк А.В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові засади: дис. ...докт. юрид. наук: 2004. Одеса, 2018. 561 с.
192. Смітюх І. Моральна шкода, як отримати компенсацію? URL: https://biz.ligazakon.net/aktualno/7921_moralna-shkoda-yak-otrimati-kompensatsyu
193. Советское гражданское право. Ч. 1. Второе издание, переработанное и дополненное. Под общей редакцией доктора юрид. наук, проф.. В.Ф. Маслова и доктора юрид. наук, проф. А. А. Пушкина. Киев. Головное издательство «Вища школа», 983. 462 с.
194. Соколовська Ю.В. Учасники підприємницьких товариств як суб'єкти цивільно-правової відповідальності у корпоративних відносинах: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2019. 259 с.
195. Спасибо-Фатеева И.В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. Харьков: Право, 1998. 256 с.
196. Спасибо-Фатеева І.В. Доктринальне тлумачення. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. №1. С. 14–24.
197. Спасибо-Фатеева І.В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин: дис. на здобуття наук. ступ. доктора юрид. наук: 12.00.03. Харків. 2000. 399 с.

198. Спасибо-Фатєєва І.В. Деякі міркування стосовно пропозицій про реформування корпоративного законодавства: [організаційно-правові форми юрид. осіб та держ. реєстрація госп. товариств]. *Юридичний радник*. 2007. №5. С. 15-18.

199. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин: вибр. наук. пр. Х.: Золоті сторінки, 2012. 696 с.

200. Спасова К.І. Відшкодування моральної шкоди при порушенні немайнових прав у соціальних мережах: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 /Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 227 с.

201. Стефани Бен-Ишай и Пунэм Пури. Применение такого средства защиты как «притеснение» в канадских судах: 1995-2001”, выпуск 30 Queen’s L.J, 2004. С. 79, 92 (Stephanie Ben-Ishai & Poonam Puri, The Canadian Oppression Remedy Judicially Considered: 1995-2001).

202. Czech Republic: The Civil Code with commentary. Prague, 1998.

203. Суханов Е.А. Сравнительное корпоративное право. М.: Статут, 2014. 456 с.

204. Суханов Е.А. О предмете корпоративного права. Актуальные проблемы частного права: Сб. ст. к юбилею П.В. Крашенинникова: Москва – Екатеринбург, 21 июня 2014 г. /отв. ред. Б.М. Гонгалов, В.С. Ем. Москва: Статут, 2014. С. 232.

205. Теория государства и права. Курс лекций /Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. М.: Юрист, 1997. 672 с.

206. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 27.06.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. №75. Том 1. Ст. 2125.

207. Фаріон Н.О. Принципи корпоративного управління: міжнародний та вітчизняний досвід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. №22. С. 134-138.

208. Федоренко І. Про майнову відповідальність засновників підприємства. Юридичні консультації з діяльності друкованих ЗМІ. URL.: <http://ztpress-club.org.ua/pro-majnovu-vidpovidalnist-zasnovnykiv-pidpryjemstva-yurydychni-konsultatsiji-z-diyalnosti-drukovanyh-zmi/>
209. Харитонов Є.О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти): монографія. О.: Фенікс, 2008. 464 с.
210. Харитонов Є., Харитонova О. Корпоративні правовідносини і здійснення правосуб'єктності юридичної особи. *Нотаріат для Вас*. 2007. №5 (91). С. 7-12.
211. Харитонova О. Дослідження проблем корпоративного права. *Право України*. 2014. №6. С. 93-101.
212. Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти): монографія /авт. кол., за заг. ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2012. 344 с.
213. Цивільне право України: Підручник /Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. К.: Істина, 2003. 776 с.
214. Цивільне право України: В 2-х томах. Т. 1: Підручник. За заг. ред. Є.О. Харитонova, Н. Ю. Голубєвої: Вид. друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2010. 832 с.
215. Цивільне право України. Загальна частина: підручник /за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової О.А. Майданика. 3-тє вид., переробл. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
216. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№40-44. Ст. 356.
217. Чанишева А.Р. Зміст зобов'язальних відносин: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Юридична література, 2017. 476 с.
218. Шафеев К.А. Применение концепции снятия корпоративной вуали в механизмах защиты прав человека. *Juvenis scientia*. 2016. №4. С. 45-48. <https://doi.org/10.15643/jscientia.2016.4.146>

219. Шевченко Н.І. Правове регулювання припинення господарських товариств шляхом реорганізації: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2012.

220. Шуба Б.В. Відповідальність учасників господарського товариства як засіб захисту інтересів його кредиторів (порівняльно-правовий аналіз німецького та українського права): автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03/Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 20 с.

221. Щербакова Н.В. Правове регулювання злиття та приєднання господарських товариств: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.04 /Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2006. 20 с.

222. Юрченко Р. Зняття корпоративної вуалі в Україні. *Юридична газета online*. 2021. №12(718). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/znyattya-korporativnoyi-vuali-v-ukrayini.html>.

ДОДАТОК

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРКОЮ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Burnosenkova Iryna. Piercing the corporate veil as a step to civil liability: same court, different approaches. *Visegrad journal on human rights*. 2019. №1 (volume 3). С. 12-17.
2. Бурносенкова І.А. Правові конструкції самостійності юридичної особи та обмеженої відповідальності її учасників. *Правова позиція*. 2020. №2 (27). С. 186-191.
3. Бурносенкова І.А. Учасники господарських товариств як суб'єкти відповідальності (цивільно-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №4. С. 443-446.
4. Бурносенкова І.А. Доктрина «piercing the corporate veil» та законодавство України. *Держава та регіони*. Серія Право. 2020. №3 (69). Том 2. С. 153-158.
5. Бурносенкова І.А. Цивільно-правова відповідальність учасників господарських товариств за законодавством окремих зарубіжних країн. *Правові новели*. 2020. №11. С. 393- 401.
6. Бурносенкова І.А. Поняття та ознаки корпоративної відповідальності учасників господарських товариств. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Одеса, 19 квітня 2019 року). Одеса: Фенікс, 2019. С. 81-83.
7. Burnosenkova I.A. Reverse veil piercing: American way and its adoption in Ukraine. *Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів*: матер. Всеукр. науково-практ. конф. (Одеса, 8-9 листопада 2019 року) /За заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2019. С. 247-251.

8. Burnosenkova I.A. The concept of reverse veil piercing: its application in England and prospects for implementation in Ukraine. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) /відп. ред. М.А. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 3. С. 485-488.

9. Burnosenkova I.A. Piercing the corporate veil: selected issues. *Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку: матеріали науково-практичної заочної конференції* (м. Одеса, 20 травня 2020 р.) /за ред. М.Р. Аракеляна. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 105-108.

10. Burnosenkova I.A. The Notion of Reverse Veil Piercing and its Legal Nature. *Сучасна цивілістика: 15 років наукових звершень: збірник матеріалів наукових доповідей* (м. Одеса, 22 травня 2020 року). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2020. С. 7-11.

11. Бурносенкова І.А. Основні напрями вдосконалення законодавства про відповідальність учасників господарських товариств. *Римське право і сучасність. Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 12 черв. 2020 р.) /за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2020. С. 5-8.

12. Бурносенкова І.А. Деякі аспекти відповідальності учасників господарських товариств за законодавством України. *Шерешевські читання. Оновлення Цивільного кодексу України: концептуальні засади: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер.* 11 грудня 2020 р. /за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2020. С. 152-155.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дисертація виконана та обговорена на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях, зокрема: X Міжнародній науково-практичній конференції

«Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 19 квітня 2019 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 8-9 листопада 2019 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 року); Науково-практичній заочній конференції «Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку» (м. Одеса, 20 травня 2020 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна цивілістика: 15 років наукових звершень» (м. Одеса, 22 травня 2020 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність. Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19»: (м. Одеса, 12 червня 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Шерешевські читання. Оновлення Цивільного кодексу України: концептуальні засади» (м. Одеса, 11 грудня 2020 року).